

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

Освещены актуальные проблемы международных отношений, вопросы современной системы международного права, особенности развития мирового хозяйства и международных экономических отношений.

Для преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

Відповідальний за випуск – А. С. Нанавов, канд. екон. наук, доц.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	М. С. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В. В. Копійка, д-р політ. наук, проф.; А. С. Нанавов, канд. екон. наук, доц. (заст. відп. ред.); М. П. Хмара, канд. екон. наук, доц. (відп. секр.); А. Ю. Хлистул, канд. політ. наук (відп. секр.); С. Д. Білоцький, д-р юрид. наук, проф.; Гастон Еспіноза, д-р іст. наук, проф.; П. М. Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф.; М. О. Медведєва, д-р юрид. наук, проф.; Н. О. Піпченко, д-р політ. наук, проф.; Н. В. Резнікова, д-р екон. наук, проф.; К. В. Смирнова, д-р юрид. наук, проф.
Адреса редколегії	Інститут міжнародних відносин, вул. Ілленка, 36/1, Київ-119, 04119, Україна ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 25.02.20 (протокол № 8)
Атестовано	Включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук. Наказ Міністерства освіти та науки України №241 від 09.03.2016
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ігнат'єв П. Туніс після подій Арабської весни: причини нестабільності	5
Скороход Ю. Підходи Китаю до ролі ООН у врегулюванні конфліктів на Близькому Сході в період "холодної війни"	10
Мінгазутдінов І., Мінгазутдінова Г. З "країн третього світу" до Європи: специфіка сучасної міграції з Африки та Близького Сходу	15
Хилько О. Політичні пріоритети ЄС щодо Чорноморського регіону на наступне десятиліття	25
Черкас Б., Тезбір Р. Еволюція стратегії національної безпеки Республіки Сінгапур	29
Зіневич І. Українсько-китайські міждержавні відносини: передумови, внутрішні і зовнішні чинники впливу	34

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Філіпенко А. Логічні виміри економічних ризиків	39
Приятельчук О., Ступницький О. Інноваційний характер розвитку світового та вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції	43
Кушерець Д., Хмара М. Вплив штучного інтелекту на розвиток міжнародного освітнього середовища	47

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Виговський О. Правовий режим майна державних акціонерних товариств в Україні: проблема визначення та реалізації	57
Бак В., Слюсаренко О. Регулювання функціонування офшорних юрисдикцій	60
Балдинюк В. Історичний опис формування поняття обходу закону в міжнародному приватному праві у внутрішньому судочинстві	67

РЕЦЕНЗІЇ

Румянцев А., Степанов О. Генезис і пріоритети розвитку міжнародних економічних відносин // Рецензія на видання: <i>Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини. Історія. Теорія. Політика : підручник. –</i> <i>К. : Либідь, 2019. – 960 с. ....</i>	71
Бевзюк Є. Як перемогти путінську Росію // Рецензія на науково-популярне видання : <i>Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України в XX – на початку XXI ст.: причини і наслідки. –</i> <i>К. : Ніка-Центр, 2020. – 192 с. ....</i>	72

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Игнатъев П. Тунис после событий Арабской весны: причины нестабильности.....	5
Скороход Ю. Подходы Китая к роли ООН в урегулировании конфликтов на Ближнем Востоке в период "холодной войны".....	10
Мингазутдинов И., Мингазутдинова Г. Из "стран третьего мира" в Европу: специфика современной миграции из Африки и Ближнего Востока	15
Хилько Е. Политические приоритеты ЕС по отношению к региону Черного моря на следующее десятилетие	25
Черкас Б., Тезбир Р. Эволюция стратегии национальной безопасности Республики Сингапур	29
Зиневич И. Украинско-китайские межгосударственные отношения: предпосылки, влияние внутренних и внешних факторов	34

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Филипенко А. Логические измерения экономических рисков.....	39
Приятельчук Е., Ступницкий А. Инновационный характер развития мирового и отечественного рынка сельскохозяйственной продукции	43
Кушерец Д., Хмара М. Влияние искусственного интеллекта на развитие международной образовательной среды	47

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Выговский А. Правовой режим имущества государственных акционерных обществ в Украине: проблема определения и реализации	57
Бак В., Слюсаренко А. Регулирование функционирования офшорных юрисдикций.....	60
Балдынюк В. Историческое описание формирования понятия обхода закона в международном частном праве во внутреннем судопроизводстве	67

РЕЦЕНЗИИ

Румянцев А., Степанов А. Генезис и приоритеты развития международных экономических отношений // Рецензия на издание: <i>Филипенко А. С. Международные экономические отношения. История. Теория. Политика : учебник –</i> <i>К. : Лыбидь, 2019. – 960 с.</i>	71
Бевзюк Е. Как победить путинскую Россию // Рецензия на научно-популярное издание: <i>Дорошко Н. Необъявленные войны России против Украины в XX – в начале XXI ст.: причины и последствия. –</i> <i>К. : Ника-Центр, 2020. – 192 с.</i>	72

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Ignatiev P. Tunisia after the events of the Arab Spring: the causes of instability	5
Skorokhod Yu. China's approaches to the UN's role in conflict resolution in the Middle East during the Cold War	10
Mingazutdinov I., Mingazutdinova G. From the "third world" to Europe: particular characteristics of contemporary migration from Africa and Middle East	15
Khylko O. The EU's Black Sea policy priorities for the upcoming decade.....	25
Cherkas B., Tezbir R. Evolution of Singapore's National Security Strategy.....	29
Zinevych I. Chinese-Ukrainian interstate relations: preconditions, influence of internal and external factors	34

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Filipenko A. Logical dimensions of economic risks	39
Pryiatelchuk O., Stupnytskyy O. Innovative nature of the world and domestic market of agricultural products	43
Kusherets D., Khmara M. The impact of artificial intelligence on the development of the international educational environment.....	47

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Vygovskyy O. Legal regime of property of state joint-stock companies in Ukraine: problem of determination and implementation.....	57
Buck V., Slyusarenko O. Regulation of the functioning of offshore jurisdictions	60
Baldinyuk V. Historical description of the formation of the concept of circumvention of the law in private international law in domestic proceedings	67

REVIEWS

Rumyantsev A., Stepanov O. Genesis and development priorities of international economic relations // Review of the edition by A. S. Filipenko. <i>International economic relations. History. Theory. Politics : Textbook.</i> – K. : Lybid, 2019. – 960 p.....	71
Bevzyuk E. How to defeat Putin's Russia // Review of a popular scientific edition: <i>N. Doroshko. Undeclared wars of Russia against Ukraine in the XX – early XXI century: causes and consequences.</i> – K. : Nika-Center, 2020. – 192 p.	72

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327.56

П. Ігнат'єв, д-р політ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТУНІС ПІСЛЯ ПОДІЙ АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ: ПРИЧИНИ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Загальновідомо, що Туніс – єдина країна Північної Африки і Близького Сходу, де Арабська Весна 2011 р. під назвою "Жасминова революція" завершилася повною перемогою народу і президент Зін аль-Абідін Бен Алі після понад двох десятиліть перебування при владі пішов у відставку та відбув у вигнання. Після цього Туніс розпочав власний демократичний експеримент, який виявився успішним у політичному сенсі, але викликає багато запитань щодо якості економічних реформ.

У статті проаналізовано фундаментальні причини нестабільності Тунісу після перемоги народної революції, визначено основні галузі економічної активності, які потребують реформування, а також сформульовано рекомендації щодо перспектив розвитку цієї єдиної насправді демократичної країни Північної Африки завдяки лібералізації економіки, боротьбі з корупцією та інвестиціям у віддалені від Середземного моря регіони.

Ключові слова: Туніс, Лівія, Алжир, тероризм, туризм, трубопроводи.

Постановка проблеми. Туніс з його незначною чисельністю населення і вагомою культурною спадщиною та географічною наближеністю до Європи міг би стати найбільш стабільною країною Північної Африки, але цього так і не відбулося після перемоги "Жасминової Революції" в 2011 р., яка багато в чому стала масовим протестом проти таких традиційних для регіону Північної Африки явищ, як безробіття, корупція, дефіцит і висока роздрібна ціна продуктів харчування і нерівномірність економічного розвитку, поглиблені світовою економічною кризою 2008 р. і відсутністю політичної альтернативи владі Зін аль-Абідіна Бен Алі. Однак і після 2011 р. ця країна має вагомні економічні проблеми, а політична ситуація тут залишається непевною. Подібне становище підтверджує тези лідерів авторитарних і тоталітарних режимів, що нібито тільки вони забезпечують стабільність у суспільстві. У цьому контексті варто з'ясувати, чому прихід до влади демократичних сил не став причиною стабілізації економічної ситуації та залучення значних обсягів іноземних інвестицій у країні, яка є однією з найбільш прогресивних у регіоні.

Мета статті – виявити, якими зовнішніми і внутрішніми чинниками спричинена економічна нестабільність Тунісу після 2011 р. і розкрити, як на ситуацію у ньому впливають регіональні сусіди.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Під час роботи над дослідженням автор використовував матеріали засобів масової інформації Тунісу, Марокко і Єгипту, а також низки близькосхідних країн. Зокрема, у пригоді стали такі видання, як "The Arab Weekly", "The North Africa Post", "Libya Herald", а також сайт телеканалу "France 24", який традиційно приділяє Тунісу значну увагу. Водночас було проаналізовано і праці відомих західних науковців. Зокрема, Франциско Серрано пише, що головною проблемою Тунісу після Арабської весни стало безробіття, адже 15 % осіб не мають постійної роботи, ще багато жителів працевлаштовані лише на сезонних заробітках, а серед випускників вищих навчальних закладів 30 % роками перебувають у пошуках місця зайнятості. Це поширене явище було спричинене тим, що після революції 2011 р. розпочався процес радикального скорочення надлишкових державних робіт у різних галузях економіки заради заощадження бюджетних коштів. Крім того, нова влада створила певний безпековий вакуум, коли розпустила потужний поліцейський апарат попереднього президента, унаслідок чого у країні почали створюватися організації радикальних ісламістів і погіршилася безпекова ситуація [1]. З ним загалом погоджуються Сара Єркез та Зейнеб Бен Яхмед, які вважають, що революцію 2011 р. було спри-

чинено безробіттям і значною майновою нерівністю у суспільстві, а також репресивним характером режиму Бен Алі. Водночас автори переконані, що демократизація політичного життя не супроводжувалася відповідними реформами задля боротьби з корупцією та тінювою економікою, що і спричиняє нинішню нестабільність Тунісу [2]. Еміліано Алессандрі наголошує, що тільки створення значної кількості робочих місць може підтримати демократичний процес у країні, а задля цього треба надати динамізму розвитку приватного підприємництва і відмовитися від домінування державної економіки як головного двигуна розвитку. Його колега Єркез у цьому ж опитуванні експертів наполягає, що уряд повинен вживати більше заходів для розвитку відсталих у економічному сенсі регіонів на півдні та в зонах центрального й західного Тунісу, розташованих далеко від узбережжя [3]. Загалом із зазначеного вище доцільно зробити підсумковий висновок, що саме ліберальні реформи на тлі суттєвого покращення інвестиційного клімату та уваги уряду до всіх регіонів країни необхідні для того, щоб підтримати молоду туніську демократію, бо їй загрожує невдоволення населення рівнем життя, яке, у свою чергу, може спричинити прихід до влади популістів і дискредитацію самої ідеї демократичного врядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туніс – це найменша країна Північної Африки з населенням 11,8 млн осіб на площі понад 155,3 тис. кв. км [4]. З обох боків вона оточена доволі нестабільними сусідами. Зокрема, південний регіон зі значним рівнем безробіття межує з Лівією, тоді як на заході ця країна прилягає до Алжиру. Саме південь зазнав значних економічних втрат через повалення режиму Муаммара Каддафі в Лівії в 2011 р., бо його населення тривалий час збагачувалося на прикордонній торгівлі. Це призвело до зростання відсотка безробітних осіб, що радикалізувалися і останнім часом блокують розташовані в регіоні нафтопереробні потужності та шахти, де видобувають фосфати [5].

Десятиліттями Туніс вважався одним з основних осередків відпочинку для європейців і громадян Алжиру, де бракувало готельних кімнат, тому прямі закордонні інвестиції надходили переважно у прибережні регіони. У цьому легко пересвідчитися, якщо вирушити на екскурсію вглиб території, де мало ознак сучасної цивілізації. Будучи однією з незначних за площею країн континенту, Туніс все ж сконцентрував у своїх межах вісім (!) пам'яток ЮНЕСКО, що є одним із африканських рекордів. Цьому він завдячує насамперед наявністю руїн фінікійського міста Карфагена недалеко від столиці країни, будівлі римського амфітеатру в Ель-Джемі, ста-

рих кварталів (медин) міст Туніса і Суса, а також священного міста Кейруан з його мечетями [6].

Узбережжя Тунісу простягнулося на 1289 км і левова його частка відведена під туристичні готелі [7]. Країні також належить Джерба – єдиний у регіоні острів-курорт світового значення, який водночас є найбільшим клаптиком землі в Середземному морі біля північного узбережжя Африки і приваблює туристів завдяки значно чистішій воді, ніж у містах материкової частини країни. На його території мешкають 165 тис. чоловік, що переважно залежать від роботи в туристичній галузі [8].

Тунісом подорожувати доволі просто. Столичний район є окремим туристичним осередком, адже його медина (старий квартал) з традиційними ринками і мечетями вважається привабливим культурним об'єктом. Особливу цінність має Національний музей Бардо у палаці Бейлікал на заході міста, у якому зберігаються давньоримські мозаїки. Цей об'єкт відзначається наявністю грецького, пунічного, римського й ісламського виставкових залів із колосальною кількістю артефактів, а за своїм культурним значенням на континенті він поступається тільки Єгипетському музею в Каїрі [9].

До столиці прилягає Туніське озеро, вздовж якого необхідно подорожувати електричкою, щоб дістатися до руїн Карфагена на крайньому сході, відомих також своїм музеєм з експонатами часів фінікійської цивілізації. Розташоване далі за цим археологічним районом біло-блакитне місто Сіді бу Саїд стоїть на високій горі над Середземним морем і відоме вапняковими стінами будинків, блакитними дверима і блакитними віконними рамами. Сіді бу Саїд названо на честь поховання святого з таким самим іменем, він є місцем, де відпочивають заможні жителі столиці протягом вихідних днів [10].

Однією з головних курортних зон є Хаммамєтська затока, що лежить на південь від столичного району. На її берегах стоїть Сус із найбільшою за площею старою мединою у країні, над якою на схилі розташована потужна фортеця. Місто також відзначається таємними християнськими катакомбами з 15 тис. поховань і археологічним музеєм із великою кількістю римських мозаїк [11]. Його сусідами на півночі та півдні є відповідно Хаммамєт і Монастір. Саме Монастір із фортом Рібат на березі Середземного моря є місцем народження першого президента і "батька незалежності" Тунісу Хабіба Бурґіби і має мавзолей, побудований 1963 р., із трьома куполами і двома мінаретами, у якому поховані він та члени його родини [12]. Таким чином, умовний півмісяць Хаммамєт – Сус – Монастір утворює найбільшу туристичну зону з лівовою часткою готелів країни.

Відомо, що лідерами континенту в галузі гостинності традиційно вважаються країни Північної Африки. У 2019 р. Туніс прийняв 9,5 млн іноземців, що є колосальним показником, беручи до уваги чисельність його населення і незначну кількість іноземних туристів на континенті загалом. І справді, туристів обслуговують 400 тис. чоловік, а сам міжнародний туризм відіграє виняткову роль в економіці завдяки ефекту мультиплікатора, що створює зайнятність у суміжних галузях страхових і транспортних послуг, а також народних ремесел. У тому ж році іноземці залишили у країні 2 млрд доларів, а це свідчило про незначну вартість відпочинку в місцевих готелях [13]. Причин успіху туніських туристичних послуг багато. По-перше, це пакетні тури з поміркованою ціною, адже навіть п'ятизіркові готелі у країні надзвичайно дешеві, по-друге – доступ на ринок авіаперевезень кількох бюджетних європейських авіакомпаній, по-третє – географічна близькість країни до Південно-Західної Європи і можливість обслуговувати круїзні лайнери, чим доволі вдало займається спеціалі-

зований круїзний термінал Ла Гулетт, розташований на схід від столиці недалеко від берега озера Туніс. З одного боку, він пов'язаний одноіменною дорогою зі старим кварталом столиці та археологічним музеєм Бардо, а з іншого – стоїть зовсім недалеко від знаменитих руїн Карфагена. Його глибоководний порт із 657-метровим причалом може обслуговувати найбільші лайнери, що курсують Середземним морем, а також відзначається наявністю стилізованого під традиційний арабський квартал туристичного містечка "Goulette Village Harbour" із різноманітною сувенірною продукцією [14].

При цьому головним "рятувальником" Тунісу в періоди політичної нестабільності і після терористичних актів традиційно виступає сусідній Алжир, де галузь гостинності не надто розвинена, а складні відносини із сусіднім Королівством Марокко не дають можливості налагодити повноцінні туристичні обміни. Алжирці не мають особливих побоювань щодо подорожей до Тунісу навіть у найбільш небезпечні періоди. Наприклад, у 2019 р. серед усіх іноземних туристів, що побували в Тунісі, кожен третій був алжирським громадянином [15]. Крім того, відносна близькість найбільшого міста і столиці Лівії Тріполі до туніського кордону робить його мешканців, що не можуть літати до Єгипту, одними з основних відвідувачів курортів країни, а також міста Стамбул, куди вони вирушають транзитом через аеропорт Туніс-Карфаген задля здійснення покупок і відвідування розважальних програм [16]. Тому принципово важливо, щоб Туніс залишався стабільним в умовах політичної турбулентності в сусідніх державних акторах, бо туристи з цих країн убачають у ньому безпечну зону відпочинку і навіть осередок тимчасового проживання.

З іншого боку, деякі чинники утруднюють роботу туристичної галузі, а найбільш небезпечними серед них вважаються терористичні акти. Перше масове вбивство туристів у демократичному Тунісі відбулося у Національному музеї Бардо у столиці, де 18 березня 2015 р. загинули 22 людини. Інший теракт було зафіксовано вже 26 червня 2015 р. у курортному містечку Порт ель Кантауї, коли молодий ісламіст на пляжі, що належав іспанському готелю "Riu Imperial Marhaba", убив 38 чоловік, серед яких 30 виявилися громадянами Великої Британії [17]. Однак загроза для галузі не зникла, адже серед безробітної молоді Тунісу було чимало фанатиків, готових поповнити лави "Ісламської Держави". Зокрема, загальновідома цифра "добровольців", що воювали в регіоні Близького Сходу на боці цієї терористичної організації, становить до 7000 чоловік [18]. Після розгрому "Ісламської Держави" у Сирії та Іраку частина молодих людей поступово повернулася на батьківщину і чекає нагоди помститися туристам із західних країн, тому теракти 2015 р. далеко не останні, якщо не поставитися до цієї загрози відповідально.

У 2016 р. на кордоні з Лівією інженери з Тунісу збудували 200-кілометровий мур, який було посилено штучним каналом із водою та укріпленнями у вигляді мішків із піском, а також оснащений датчиками руху. Це стало безпосередньою міжнародною реакцією політичної еліти на події 2015 р., адже транзитом через лівійський кордон до країни часто потрапляли терористи [19].

Для того щоб подібні випадки не повторилися у майбутньому вже на території Тунісу, уряд вирішив задіяти в 2019 р. 30 тис. поліцейських для охорони пляжів, входів до готелів і в'їздів до міст. На додачу до цього, на служителів закону покладається функція конвоювання туристичних автобусів. У свою чергу, Міністерство туризму прийняло рішення оснастити готелі камерами спостереження. Країна також почала активно співробітничати у сфері протидії тероризму з членами ЄС і

США, від чого відмовилися її сусіди. Зокрема, британські та французькі експерти допомогли посилити заходи безпеки в аеропортах, а німецьке та американське обладнання було використано під час облаштування позицій для спостереження за кордоном із Лівією [20].

Орієнтований не сферу послуг Туніс також надзвичайно постраждав через коронавірус, адже, починаючи з 22 березня і до середини червня 2020 р. країна перебувала в ізоляції. Намагаючись врятувати економіку, політична еліта прийняла рішення поновити туристичний сезон 27 червня, розділивши всіх іноземних мандрівників на три основні категорії – червону, зелену (безпечну) і помаранчеву; представники останньої повинні привезти з собою негативний тест на коронавірус, зроблений за 72 години до вильоту. Громадянам червоної категорії в'їзд до країни було заборонено, через що тут відпочивати поки не зможуть головні споживачі туристичних послуг Тунісу – алжирці [21]. Епідемія матиме негативні наслідки для традиційних галузей ремісництва і сувенірної роздрібною торгівлі, адже з туризмом пов'язані такі народні ремесла, як виготовлення шкіряних виробів на кшталт ременів, шкіряних курток і гаманців, блакитної кераміки у вигляді тарілок і підносів, а також килимів. Фактично кожне прибережне місто Тунісу відзначається наявністю крамниць на перших поверхах традиційних будинків, а саме їх власники можуть постраждати найбільше.

В умовах бойових дій у Лівії та нестабільності в Алжирі саме авіаційний транспорт є головним посередником у контактах Тунісу із зовнішнім світом, адже кордони із сусідніми країнами періодично заблоковані. Місцева авіакомпанія "Tunisair" намагається суперничати з Марокко як посередник у рейсах між Європою і Африкою, виступаючи безпосереднім конкурентом "Марокканських королівських авіаліній". Вона має значний флот, що складається з 29 авіалайнерів, серед яких 20 середньоміагістральних літаків родини Аеробус А-320, 7 Боїнгів 737-600, а також 2 повітряні машини А-330 для перельотів на значні відстані [22]. Це свідчить про те, що перевізник використовує переважно недорогі авіалайнери й орієнтується на туристичні потоки з Європи та країн Північної Африки.

Однак цей великий суб'єкт господарювання потерпає через таку проблему, як надзвичайна кількість робочих місць, що призводить до значних видатків на зарплати і страхування. Зокрема, там працюють 8 тис. чоловік, а отже – кожен літак обслуговує вдвічі більша кількість фахівців, ніж це визначено авіаційними стандартами. Тому в січні 2020 р. було прийнято рішення скоротити 1200 працівників, ураховуючи тривале обмеження авіаперельотів у зв'язку з коронавірусом [23]. Очевидно, що "Tunisair" виявиться збитковим і в найближчі роки, оскільки в сусідній Лівії, де населення завжди було платоспроможним завдяки нафтодоларам, триває громадянська війна, а алжирський напрям поки не може ефективно розвиватися через наявні в Тунісі обмеження на в'їзд громадян цієї країни.

У країні також літає велика приватна авіакомпанія "Nouvelair", яка традиційно займається як чартерними, так і регулярними перельотами та використовує повітряний флот із вісьмох літаків "Аеробус" А-320, тоді як усі інші перевізники значно менші. У 2019 р. вона відзначила 30-річчя з моменту заснування, що можна вважати значним успіхом у такій зарегульованій економічній системі, як туніська. Причина збереження позицій "Nouvelair" – концентрація зусиль її керівництва на перевезеннях пасажирів до членів ЄС із найбільшою у Європі чисельністю населення, до колишньої метрополії Франції, до сусіднього Алжиру зі значним туристичним ринком і на-

решті – до Стамбула як до головного міста для здійснення покупок як тунісців, так і лівійців [24].

Міжнародний аеропорт Туніс-Карфаген поки не може змагатися з "аеропортовими воротами" Касабланки через незначну пропускну спроможність. Як відомо, він відіграє важливу роль, бо розміщується на сході столичного регіону біля руїн міста Карфаген, яке перебуває під захистом ЮНЕСКО, а також відносно недалеко від такого туристичного центру, як затока Хаммаммет. У 2019 р. було прийнято рішення збільшити його пропускну спроможність із 5 до 8 млн чоловік, на що асигнували 100 млн доларів [25].

Говорячи про сферу фінансових послуг, варто зазначити, що в ній важливу роль відіграє обслуговування грошових переказів, які надходять переважно з Франції як із колишньої метрополії і меншою мірою – з найближчого європейського географічного сусіда Італії. Згідно з даними Світового Банку, у 2019 р. країна отримала 2 млрд доларів [26]. Ці кошти дозволяють підтримувати певну купівельну спроможність населення в умовах кризи і масового безробіття.

Ситуацію могла б покращити експлуатація енергоносіїв, але, на відміну від решти державних акторів Північної Африки, які мають значні поклади нафти і природного газу, ця галузь у Тунісі розвинена недостатньо. Щоденні обсяги видобування сирої нафти не перевищують 40 тис. барелів, і нафтопродукти доводиться імпортувати, адже єдиний у країні нафтопереробний завод біля міста Бізерт спроможний переробляти тільки 34 тис. барелів "чорного золота" на день. Іншою проблемою є розташування низки нафтоносних полів у південному регіоні Тетуан, де спостерігається 30-відсоткове безробіття і поширена тіньова економіка, пов'язана з прикордонною торгівлею з Лівією. Через це місцеві жителі періодично блокують з акціями протесту видобувні потужності [27]. Імовірно, що країні доцільно інвестувати кошти в розвиток "зеленої енергетики", адже тут значна кількість сонячних днів і помітні потужні вітри на узбережжі Середземного моря.

Туніс отримує природний газ як платню за транзит Трансередземноморським газопроводом. Він проходить від газового поля Хасі'р Мель у північно-центральному регіоні Алжиру, пролягає через туніську територію протяжністю 370 км, виходячи на береги Сицилійської протоки, і далі до Сицилії та материкової Італії. Тому, згідно з умовами угоди між італійською корпорацією "Eni" та урядом країни від 1977 р., Туніс миг розраховувати на платню у вигляді 5,6 % відсотків від загальних обсягів газу, що транспортувалися цим трубопроводом [28].

Південний район Гафса відомий родовищами фосфатних скель, адже через Туніс, Алжир, Марокко і Західну Сахару простягнувся північноафриканський пояс, багатий на цю сировину. Її видобування здійснює корпорація "Compagnie des Phosphates de Gafsa", що є монополістом на місцевому ринку. Однак після революції 2011 р. жителі півдня почали масово виходити на страйки і вимагати створення робочих місць, блокуючи важку техніку, яка не могла вивозити все видобуте з родовищ. Сьогодні корпорація працює штатом 30 тис. чоловік, але обсяги видобування фосфатів постійно скорочуються і ледве перевищують 3,3 млн тонн на рік [29]. Міжнародні інвестори неохоче приходять у галузь, де панує такий безлад, але є один виняток. У 2006 р. розпочалося будівництво заводу "Tunisia – India fertilizer S.A.", яке було завершено в 2013 р. у регіоні Схіра. Індійським підприємцям належали 30 % його акцій, тоді як решту отримали туніські суб'єкти господарювання. Цей об'єкт виготовляє 360 тис. тонн ортофосфорної кислоти для індійського ринку, переробляючи

місцеві фосфатні скелі, а також є однією з найбільших закордонних інвестицій у країні, адже кошторис проекту дорівнював 465 млн доларів [30].

Як і у решті країн Північної Африки, аграрна галузь у Тунісі також є осередком працевлаштування великого відсотка жителів. У сільському господарстві велике значення надається оливковим деревам, збирання і переробку оливок із яких здійснюють понад 300 тис. чоловік. Завдяки дешевій робочій силі, небажанню витратити кошти на добрива і географічній близькості до Європи ця північноафриканська країна пропонує конкурентоспроможну оливкову олію, адже в 2019 р. тут було виготовлено її 350 тис. тонн. Тому саме Туніс є найбільшим у світі експортером органічної олії у світі та фактичним лідером за її виробництвом на континенті [31]. Основними споживачами цієї продукції є члени ЄС, які поглинають 80 % її обсягів, тоді як решту закупають імпортери зі США та Канади [32].

Символом сільського господарства країни вважається сорт фініків під назвою "Деглет Нур" (слово "Нур" означає світло і символізує колір цих фруктів) і за кількістю фінікових пальм, що дають такі плоди, вона посідає перше місце у світі. Експорт надзвичайно дорогих м'ясистих фініків зі шкіркою світлого кольору дуже привабливий для Тунісу. Крім того, іншою перевагою країни є її незначне населення, що споживає значно менше фруктів, ніж жителі в державних акторах-конкурентах на кшталт Єгипту, Ірану чи Саудівської Аравії. У цій сфері економічної активності задіяні 50 тис. чоловік, однак вона потерпає через поступове зростання температури повітря і водний дефіцит, унаслідок чого фініки засихають на деревах [33]. Спірним є питання, чи варто будувати заводи з опріснення соленої води на землях біля Середземного моря, адже вони можуть негативно впливати своїми викидами на великі курортні зони і на ті ж поля селян.

Отже, порівняно з туристичною індустрією, сільське господарство приносить значно менше прибутків, але є важливим джерелом сезонних робіт. Зокрема, у 2019 р. експорт оливкової олії забезпечив надходження 478 млн доларів, фініків – 269 млн доларів, а рибної продукції – понад 161 млн доларів [34]. Як і усі північноафриканські сусіди, Туніс, частина земель якого вкрита пустелею Сахарою, що поступово насувається на узбережжя, потерпає через необхідність імпортувати продукти харчування на кшталт пшеничного зерна, цукру, молока і м'яса. Сюди ж варто додати видатки на закупівлі за кордоном автомобілів і нафтопродуктів. Як наслідок, у 2019 р. торговельний дефіцит країни становив 7 млрд доларів через те, що обсяги експорту дорівнювали 15,5 млрд, а імпорту – перевищували 22,5 млрд доларів. Члени ЄС у цей період були основними торговими партнерами, що визначає потребу надання динамізму продажам товарів до країн Африки задля диверсифікації зв'язків із континентом [35].

Прибуток на душу населення в Тунісі залишається доволі незначним і становить у 2020 р. лише 3292 долари на рік, що в майбутньому може негативно впливати на стабільність країни на тлі значного рівня безробіття у віддалених регіонах [36]. Крім того, як відомо, добробут місцевих жителів певною мірою пов'язаний зі сферою туристичних послуг, прибутковість у якій коливається з року в рік і нині є непевною через коронавірус.

Зрештою, Туніс не вирізняється високими показниками в міжнародних економічних рейтингах. Із одного боку, це спричинено політичною революцією 2011 р., що викликала нестабільність, а з іншого – об'єктивною неспроможністю нових парламентарів покращити діловий клімат і зменшити втручання держави в економічні процеси, що особливо важливо в регіонах, які віддалені

від Середземного моря. Зокрема, у 2020 р. країна посіла 128-ме місце в Індексі економічної свободи, а також утримувала не надто престижне 78-ме місце в рейтингу Легкості ведення бізнесу – 2020. При цьому за показником економічної свободи Туніс посів тільки 10-те місце серед 14 країн регіонів Близького Сходу та Північної Африки, а це свідчило про те, що його консервативні арабські сусіди виявили більше бажання реформувати економіку після подій Арабської весни. Така сама чи гірша ситуація тільки в Єгипті, Ірані, Лівані й Алжирі [37].

За цих обставин у нормалізації ситуації в Тунісі зацікавлений насамперед Європейський Союз, який вже традиційно заклопотаний проблемами біженців, що масово прибувають до Італії через південний італійський острів Лампедуза та викликають своєю появою популяризацію праворадикальних популістських сил у цій країні. У 1995 р. сторони підписали історичну Угоду про асоціацію, а Туніс став першою у регіоні країною з такою домовленістю з цим угрупованням. Нині він є провідним реципієнтом економічної допомоги від членів блоку. Зокрема, у період із 2011-го до 2018-го року включно ЄС надав Тунісу 2,5 млрд євро, з яких 1,7 млрд становили гранти [38].

Туніс і члени ЄС уже тривалий час ведуть перемовини, щоб підписати угоду про відкрите небо, яка має зробити повітряний простір країни доступним для бюджетних авіакомпаній з Європи, і в 2018 р. це підписання зрештою відбулося, однак його ратифікація затягується. Туніське керівництво, яке зацікавлене у збільшенні кількості європейських туристів, усе ж побоюється банкрутства своїх авіакомпаній на кшталт "Tunisair" з її постійними затримками рейсів і значними цінами на квитки, тому і пропонує, щоб аеропорт Туніс-Карфаген протягом п'яти років після ратифікації угоди був закритим для європейських перевізників. Цей перехідний період потрібен, щоб національні авіакомпанії зуміли адаптуватися до нових конкурентних умов. Водночас приклад Марокко свідчить, що така політика надасть динамізму галузі авіаційних перевезень [39].

Висновок. Народне господарство Тунісу здебільшого нагадує те, що наявне і в інших країнах Північної Африки, але радше у "мініатюрі". Перемога демократичної революції 2011 р. і прийняття прогресивної Конституції 2014 р. породили сподівання на такі самі революційні зміни в економічному житті, але цього не відбулося. На заваді постали як об'єктивні причини на кшталт небажання політичної еліти відмовлятися від тотального контролю над економічними процесами, так і її неспроможність вдатися до ефективного пошуку нових торговельних партнерів [40]. Негативними чинниками, що визначають нестабільність країни, є громадянська війна в Лівії, яка впливає на південний регіон Тунісу скороченнями грошових переказів, обсягів прикордонної торгівлі, туристичних потоків і поставок нафти. До того ж до Тунісу із зони бойових дій прибували не тільки біженці, але й терористи. Сусідній Алжир, що також не дуже інтегрований у світову економіку, пережив у 2019 р. народну революцію, а нині перебуває під потужним впливом коронавірусу, а це, у свою чергу, загрожує процвітанню галузі гостинності Тунісу. Зрештою, найбільш прогресивні реформи в регіоні Північної Африки демонструє Марокко, відокремлена від Європи лише вузькою Гібралтарською протокою, тому провідні європейські інвестори вкладають кошти в економіку цього королівства, переважно ігноруючи його нестабільних і непередбачуваних сусідів. Усе це змушує політичну еліту Тунісу більш активно шукати шляхи покращення економічної ситуації, але результати її політики в цій царині залишаються незадовільними.

Список використаної літератури

1. *Serrano Francisco*. Is Tunisia's post Arab spring "success story" only skin-deep? // *Serrano Francisco* [Electronic resource] / *Francisco Serrano* // *World Politics Review*. – 2019. – April, 23. – Mode of access: <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/27782/is-tunisia-s-post-arab-spring-success-story-only-skin-deep>
2. *Yerkez Sarah*. Tunisia's Revolutionary goals remain unfulfilled [Electronic resource] / *Sarah Yerkez, Zeineb ben Yahmed* // *Carnegie endowment for international peace*. – 2018. – December, 6. – Mode of access: <https://carnegieendowment.org/2018/12/06/tunisians-revolutionary-goals-remain-unfulfilled-pub-77894>
3. *Kavaler Tara*. Tunisia's revolution is in troubled waters [Electronic resource] / *Tara Kavaler* // *The Medialine*. – 2020. – April, 6. – Mode of access: <https://themedialine.org/by-region/tunisias-revolution-is-in-troubled-waters/>
4. Tunisia population 2020 (live) [Electronic resource] // *World Population Review*. – 2020. – Mode of access: <https://worldpopulationreview.com/countries/tunisia-population>
5. Unrest in disadvantaged deep south adds to Tunisia's tensions [Electronic resource] // *The Arab Weekly*. – 2020 – July, 17. – Mode of access: <https://theArabweekly.com/unrest-disadvantaged-deep-south-adds-tunisias-tensions>
6. Properties inscribed on the World Heritage List (8) // *WHC.UNESCO.org*. [Electronic resource]. – 2020. – Mode of access: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/TN>
7. Tunisia. Country Report // *EC.Europa.eu* [Electronic resource]. – Mode of access: https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/tunisia_01_en.pdf
8. Djerba island [Electronic resource] // *Mosaic North Africa*. – Mode of access: <https://www.mosaicnorthafrica.com/portfolio/djerba/>
9. The National Bardo Museum [Electronic resource] // Agency for the development of National Heritage and Cultural promotion. – Mode of access: <http://www.patrimoinedetunisie.com.tn/eng/musees/bardo.php>; In Tunisia, a showcase of Roman mosaics [Electronic resource] // *Star Tribune*. – 2020. – January, 16. – Mode of access: <https://www.startribune.com/in-tunisia-a-showcase-of-roman-mosaics/567053892/>
10. Around Carthage and Sidi bou Said [Electronic resource] // *Inspiring Tunisia*. – Mode of access: <https://www.discovertunisia.com/en/discover/around-carthage-and-sidi-bou-said>
11. Sousse [Electronic resource] // *Tunisia.com*. – Mode of access: <https://www.tunisia.com/tunisia-travel-guides/sousse>
12. Monastir Tunisia tours [Electronic resource] // *Africa tour operators*. – Mode of access: <https://www.africatouroperators.org/tunisia/monastir-tunisia-tours>
13. *Riadh Bouazza*. Tunisia's tourism sector shows the signs of recovery [Electronic resource] // *Bouazza Riadh* // *The Arab Weekly*. – 2020. – January, 19. – Mode of access: <https://theArabweekly.com/tunisias-tourism-sector-shows-signs-recovery>
14. La Goulette cruise port. About [Electronic resource] // *Global Ports holding.com*. – Mode of access: <https://www.globalportsholding.com/ports/21/la-goulette-cruise-port>
15. *Khalfallah Amira-Gehanne*. Tunisia opens its borders to Europe and distrusts its neighbours [Electronic resource] / *Amira-Gehanne Khalfallah* // *Atalayar*. – 2020. – July, 1. – Mode of access: <https://atalayar.com/en/blog/tunisia-opens-its-borders-europe-and-distrusts-its-neighbours>
16. *Zaptia Sami*. As it reopens its air, land and sea borders, Tunisia announces its categorization plans – Libyans watch easily [Electronic resource] // *Sami Zaptia* // *Libya Herald*. – 2020. – June, 27. – Mode of access: <https://www.libyaherald.com/2020/06/27/as-it-reopens-its-air-land-and-sea-borders-tunisia-announces-its-categorization-plans-libyans-watch-eagerly/>
17. *McCarthy Rory*. Terror in Tunisia: Tourist deaths on the beaches of Sousse will kick-start a crisis [Electronic resource] // *Rory McCarthy* // *The Conversation*. – 2015. – June, 26. – Mode of access: <https://theconversation.com/terror-in-tunisia-tourist-deaths-on-the-beaches-of-sousse-will-kick-start-a-crisis-43957>; *Simon Calder*. Tunisia terror attack: Three years on from Sousse massacre, British holidaymakers are returning // *Simon Calder* // *Independent*. – 2018. – June, 26.
18. *Byman Daniel L.* Frustrated foreign fighters [Electronic resource] // *Daniel L. Byman* // *Brookings*. – 2017. – July, 13. – Mode of access: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2017/07/13/frustrated-foreign-fighters/>
19. *Tarek Amara*. Tunisia finishes Libya border fence intended to keep out militants [Electronic resource] // *Amara Tarek* // *Reuters*. – 2016. – February, 6. – Mode of access: <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-security-idUSKCN0VF0VR>
20. Tunisia approves plan to secure beaches, tourism site [Electronic resource] // *Asharq Al-Awsat*. – 2019. – June, 20. – Mode of access: <https://aawsat.com/english/home/article/1776026/tunisia-approves-plan-secure-beaches-tourism-sites>; *Dworkin Anthony*. The southern front line: EU counter – terrorism cooperation with Tunisia and Morocco [Electronic resource] // *Anthony Dworkin, Fatim-Zahra El Malki* // *ECFR.eu*. – 2018. – February, 15. – Mode of access: https://ecfr.eu/publication/the_southern_front_line_eu_counter_terrorism_cooperation/
21. *Khalfallah Amira-Gehanne*. Tunisia opens its borders to Europe and distrusts its neighbours [Electronic resource] / *Amira-Gehanne Khalfallah* // *Atalayar*. – 2020. – July, 1. – Mode of access: <https://atalayar.com/en/blog/tunisia-opens-its-borders-europe-and-distrusts-its-neighbours>
22. Discover Tunis Air: Our fleet [Electronic resource] // *Tunis Air*. – Mode of access: <http://www.tunisair.com/site/publish/content/article.asp?ID=78&Lang=en>
23. Tunis Air to lay off 1,200 employees [Electronic resource] // *Arabia Aerospace online news service*. – 2020. – January, 15. – Mode of access: <https://www.arabianaerospace.aero/tunisair-to-lay-off-1-200-employees.html>
24. Nouvelair pace of change accelerates [Electronic resource] // *Arabian Aerospace online news service*. – 2018. – October, 19. – Mode of access: <https://www.arabianaerospace.aero/nouvelair-pace-of-change-accelerates.html>
25. Aircraft, airport ground support & aeronautics. Tunisia commercial guide // *International trade administration* [Electronic resource]. – 2020. – July, 13. – Mode of access: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/tunisia-aircraft-airport-ground-support-aeronautics>
26. Personal remittances received (current US\$) Tunisia [Electronic resource] // *World Bank* 1976 – 2019. – Mode of access: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=TN>
27. Tunisia oil shutdown drags on as firms threaten layoffs [Electronic resource] // *Yahoo.news*. – 2020. – September, 8. – Mode of access: <https://au.news.yahoo.com/tunisia-oil-shutdown-drags-firms-183335186.html>; Qatar to proceed with \$2 bln refinery in Tunisia [Electronic resource] // *Reuters*. – 2012. – May, 15. – Mode of access: <https://www.reuters.com/article/ozabs-tunisia-qatar-refinery-20120515-idAFJ0E84E09Z20120515>
28. *Hayes Mark H.* Algerian gas to Europe: The Transmed Pipeline and yearly Spanish gas import projects [Electronic resource] // *Mark H. Hayes* // *Baker Institute*. – 2004. – Working Paper 27. – P. 22. – Mode of access: <https://www.bakerinstitute.org/media/files/Research/e56d897c/algerian-gas-to-europe-the-transmed-pipeline-and-early-spanish-gas-import-projects.pdf>
29. *Ghanmi Lamine*. Tunisia's phosphates company at risk of collapse [Electronic resource] // *Lamine Ghanmi* // *The Arab Weekly*. – 2019. – October, 12. – Mode of access: <https://theArabweekly.com/tunisias-phosphates-company-risk-collapse>
30. India – Tunisia relations [Electronic resource] // *Ministry of external affairs of India*. – 2014. – Mode of access: https://mea.gov.in/Portal/ForeignRelation/Tunisia_July_2014.pdf; Tunisia-India fertilizer (TIFERT) SA [Electronic resource] // *Ministry of external affairs of India*. – Mode of access: http://www.mea.gov.in/Portal/CountryNews/486_Tunisia_-_India_Fertilizer_TIFERT_SA.pdf
31. *Parker Claire*. Tunisia is one of top olive oil producers. But now, it's facing a crisis of too much // *Claire Parker* // *Washington Post*. – 2020. – March, 9.
32. Tunisia: record estimates for olive oil exports [Electronic resource] // *ANSA Med*. – 2020. – August, 27. – Mode of access: https://www.ansamed.info/ansamed/en/news/sections/economics/2020/08/27/tunisia-record-estimates-for-olive-oil-exports_f4a7b496-b938-43fd-a110-f2607813e905.html
33. *Foroudi Laily*. Rising heat knocks the crown off Tunisia's 'Queen of dates' [Electronic resource] // *Laily Foroudi* // *Reuters*. – 2019. – December, 23. – Mode of access: <https://www.reuters.com/article/us-tunisia-dates-climate-change-trf-idUSKBN1YR0OT>
34. Agricultural sectors. Tunisia commercial guide [Electronic resource] // *International trade administration*. – 2020. – July, 9. – Mode of access: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/tunisia-agricultural-sectors>
35. Tunisian trade deficit hit a record level // *ANBA*. – 2020. – January, 10 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://anba.com.br/en/tunisian-trade-deficit-hit-a-record-level/>
36. Tunisia. Factsheet updated October 2020 [Electronic resource] // *Gov.UK*. – Mode of access: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/931579/Economic_Factsheets_October2020_Tunisia.pdf
37. Tunisia [Electronic resource] // 2020 Index of economic freedom. – Mode of access: <https://www.heritage.org/index/country/tunisia>; Tunisia [Electronic resource] // *Doing Business – 2020*. – Mode of access: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/t/tunisia/TUN.pdf>
38. European Neighbourhood policy and enlargement negotiations [Electronic resource] // *EC.Europa.eu*. – Mode of access: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/tunisia_en
39. *Stephen Quillen*. Tunisia – EU 'open skies' agreement in limbo [Electronic resource] // *Stephen Quillen* // *The Arab Weekly*. – 2018. – July, 18. – Mode of access: <https://theArabweekly.com/tunisia-eu-open-skies-agreement-limbo>
40. *Al-Thabti Adel*. Tunisia's democracy 'resilient' after the revolution [Electronic resource] // *Adel Al-Thabti* // *AA.com.tr*. – 2020. – October, 27. – Mode of access: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/tunisia-s-democracy-resilient-decade-after-revolution/2020289>

П. Игнатъев, д-р полит. наук, проф.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ТУНИС ПОСЛЕ СОБЫТИЙ АРАБСКОЙ ВЕСНЫ: ПРИЧИНЫ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Общезвестно, что Тунис является единственной страной Северной Африки и Ближнего Востока, где Арабская Весна 2011 г. под названием "Жасминовая Революция" завершилась полной победой народа и президент Зин аль-Абидин бен Али был вынужден уйти в отставку и выехать в изгнание после двух десятилетий правления. После этого Тунис начал собственный демократический эксперимент, который оказался успешным в политическом отношении, но вызвал много вопросов касательно качества экономических реформ.

В статье проанализированы фундаментальные причины нестабильности Туниса после победы народной революции, определены основные сферы экономической деятельности, которые нуждаются в глубоком реформировании, а также сформулированы рекомендации касательно перспектив развития этой единственной действительно демократической страны Северной Африки путем либерализации экономики, борьбы с коррупцией и инвестирования в отдаленные от Средиземного моря регионы.

Ключевые слова: Тунис, Ливия, Алжир, терроризм, туризм, трубопроводы.

P. Ignatiev, Doctor of political science, Professor
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TUNISIA AFTER THE EVENTS OF THE ARAB SPRING: THE CAUSES OF INSTABILITY

It is notable fact that Tunisia is the only country of North Africa and the Middle East where the Arab Spring of 2011 known as Jasmine Revolution was victorious. As a result, President Zine al-Abidine ben Ali resigned after two decades in power and left the country. In the wake of his resignation new political elite implemented own democratic experiment that became politically successful, but caused many questions concerning the quality of economic reforms. The article deals with the most important reasons behind the instability of Tunisia after the victory of the people's uprising. The author defines essential fields of economic activity where reforms are badly needed and also formulates recommendations intended to liberalize economy, keep in check corruption, and investments in interior regions.

Keywords: Tunisia, Libya, Algeria, terrorism, tourism, pipelines.

УДК: 327(510):[341.232:341.123]

Ю. Скороход, д-р політ. наук, проф.
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПІДХОДИ КИТАЮ ДО РОЛІ ООН

У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТІВ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ В ПЕРІОД "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ"

Розглядається процес формування позиції КНР стосовно участі ООН у врегулюванні конфліктних ситуацій на Близькому Сході. Особлива увага сфокусована на аналізі впливу трансформації зовнішньополітичних концепцій на підходи офіційного Пекіна до миротворчої діяльності ООН у близькосхідному регіоні в період "холодної війни". У 1950–1970-х роках оцінки Мао Цзедуну ООН як політичного інструменту наддержав для реалізації своїх інтересів у світі формувалися здебільшого на ідеологічній основі. Водночас авторами доведено, що позиції КНР у період 1950–1970 рр. був притаманний певний дуалізм: негативна оцінка ООН поряд із чітким прагненням набуття членства в цій міжнародній організації. Наголошено, що зміни цілей зовнішньої політики КНР від революційних до більш реалістичних, які мали забезпечити курс на проведення реформ всередині країни, спричинили докорінну зміну підходів офіційного Пекіна стосовно миротворчої діяльності ООН у близькосхідному регіоні. Досліджено ключові елементи позиції Китаю під час голосування в Раді Безпеки з питань врегулювання конфліктів на Близькому Сході в 1970–1980-х роках після набуття членства в 1971 р.

Ключові слова: Китай, ООН, Близький Схід, конфлікти, врегулювання.

Після проголошення КНР і зростання її впливу на міжнародній арені значний масив наукової літератури був присвячений дослідженню китайської зовнішньої політики, особливою бачення китайськими лідерами, зокрема Мао Цзедуну і Ден Сяопіном, світоустрою та місця в ньому Китаю. Окрім того, у наукових розвідках розглядався процес становлення та розвитку відносин Китаю з близькосхідними державами (І. Шичор (Y. Shichor) [1], Я. Чен Y. Chen [2], Х. Бехбехані (H. Behbehani) [3]), роль міжнародних міжурядових організацій і зокрема ООН у стратегії офіційного Пекіна (Б. Венг (B. Weng [4], С. Кім (S. Kim) [5], Р. Бордман (R. Boardman) [6]). Однак проблема підходів Китаю до ролі ООН у процесі врегулювання конфліктів на Близькому Сході в період "холодної війни" в них розглядалася здебільшого дотично. Серед небагатьох робіт, присвячених цій тематиці, можна виокремити насамперед дослідження І. Шичора, у якому було зроблено спробу проаналізувати ставлення Китаю до миротворчої діяльності ООН у близькосхідному регіоні [7].

Метою статті є дослідження особливостей позиції Китаю в період "холодної війни" щодо ролі ООН у процесі врегулювання конфліктів на Близькому Сході й аналіз чинників, які впливали на становлення та еволюцію китайської позиції.

Після проголошення 1 жовтня 1949 р. Китайської Народної Республіки (КНР) політика китайського керівницт-

ва щодо ООН та її ролі в близькосхідному регіоні формувалася під впливом цілої низки чинників, пріоритетність яких в зовнішньополітичній стратегії змінювалася залежно від загальної оцінки Пекіном ситуації на міжнародній арені, відносин із наддержавами та практичних завдань, виконання яких вимагало прагматичних підходів.

У період до кінця 1970-х років включно оцінка Мао Цзедуну та його оточенням Організації Об'єднаних Націй та її ролі у світі, зокрема на Близькому Сході, ґрунтувалася на основі поєднання ідеологічних і суто прагматичних міркувань. Як наслідок, позиції КНР у період 1950–1970 рр. був притаманний певний дуалізм: негативна оцінка ООН та її діяльності поряд із чітким прагненням набуття членства в цій міжнародній організації.

У 1950-х роках в основі зовнішньополітичного курсу офіційного Пекіна лежала проголошена Мао Цзедуну концепція "двох світів". На думку Мао Цзедуна, після Другої світової війни світ зазнав докорінних змін. Традиційні колоніальні держави – такі, як Німеччина, Італія, Велика Британія та Франція, були ослабленими та неспроможними утримати свої панівні позиції в Азії та Африці. Натомість, на думку Мао Цзедуна, посилюються позиції США та СРСР, які перетворюються на два світові полюси, що протистояли один одному. Відповідно, між цими двома полюсами простягається так звана "проміжна зона", до складу якої входять країни Азії, Африки та Латинської Америки, що звільнилися, а та-

кож вся Західна Європа, Океанія, Канада та інші капіталістичні держави. Конкуренція між наддержавами за панівний вплив над "проміжною зоною" і становила, на думку Мао Цзедуна, сутність повоєнних відносин.

У 1960-х роках в умовах погіршення відносин з СРСР КНР пропала концепція "трьох світів" ("перший світ" – США та решта капіталістичних країн; "другий світ" – СРСР та соціалістичні країни Східної Європи, за винятком Румунії та Албанії; "третій світ" – країни, що розвиваються, на чолі з КНР). Ця концепція в 1970-х роках зазнає нової модифікації ("перший світ" – США та СРСР; "другий світ" – капіталістичні країни; "третій світ" – країни, що розвиваються, на чолі з КНР) [8, с. 8–9]. Саме в цьому контексті офіційний Пекін підходив до оцінки як ролі ООН у світі, так і до аналізу геополітичної ситуації в регіоні Близького Сходу.

Офіційний Пекін вважав, що за своєї природою ООН у 1950–1970 рр. є організацією, створеною наддержавами як оперативний політичний інструмент для просування своїх інтересів та розширення свого впливу на міжнародну систему та її елементи. Негативні оцінки ООН китайським керівництвом досягли свого апогею під час "культурної революції". Китайська пропаганда таким чином характеризувала ООН: "Що таке ООН? Це інструмент імперіалізму США ... і радянської ревізійської правлячої кліки... для просування неоколоніалізму та політики великих держав... Агресори зазвичай отримують захист, а жертви агресії мають миритися з цим. Таке ООН може бути лише притулком для імперіалістів, ревізійців і контрреволюціонерів, а також ланцюгом, що зв'язує ноги і руки пригноблених держав... Для того щоб захистити свою незалежність і перемогти агресію з боку імперіалізму США... арабський народ повинен покладатися на власну боротьбу. Покладати свої надії на радянських ревізійців та ООН – це все одно, що попросити тигра схватитися, і це призведе лише до нових катастроф" [цит. за: 4, р. 157].

Водночас є всі підстави стверджувати, що ООН вважалася важливою для керівництва Китаю з огляду на виконання низки внутрішніх та зовнішньополітичних завдань, серед яких як пріоритетні можна виокремити такі: налагодження дипломатичних відносин з країнами світу; розв'язання проблеми Тайваню шляхом визнання КНР єдиним законним представником китайського народу та недопущення реалізації концепції "двох Китаїв"¹; легітимізація влади комуністів у самому Китаї²; утвердження статусу новоутвореної китайської держави в системі міжнародних відносин (зокрема, як ідеологічного та морального лідера країн Азії та Африки) тощо.

Ключем для виконання вищезгаданих завдань, на думку тогочасного китайського керівництва, мало стати набуття членства в ООН та отримання місця постійного члена Ради Безпеки. Як зазначав Г. Кіссінджер, "США прагнули змусити Китай прийняти їхню концепцію між-

народного порядку, засновану на міжнародних організаціях типу Об'єднаних Націй, для яких вони не бачили альтернативи. Мао ж із самого початку не мав намірів приймати міжнародну систему, у якій у Китаю не було голосу" [9, с. 150–151].

Уже 15 листопада 1949 р. міністерство закордонних справ проінформувало Генерального секретаря ООН Трюгве Лі, що Центральний народний уряд загалом звільнив країну і що націоналістичний уряд втратив підстави де-юре і де-факто представляти Китай. У телеграмі голові 4-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН уряд КНР повідомив, що відмовляється визнавати за делегацією уряду Чан Кайші право представляти китайський народ [10]. На цьому етапі саме небажання США визнати за КНР право представляти в ООН китайський народ стає ще одним вагомим чинником негативної оцінки діяльності цієї міжнародної універсальної організації китайською комуністичною пропагандою.

У свою чергу, близькосхідний регіон, незважаючи на його віддаленість від Китаю, розглядався як важливий з огляду на розвиток ситуації у світі. Офіційний Пекін був переконаний, що в 1940–1950-х роках США почали здійснювати агресивну політику, що мала на меті заповнити силовий вакуум, який виник в "проміжній зоні", і насамперед на Близькому Сході, унаслідок ослаблення таких держав, як Велика Британія та Франція, які традиційно посідали там панівні позиції.

На думку китайських ідеологів, істотний вплив не тільки на динаміку розвитку близькосхідного регіону, але й світу загалом мали такі ключові суперечності: між США та капіталістичними державами, які втратили свої позиції в регіоні (Велика Британія та Франція); між імперіалізмом і національно-визвольними рухами; між наддержавами (тобто США та СРСР). Відповідно, саме результат протистояння наддержав за домінування на Близькому Сході (враховуючи його ключове геостратегічне розташування, природні та людські ресурси) мав визначати, яка з наддержав зможе отримати контроль над всією "проміжною зоною". Китайські лідери вважали, що непримиренна боротьба наддержав в близькосхідному регіоні здатна призвести до третьої світової війни, а також становить безпосередню загрозу виживанню комуністичного режиму в Китаї. Як зазначає І. Шичор, "Основний і послідовний інтерес Китаю до Близького Сходу полягав не лише в отриманні дипломатичного визнання і політичної підтримки, але передусім у запобіганні пануванню на Близькому Сході будь якої ворожої сили" – чи то США, чи СРСР [1, р. 2].

Саме ці ідеологічні міркування знайшли відображення в негативному ставленні Китаю до ініціатив ООН, спрямованих на врегулювання конфліктних ситуацій на Близькому Сході, що виникали в 1950–1970-х роках. Оскільки ООН сприймалася китайським керівництвом як інструмент, що використовується "американським імперіалізмом" і "радянським ревізійізмом" для отримання стратегічних переваг в близькосхідному регіоні, то офіційний Пекін був переконаний, що залучення ООН призведе лише до поглиблення, а не до розв'язання суперечностей в близькосхідному регіоні, а отже, є недоцільним і неприпустимим. Китай наголошував на тому, що ООН використовується наддержавами як інструмент для втручання у внутрішні справи країн. У цьому контексті офіційний Пекін рішуче критикував резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, що закликала з метою розв'язання Суецької кризи, спричиненої англо-франко-ізраїльською агресією проти Єгипту, створити Перші Надзвичайні Сили ООН (UNEF I), а також згоду президента Г. А. Насера на їх розміщення на єгипетській території. Китайські посадовці наголошували на тому, що миротворчі сили ООН "не мають права окупувати

¹ На певному етапі США навіть розглядали варіант надання членства в ООН як КНР, так і Китайській Республіці.

² Відомий дослідник зовнішньої політики КНР періоду "холодної війни" С. Кім наголошував на важливості міжнародних міжурядових організацій для легітимізації влади комуністичного режиму: "Звичайно, легітимізація є невід'ємною... частиною будь-якої політичної системи. Однак у випадку з Китаєм прагнення до легітимізації має стійкий резонанс. Історично Китай залишався багатонаціональною імперією, надчутливою до зростання і падіння містичного, але легітимізуемого Небесного Мандату. Навіть... після утворення в 1949 році Китайської Народної Республіки тривале її вилучення з міжнародної спільноти та... нерозв'язаність проблеми з кількома Китаями зробили міжнародну легітимізацію важливою метою її зовнішньої політики. ... У цьому сенсі, міжнародні організації стають продовженням боротьби за легітимізацію, хоч і під іншою назвою" [5, р. 142].

жодного дюйму території Єгипту від імені агресивних сил Великої Британії, Франції та Ізраїлю" [Цит. за: 1, с. 80].

Китайські лідери переконували, що єдино прийнятною для урегулювання конфліктів на Близькому Сході є модель, яка базується на принципі вирішення суперечок мирними засобами та передбачає проведення прямих переговорів між сторонами конфлікту без будь-якого залучення третьої сторони, зокрема ООН. Лише прямі переговори між сторонами конфлікту здатні, на їхню думку, забезпечити розв'язання близькосхідної проблеми. При цьому слід зазначити, що Китай не виступав проти ідеї поділу Палестини на дві держави, яку було сформульовано в резолюції Генеральної Асамблеї ООН №181(II) від 29 листопада 1947 р.

Такий підхід певною мірою ґрунтувався на специфіці китайського бачення динаміки політичних процесів і причин виникнення конфліктних ситуацій у близькосхідному регіоні. На думку офіційного Пекіна, головна суперечність на Близькому Сході, яка продукує конфлікти, лежить у площині вищезгаданого протистояння між імперіалізмом та національно-визвольними рухами, що розгортаються в регіоні. Таким чином, проблеми, які виникли у відносинах між Ізраїлем та арабськими країнами, та власне в міжарабських відносинах, не мали іманентного характеру, оскільки їх було спровоковано зовнішніми факторами. Показовим в цьому плані є бачення Китаєм причин шестиденної арабо-ізраїльської війни 1967 р., яка нібито стала проявом боротьби між США та Великою Британією за панівні позиції в близькосхідному регіоні. Офіційний Пекін був переконаний, що Вашингтон і Лондон свідомо підбурювали своїх союзників (відповідно, Ізраїль та арабські країни) до початку конфлікту.

Характерно, що і після набуття в 1971 р. членства в ООН та отримання місця постійного члена в Раді Безпеки позиція КНР щодо близькосхідних проблем до кінця 1970-х років, тобто до смерті в 1976 р. Мао Цзедун та закінчення періоду боротьби за владу (так звана ліквідація "банди чотирьох"), не зазнала суттєвих змін. Головною причиною, яка призвела до арабо-ізраїльської війни 1973 р., стало, на думку офіційного Пекіна, загострення протистояння наддержав в близькосхідному регіоні. "Суть близькосхідної проблеми, – наголошував в своєму виступі в Раді Безпеки ООН китайський представник, – полягає в суперництві двох наддержав за володіння нафтовими ресурсами і важливими стратегічними позиціями в цьому регіоні, так само як і за встановлення в ньому своєї гегемонії. ...Під час... жовтневої війни на Близькому Сході обидві наддержави протистояли одна одній, привівши свої війська в бойову готовність. А це говорить само за себе. ...Ніякі піднесені і вишукані промови наддержав не можуть приховати правду про їхню боротьбу за гегемонію на Близькому Сході" [11].

Як свідчать виступи китайських представників, ключовими елементами позиції КНР під час голосування в Раді Безпеки ООН з питань, що стосувалися урегулювання конфліктів на Близькому Сході, були, на наш погляд, такі:

1) *Не підтримувати запропоновані СРСР та США проекти резолюцій*, які, на переконання Китаю, були продуктом радянсько-американських маніпуляцій та безпосереднього нав'язування іншим членам Ради Безпеки ООН своєї думки задля просування своїх інтересів. Показовим у цьому плані була позиція Китаю в Раді Безпеки ООН під час розгляду ситуації, що склалася на Близькому Сході у зв'язку з початком арабо-ізраїльської війни 1973 р. Представник КНР в ООН Хуан Хуа заявив, що проєкт резолюції, представлений Раді Безпеки ООН США та Радянським Союзом, який закликав до припинення вогню сторонами конфлікту, свідчить про наяв-

ність "... таємної змови на Близькому Сході та їхню спробу знову нав'язати арабському народу становище "ні війни, ні миру" [12]. Крім того, наголошував Хуан Хуа, "Ведучи тривалу боротьбу з іноземними агресорами впродовж останніх ста з гаком років, китайський народ усвідомив, що клаптик паперу не може вигнати їх із захоплених земель. Дві наддержави ніколи не стануть надавати допомогу та й взагалі не зможуть допомогти нам, пригнобленим народам, які стали жертвою агресії, у досягненні того, що вони називають "справедливим і міцним миром". Навпаки, вони лише використовуватимуть наші тимчасові труднощі, прагнучи до досягнення власної вигоди і поділу світу на сфері впливу" [13].

2) *Не блокувати ухвалення резолюцій шляхом застосування права вето як постійного члена Ради Безпеки ООН*. Китай не міг проігнорувати той факт, що деякі з резолюцій, запропонованих представниками західних країн чи Радянського Союзу на розгляд Ради Безпеки ООН, були вкрай необхідними та віталіся арабськими державами (зокрема ті, що стосувалися запровадження режиму припинення вогню). Позиція КНР полягала у відмові від голосування, що в принципі дозволяло зберегти конструктивні відносини з арабськими країнами, але при цьому дистанціюватися від позиції наддержав. Наприклад, мотивуючи свою позицію під час голосування в Раді Безпеки ООН за резолюцію, яка передбачала подовження мандата Других Надзвичайних Сил ООН (UNEF-II), представник Китаю Чуан Ень наголосив, що "Китайська делегація утрималася від вето на текст резолюції 340 (1973), прийнятої Радою Безпеки 25 жовтня 1973 року, лише з поваги до побажання жертв агресії" і не буде брати участь в голосуванні [14].

3) *Не брати участь у консультаціях постійних членів Ради Безпеки ООН* для обговорення можливих кроків з урегулювання кризових ситуацій на Близькому Сході. Китай обґрунтовував свою позицію тим, що перспективи Близького Сходу визначатимуться боротьбою, а не резолюціями ООН. Представник КНР в ООН Хуан Хуа таким чином окреслив позицію своєї країни: "Китай відмовляється брати участь у так званих консультаціях п'яти держав і продовжуватиме відмовлятися від них. Причини прості: ми весь час були в опозиції до великих держав, що розігрували політичні угоди за спиною палестинців та інших арабських народів". [Цит. за: 7, р. 260]. На практиці офіційний Пекін не хотів, щоб рішення, ухвалені під час таких консультацій постійних членів Ради Безпеки ООН, асоціювалися з Китаєм, що, на думку китайського керівництва, могло б зашкодити їхньому іміджу лідера та захисника інтересів країн "третього світу".

4) *Не підтримувати пропозиції щодо використання миротворчих операцій ООН у процесі урегулювання конфліктів на Близькому Сході*. Зазначимо, що в період з 1948-го до 1987-го року включно Організацією Об'єднаних Націй було започатковано 13 операцій з підтримання миру (ОПМ), з яких 7 – у близькосхідному регіоні. Водночас з моменту набуття КНР членства в ООН на Близькому Сході було розгорнуто три нові миротворчі операції: у жовтні 1973 р. – Другі Надзвичайні Сили ООН (UNEF-II), у червні 1974 р. – Сили ООН для спостереження за роз'єднанням (UNDOF) та в березні 1978 р. – Тимчасові сили ООН в Лівані (UNIFIL). Крім того, із червня 1948 р. продовжувала діяти Організація ООН для спостереження за виконанням умов перемир'я (UNNSO).

Отримавши місце постійного члена Ради Безпеки, який володіє правом вето, Китай мав можливість в межах ООН реально впливати на вибір інструментів і механізмів урегулювання конфліктних ситуацій у близькосхідному регіоні. Однак практика засвідчила, що Китай у 1970-х роках більшою мірою займав позицію стороннього спостерігача щодо дій ООН у сфері підтримання миру, аніж відповідального актора. Значною

мірою це було зумовлено домінуванням ідеологічних догм, якими, зокрема, обґрунтовувався антигегемоністичний курс Китаю на міжнародній арені, а також наявністю певних політичних упереджень, сформованих на основі оцінки негативного досвіду взаємодії Китаю з миротворчими силами ООН у 1950-х роках у ході Корейської війни 1950–1953 рр.

Негативне ставлення до операцій з підтримання миру ООН як до інструменту "силової політики наддержав" та засобу для легітимізації їхнього втручання у внутрішні справи малих держав, залишалося і після набуття Китаєм членства в ООН. Китайська опозиція операціям ООН з підтримання миру протягом 1970-х років мала всеохопний характер і визначалася трьома принципами, які китайський дослідник Жень Цзянь означив як "три ні": НЕ надавати контингент до складу ОПМ ООН; НЕ брати на себе фінансових зобов'язань щодо ОПМ ООН; НЕ голосувати щодо резолюцій Ради Безпеки ООН, що стосуються ОПМ ООН [15].

У своїх виступах в Раді Безпеки ООН китайські представники неодноразово наголошували на тому, що ОПМ є інструментом неоколоніалістичної політики наддержав, а, отже, позбавлені неупередженості та легітимності. Показовим у цьому плані є заява 25 жовтня 1973 р. у Раді Безпеки ООН китайського представника Хуан Хуа під час обговорення питання формування Других Надзвичайних Сил ООН (UNEF-II) на Близькому Сході, у якій було наголошено: "Китай завжди виступав проти відправлення так званих "сил з підтримання миру". ... Така практика може лише відкрити шлях до подальшого міжнародного втручання і встановлення контролю наддержав, які діяли б за лаштунками, як справжні господарі становища" [13]. Китай, заявив далі Хуан Хуа, не буде брати участі в голосуванні, оскільки на переконання офіційного Пекіна, "...відправлення Надзвичайних збройних сил Організації Об'єднаних Націй не принесе ніякої користі. Більш того, їхні дії матимуть незліченні згубні наслідки і перетворять суверенні арабські держави на Близькому Сході на район міжнародного контролю" [13].

Китай не брав участі в наступних 14 голосуваннях щодо продовження мандату UNEF-II, останнє з яких відбулося 23 листопада 1981 р. 25 квітня 1982 р. замість UNEF-II на Синайському півострові було розміщено багатонаціональні сили, утворені поза межами ООН відповідно до протоколу, підписаного 3 серпня 1981 р. Ізраїлем та Єгиптом, і засвідченого США, для виконання умов єгипетсько-ізраїльського договору 1979 р.

Аналогічної позиції Китай дотримувався під час голосування в Раді Безпеки ООН 31 травня 1974 р. щодо резолюції 350 (1974), якою передбачалося створення Сил ООН для спостереження за роз'єднанням (UNDOF), які мали на меті забезпечити виконання угоди про роз'єднання ізраїльських та сирійських військ [16] та резолюції 425 (1978 р.) від 19 березня 1978 р., якою було започатковано Тимчасові сили ООН у Лівані (UNIFIL) [17].

Істотної зміни в підходах Китаю до ролі ООН у процесі врегулювання конфліктів на Близькому Сході відбулися на початку 1980-х років, що було зумовлено новим баченням китайського керівництва завдань внутрішньої та зовнішньої політики. У 1978 р. на III пленумі XI з'їзду ЦК КПК Ден Сяопін проголосив початок політики реформ і відкритості. У 1982 р. на XII з'їзді КПК було ухвалено офіційне рішення про проведення "незалежної і самостійної зовнішньої політики", яка передбачала відмову від встановлення союзницьких відносин з будь-якою із наддержав і мала бути спрямована на забезпечення "національних інтересів" Китаю. Згодом було оприлюднено концепцію "Миру та розвитку", згідно з якою міжна-

родні відносини мали будуватися не на військово-політичних, а на політико-економічних засадах [8, с. 10].

Економічні реформи Ден Сяопіна вимагали зростання зовнішніх інвестицій, більш активної участі в міжнародній торгівлі, що, у свою чергу, передбачало перехід до більш конструктивної, відкритої та кооперативної зовнішньої політики. Іншими словами, ефективність зовнішнього забезпечення внутрішнього курсу реформ зумовлювала поглиблення інтеграції КНР у міжнародні структури співробітництва, ключову роль у яких відіграла ООН. У цьому сенсі посилення ролі ООН у системі міжнародних відносин, перехід постійних членів Ради Безпеки ООН від конфронтаційного до кооперативного підходу у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки цілком відповідали тогочасним інтересам КНР. У цей період, зазначає М. Тейлор Фравел, чітко простежується зміна "цілей китайської зовнішньої політики від революційних до більш реалістичних і прагматичних – таких, як захист внутрішніх зусиль модернізації" [18].

Еволюція зовнішньополітичної стратегії КНР започаткувала зміни в підходах до участі ООН у врегулюванні конфліктів на Близькому Сході у 1980-х роках. Це виявлялося в підтримці китайськими представниками в Генеральній Асамблеї та в Раді Безпеки ООН резолюцій, які стосувалися ситуації на Близькому Сході, але не включали питань, пов'язаних із функціонуванням миротворчих операцій ООН. Востаннє в Раді Безпеки ООН Китай не брав участі в голосуванні щодо ситуації на Близькому Сході 30 листопада 1977 р. [19]. 3 6 жовтня 1978 р. до кінця 1989 р. Рада Безпеки ООН прийняла 52 резолюції з питань Близького Сходу, не пов'язаних безпосередньо з миротворчими силами. КНР проголосувала за всі ці безвиняті резолюції [7, р. 261]. У Генеральній Асамблеї китайці проголосували за 258 із 262 резолюцій, що стосуються Близького Сходу, які було прийнято між 1982-м і 1988-м роками, включаючи 22 резолюції, які стосувалися проблем подальшого фінансування операцій з підтримання миру ООН у близькосхідному регіоні [7, р. 261]. 3 14 грудня 1981 р. Китай голосував у Раді Безпеки за всі резолюції, які стосувалися продовження мандата та фінансування операцій з підтримання миру ООН на Близькому Сході. При цьому слід урахувати той факт, що до 1989 р. ООН не започаткувала жодної нової операції з підтримання миру, тому участь офіційного Пекіна в миротворчій практиці ООН полягала в підтримці вже наявних операцій і, по суті, не була пов'язана із серйозними ризиками для Китаю.

Такі зміни в підходах китайського керівництва до ролі ООН у розв'язанні проблем близькосхідного регіону свідчили, на наш погляд, принаймні про те, що:

1) офіційний Пекін таким чином визнавав, що в основі арабо-ізраїльського конфлікту лежить комплекс проблем, які концентруються у площині власне відносин між арабськими країнами та Ізраїлем (тобто мають іманентний характер), не породжені "гегемоністською" політикою наддержав у регіоні;

2) китайське керівництво більше не оцінювало залучення третьої сторони (зокрема, наддержав та ООН) до врегулювання конфліктів на Близькому Сході як дестабілізуючий чинник, а, отже, як недоцільне. Крім того, було наголошено на конструктивній ролі ООН у процесі підтримання міжнародного миру та безпеки. 10 грудня 1981 р. Китай підтримав резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 36/120С, згідно із якою було прийнято рішення про "скликання під егідою ООН Міжнародної конференції з питання Палестини не пізніше 1984 р..." [20]. Згодом було заявлено про готовність КНР бути задіяним брати участь у міжнародній конференції з палестинської проблеми за участі п'яти постійних членів Ради Безпеки ООН;

3) Китай окреслив своє прагнення брати більш активну участь у розв'язанні гострих проблем близькосхідного регіону та порушити монополію СРСР і США в арабо-ізраїльському мирному процесі. Офіційний Пекін наголошував на тому, що Китай як постійний член Ради Безпеки ООН буде активно сприяти просуванню мирного процесу на Близькому Сході.

Висновки. У підходах Китаю до ролі ООН у процесі врегулювання конфліктів на Близькому Сході чітко простежується принаймні два етапи, які значною мірою були спричинені зміною концептуального забезпечення зовнішньополітичного курсу від суто ідеологічних установок до більш прагматичних підходів, що мали забезпечити курс на проведення реформ усередині країни. Водночас, на нашу думку, незважаючи на домінування ідеологічних моментів у зовнішній політиці КНР у період перебування при владі Мао Цзедун, у діях китайського керівництва чітко простежується певний прагматизм, пов'язаний із пошуком Китаєм свого місця в системі міжнародних відносин. Це значною мірою стосувалося і регіональної політики КНР, зокрема її близькосхідного напрямку. В умовах обмеженості матеріальних ресурсів, які забезпечили би Китаю можливість закріпитися або ж принаймні конкурувати з наддержавами в близькосхідному регіоні, саме ідеологія розглядалася Мао Цзедунем та його послідовниками як вагомий чинник китайського впливу в регіоні "третього світу". Звідси і формування негативних підходів до ролі ООН у процесі врегулювання конфліктів на Близькому Сході.

Період 1980-х років був позначений подоланням певного дуалізму, притаманного підходам Китаю до ООН в 1950–1960 рр., що було пов'язано з розв'язанням таких принципально важливих для офіційного Пекіна проблем, як набуття членства в ООН (і, відповідно, припинення повноважень у цій організації уряду Китайської Республіки як законного представника китайського народу) та, значною мірою, дипломатичного визнання КНР у світі. Китайське керівництво відтепер розглядало ООН як важливий інструмент забезпечення своїх національних інтересів у зовнішньополітичній сфері, що тлумачилися як необхідність забезпечення стабільного навколишнього оточення

для здійснення економічних реформ всередині країни. У цьому сенсі підтримка зусиль ООН з нормалізації політичної ситуації на Близькому Сході розглядалася як така, що відповідає інтересам Китаю.

Список використаної літератури

1. Shichor Y. The Middle East in China's foreign policy, 1949-1977 / Yitzhak Shichor. – Cambridge : Cambridge University Press, 1979. – 268 p.
2. Yiyi Chen. China's Relationship with Israel, Opportunities and Challenges, Perspectives from China / Yiyi Chen // Israel Studies. – Fall 2012. – Vol. 17, No. 3. – P. 1–21.
3. Behbehani H. China's Foreign Policy in the Arab World, 1955–75: Three Case Studies/ Hashim S. H. Behbehani. – London ; Boston : Kegan Paul International Ltd., 1981. – 238 p.
4. Weng B. Peking's U.N. Policy: Continuity and Change/ Byron S. J. Weng. – New York : Praeger, 1972. – 377 p.
5. Kim S. International Organizations in Chinese Foreign Policy / Samuel S. Kim // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. – January 1992. – Vol. 519, China's Foreign Relations. – P. 140–157.
6. Boardman R. Post-Socialist World Orders. Russia, China and the UN System / Robert Boardman. – London : Macmillan Press, 1994. – 200 p.
7. Shichor Y. China and the Role of the United Nations in the Middle East: Revised Policy / Yitzhak Shichor // Asian Survey. – March 1991. – Vol. XXXI, № 3. – P. 255–269.
8. Козыкина Н. В. Особенности дипломатии современного Китая : учеб. пособ. / Н. В. Козыкина, К. Г. Муратшина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. – 148 с.
9. Киссинджер Г. О Китае / Генри Киссинджер. – Москва : АСТ, 2014. – 635 с.
10. Капица М. С. КНР: три десятилетия – три политики. – Москва : Политиздат, 1979. – С. 48.
11. UN document S/PV.1769, 24 April 1974. – С. 6.
12. UN document S/PV.1747, 21-22 October. – С. 15.
13. UN document S/PV. 1750, 25 October. – С. 2.
14. UN document S/PV.1765, 8 April 1974. – С. 2.
15. Ren Jian. China's Contribution to UN Peacekeeping Operations (UNPKO): A Historical Overview / Ren Jian // UN Peacekeeping: The Role of China and Denmark / Liselotte Odgaard (ed.). – Copenhagen : Royal Danish Defense College, 2015. – P. 33–34.
16. UN document S/PV. S/PV.1774, 31 May 1974. – С. 4.
17. UN document S/PV.2074, 19 March 1978. – С. 3.
18. Fravel Taylor M. China's Attitude Toward U. N. Peacekeeping Operations Since 1989 / M. Taylor Fravel // Asian Survey. – November 1996. – Vol. XXXVI. – P. 1109.
19. UN document S/PV.2051, 30 November 1977. – С. 2.
20. UN document A/36/PV.93, 10 December 1981.

Надійшла до редколегії 02.01.20

Ю. Скороход, д-р полит. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОДХОДЫ КИТАЯ К РОЛИ ООН В УРЕГУЛИРОВАНИИ КОНФЛИКТОВ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ В ПЕРИОД "ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ"

Рассматривается процесс формирования позиции КНР относительно участия ООН в урегулировании конфликтных ситуаций на Ближнем Востоке. Особое внимание сфокусировано на анализе влияния трансформации внешнеполитических концепций на подходы официального Пекина в миротворческой деятельности ООН в ближневосточном регионе в период "холодной войны". В 1950–1970-х годах оценки Мао Цзедунем ООН как политического инструмента сверхдержав для реализации своих интересов в мире формировались преимущественно на идеологической основе. В то же время авторами доказано, что позиция КНР в этот период был присущ определенный дуализм: негативная оценка ООН при четком стремлении обретения в ней членства. Отмечено, что изменения целей внешней политики КНР от революционных к более реалистичным, которые должны были обеспечить курс на проведение реформ внутри страны, вызвали коренное изменение позиции Пекина относительно миротворческой деятельности ООН в ближневосточном регионе. Исследованы ключевые элементы позиции Китая после вступления в 1971 г. в ООН при голосовании в Совете Безопасности по вопросам урегулирования конфликтов на Ближнем Востоке в период 1970-х и 1980-х годов.

Ключевые слова: Китай, ООН, Ближний Восток, конфликты, урегулирование.

Yu. Skorokhod, Dr of Political Sciences, Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHINA'S APPROACHES TO THE UN'S ROLE IN CONFLICT RESOLUTION IN THE MIDDLE EAST DURING THE COLD WAR

The article examines the development of China's position on UN involvement in conflict resolution in the Middle East. In particular, it investigates the impact of the transformation of foreign policy concepts on the approaches of official Beijing toward UN peacekeeping activities in the Middle East during the Cold War. In the 1950s and 1970s, Mao Zedong's view of the UN as a political tool for the superpowers to pursue their interests in the world was largely grounded on ideology. That said, the article argues that the position of China between 1950 and 1970 reflected certain dualism, namely a negative perception of the UN with a clear desire to become a member of this international organization. Eventually, the changes in China's foreign policy goals from revolutionary to more realistic ones designed to facilitate reforms in the country led to a radical shift in Beijing's position on UN peacekeeping in the Middle East. The study interrogates key elements of China's position on the Middle East conflict in the 1970s and 1980s in the Security Council after China gained UN membership in 1971.

Keywords: China, UN, Middle East, conflicts, conflict resolution.

УДК 327 (4+6)

I. Mingazutdinov, PhD (History), Associate Prof.,
G. Mingazutdinova, PhD (History)
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FROM THE "THIRD WORLD" TO EUROPE: PARTICULAR CHARACTERISTICS OF CONTEMPORARY MIGRATION FROM AFRICA AND MIDDLE EAST

The article unfolds basic theoretical and practical aspects of contemporary migration to Europe since the early XXth century till today (case study – Africa and Middle East). An analysis of historic and current migration driving forces for Africans entering Europe is given by counties of origin and host countries respectively. The sociological and geographical image of contemporary African migrant to Europe is being shaped. The routes used by African and Middle Eastern migrants moving towards the EU, as well as the correlation between the counties of origin and host countries' historical background, are being outlined. Basic hub countries on the way from Africa and Middle East are being investigated. A number of expats' local initiatives aimed at providing migrants' interests and rights by countries of origin are being presented. Thus, the activities of both humanitarian initiatives of the expats, exiled political parties operating in the host countries and local political forces of the diasporas are being emphasized.

Keywords: migration, the EU, Africa, Middle East, expat communities, sociology.

Introduction. The processes of migration in contemporary world represent an integral part of social and economic trends of international relations. During the XXth and in the early XXIst centuries, the migration phenomenon in Europe has been dictated by different conditions which were in general shaped by political and economic prerequisites: thus, the migration within the continent has been caused by the outcomes of World War Two. In the middle of the XXth century, migration flows have been brought to life by the economic growth. In this respect, the need to accept workers from the outside grew dramatically, for the existing human resources turned out to be unable to embrace the demand of the époque. What is more, the number of migrants from Asia and Africa in these decades rose due to the family reunification of employees from the third countries which had come to West Europe to seek work opportunities. In the late XXth century, the dramatic rise of migrants from Central and East Europe has become the result of collapse of the USSR and Yugoslavia. Migrants from the newly independent states arrived in the West Europe either to seek asylum or to partake in the labor processes. Today's migration to and within the European Union is mostly characterized by the mixed migration – those are the flows of foreign citizens who integrate in the European labor market and the refugees moving to the EU states to escape political oppression in their home states and (or) to get asylum from military actions. Most of these migrants arrive to the EU from the countries of Africa and Middle East who come through the Mediterranean. In general, the following routes of arrival from these regions can be specified:

- 1) Western – from North African with destination in Spain, Italy and France.
- 2) Eastern – from Maghreb with destination in Turkey, Cyprus, Greece and Bulgaria.
- 3) Central – from Somalia, Ethiopia and Libya with destination in Malta and Italy.

Strategic Aims. The migration itself today is both the source of globalization and opportunities and, at the same time, the reason of ethnic reconstruction in Europe and a potential threat to the regional stability. To this end, understanding migration – its nature, causes, and ways of control and management is of great importance for the societies of Europe. Therefore, the following working paper aims to embrace the following issues:

- 1) Describe and learn the theoretical aspect of such phenomenon as migration and underline the most important stages thereof.
- 2) Analyze the reasons that force African citizens to live their homeland for good and take an overview of ways that exist to make the process of arrival in Europe happen, legally or illegally.
- 3) Provide a sociological and geographical image of migrants entering Europe.

4) Observe the local initiatives undertaken by the members of expat communities of migrants in Europe to promote interests of the vulnerable members of the community in the spheres of cultural and social adaptation, participation in political life of the host country etc.

Recent Publications and Overviews. The issues of contemporary migration trends have been subject to observation for numerous scholars worldwide. However, the presented research relies heavily on the works of the academics and journalists from the EU, Africa, South America, the USA and Ukraine. Thus, the issues of migrants' motivations to flee to Europe have been investigated by R. Black [1], G. Carbone [2], A. Chepelenko [3], C. Cummings [4], T. Hnatiuk [5] and K. Kuschminder [6] in recent years. Such element of existing in the microcosm of the host culture as expat communities is represented by the works of M. Aman [7] and J. Ho [8]. This element, however, needs further academic development in order to embrace the full image of issues and needs of migrants dwelling in contemporary Europe, as well as of the mechanisms existing for "self-help" provided by the communities to the fellow-countrymen.

Study Material Delivery. First of all, understanding migration starts with the disambiguation of the term and of its elements. One can summarize the phenomenon of migration as an umbrella term which implies the territorial displacement of human beings within the borders of the country of origin or beyond with the purpose to partake in educational and / or labor process. To classify migration based on its shapes, the following features may be used:

- 1) duration feature – which includes such types of migration as irreversible migration (i.e. emigration, immigration and matrimonial migration), long-term migration (i.e. labor and / or educational migration), short-term migration (i.e. that conducted for economic purposes) and season migration (by its reasons quite similar to the short-term migration;
- 2) motivation feature – which includes forced migration (caused by danger to life – ecological disasters, warfare, harassment by government agencies and therefore covers such groups as asylum seekers and refugees) and voluntary migration (the result of free will which may be led by economic, psychological and / or family reasons);
- 3) legal feature – which includes legal migration (documentary approved and confirmed by visa) and illegal migration (entering the country without the respective documents) [9, p. 21].

Today, international migration encompasses the largest diversity of ethnic and cultural groups than ever before in the history of mankind. Together with the USA, Europe now concentrates about 64,2% of immigrants from the third countries [3, p. 215]. The number of illegally unemployed foreigners is rising, so does the number of migrants seek-

ing family reunification. Also, both places of origin and destination keep undergoing changes in comparison with the previous époques.

When it comes to migration phenomenon, it is important to understand that today migrants have become an important factor of both European and African policies. Intensifying the process of international migration is a result and a driving force of globalization at the same time, and, when it comes to discovering migration issues in Europe, both sides get pretty clear-cut. Thus, according to the International Migration Report 2013, about 72, 4 million of migrants lived in Europe by the early 2010s [10]. Among them, approximately 33,5 million of immigrants came from the third countries. According to Olena Malynovska, this trend brings about the cultural and ethnic diversification within Europe and pushes the general image of the continent towards such "classic" immigrant states as Canada, Australia and the USA [11, p. 3]. Perhaps, the most important achievement of social developments of today which also creates strong ties between the countries of origin and destination countries is the rise of the social media phenomenon, which additionally creates a term of "transmigrant", which stands for developing cultural, social, economic, political, family and religious relations that, in its turn, contributes to the process of globalization [12, p. 140]. Thus learning migration processes and issues encompasses unfolding a wide spectrum of relations in the abovementioned spheres of life which contribute to shaping the global image of contemporary society.

Since the XIXth century which marked the process of mass emigration from Europe till today, the ways and forms of migration from and to Europe have been changing dramatically. Between 1914 and 1945, the speed of globalization narrowed due to the economic outcomes of the two world wars, rising inflation, economic depression and political instability [13, p. 214]. However, in the late 1940-s the situation has undergone a 180-degree term when the vibrant economics of West and North Europe started to demand numbers and numbers of new workers, including those arriving from European non-member states and beyond – from Lebanon, Turkey, Jordan, Maghreb and North Africa. In fact, these migrants were supposed to have been a temporary measure to develop industry and economy in general, the ended up being permanent migrants in the end of the day. Also, the arrival of family members of recruits to Europe promoted the process of migration from Africa and Turkey. Therefore, West Europe has become a recipient of human resources from the outside and a destination for foreigners. In its turn, due to the rise of immigrants recruited within the labor markets of the West, these countries managed to have restored and ameliorated the national productions. Since 1960s, labor migrants became an integral part of economic life in many developed countries of the EU, such as France, Austria, Germany, etc. Besides economic opportunities, the migration process in the middle of XXth century has been fed by the emergence of newly independent states in the territories of the former imperial colonies and warfare which led to the political changes therein (exemplified by Vietnam, Afghanistan and Ethiopia).

However, after the petroleum crisis broke in 1973, the governments of West European countries reduced the number of human resources from the outside and from the ex-colonies in the first place. This led to the sharpening of the European migration policy and procedures of return of the immigrants to their countries of origin. Nevertheless, already in 1980s need for family reunification and receiving education and qualification revived the migration processes to the former metropolis [14, p. 63].

The following wave of migration that rose in 1990s has led to another portion of changes in the process, namely – the emergence of new types of migration (on the one hand,

highly qualified personnel in search of opportunities and, on the other hand, of asylum seekers, refugees, illegal and transit migrants), role changes of certain formerly states of origin to the destination states (Spain, Portugal, Italy, Greece, later also accompanied by the formerly socialist Slovakia, Hungary, Czech Republic and Poland), forced migration etc. During this decade, about 60 % of immigrants in Italy came from the third countries, 27 % of them originated from Africa – most of them from Morocco, Tunisia and Senegal. The similar situation could be observed in Spain, where the percentage of immigrants from the third countries comprised about 53 %, with, again, the majority coming from African continent, with the predominant part of Moroccans arriving [5, p. 108].

In the late XXth and in early XXIst centuries, the most principal reason of arrival to the EU is seeking asylum for the dwellers of Africa and Middle East, whose countries of origin (namely Libya, Syria, Iraq etc.) are suffering from warfare, political instability and economic crises. 1992 and 2001 were the top years of asylum seekers' flows to Europe, which also tends to reenergize in 2010s and in early 2020s. Escaping from persecutions on the different levels, from ideological to ethnic, numbers and numbers of people are still forced to leave their countries of origin and settle in Europe known for its respect to human rights and economic opportunities.

Another trend of contemporary migration is the feminization of the process worldwide. The general number of female immigrants, mainly from Africa and Middle East, to Europe today comprises about 51 % of all newcomers from the outside [5, p. 245]. First of all, it is strongly connected with the rise of the demand of females in specific spheres of national labor markets, family reunification and general emancipation. Feminization opens a wide range of opportunities in the sphere of international business, obtaining independent income and keeping families. If talking about the migration of females from third countries, the following types of migrants shall be distinguished:

- 1) those migrating from rural areas for purpose of family reunification;
- 2) those migrating from urban areas and having low labor qualification for personal reasons (i. e. poverty, divorce etc.);
- 3) those who have obtained secondary-level and/or higher education in search of job opportunities and not being able to get work in their countries of origin;
- 4) those escaping from insurgence and / or warfare in their countries of origin [5, p. 107].

However, it is also important to note that feminization of international migration as well has a dark side, which stands for menace of finding female migrants themselves in sexually isolated, low qualified spheres of economy. In these conditions, female migrants may become victims of labor market discrimination and fail to receive descent social guarantees.

The African continent today is the biggest supplier of migrants worldwide. In 1960s – 1980s, first major increase of Africans from Maghreb took place. In 2000s and 2010s, the number of Africans living outside their home countries rose from 21, 6 million of people to 32, 6 million respectively [2, p. 34]. Among North Africans, Europe is the most preferred destination, when for Central, East, West and Southern parts of the continent it is a runner-up to the internal African migration. The North has the higher level of extra-continental migration as well (besides Europe, other destinations like Gulf countries prevail among the migrants from this part of Africa). A large number of West African migrants (mainly from Ghana, Nigeria and Sierra Leone) are oriented towards Europe, in particular towards Great Britain. The West is also more into emigration sentiments than the rest of the continent: in the late XXth century, this region is reported to have produced 415 000 migrants to

Europe by 1993 with the top four destination countries of France (128 000), the UK (82 000), Germany (74 000) and Italy (63 000) [1, p. 20].

The general image of African – European migration has been massively influenced by the metropolis – colonial status of the relations existing between the two continents for centuries. Back in times of colonial rule over Africa, the European superpowers and their respective colonies of the continent have created the inextricable connection that continues to influence contemporary relations between Africa and Europe till now. Thus, migrants from Sierra Leone, Gambia, Nigeria and Ghana are traditionally more adherent to enter the UK (with Italy and Germany as runner-ups); those arriving from Angola, Cape-Verde, Guinea-Bissau and Sao Tome and Principe choose Portugal for the same reason. Migrants of Congo still prefer Belgium, although the UK and France also appeared among top destination states from this country. In the case of Senegal and Mali; France as a former metropolis is still attractive, and Italy and Spain became popular among Senegalese as well and even topped the metropolis country [2, p. 34]. Such priority changes through decades may be explained by the implementation of the restrictive policies by the metropolis countries.

It is, however, important to admit that along with benefits that European immigration may bring to Africa (such as remittances sent by immigrants back home, strengthening connections between the continents with the help of expat communities), it is also accompanied by negative trends for the countries of origin such as brain drain. For example, the academia leaving for good from Nigeria resulted in dramatic decline of quality and standards of higher education in the country. Together with this trend, students also tend to emigrate because of limiting numbers of places in the local universities. Same can be said about Ethiopia, where about three quarters of scholars and students who travelled abroad for educational purposes, internship etc. haven't returned home [1, p. 51], and so do Kenyans, in particular those studying and practicing medicine and biology. According to Richard Black, about 30000 Kenyans study abroad – in Europe, Asia and North America, having faced serious difficulties in getting into the academia back home [1, p. 58].

The trend of brain drain is not that new for Africa though. For instance, Uganda was the major victim of this phenomenon back in 1970s and 1980s when dozens of medical workers, engineers and scholars were forced to leave their home country to seek opportunities overseas, mainly to the Anglo-Saxon countries. Today, about 30 % of professionals per year in the sphere of medicine emigrate for the same reason from Uganda [15, p. 4]. In 1980s, Uganda has been losing about 75000 high-skilled professionals per year [1, p. 67].

To reach Europe and continue their path within new opportunities, migrants from Africa use different routes and choose different destination countries. The Eastern Mediterranean Route whose popularity gained momentum in 2008 passes through Turkey, Cyprus or Bulgaria with the destination in Greece, namely Samos, Chios and Lesbos and is mostly popular among Syrians, Somalians and Congolese. The Greek – Turkish path goes through Evros River and proved to be a costly affair. According to the information which came both from authorities and migrants themselves, the crossing from Turkey to Greece costed from 1000 to 3000 euro per person depending on the level of safety of the vehicles used to transport Africans and Middle Easterns through the route [6, p. 46]. In 2015, this was the very path to let dozens of Lebanese and Jordanians into South Europe being less dangerous than other ways via Mediterranean. Among all those arriving through this route, the majority comes from Middle East, namely

from Syria, who rather proceed through Balkans, whereas only a part of migrants asks for asylum in Greece [4, p. 19].

Western Balkan Route proceeds from Turkey to Bulgaria and Greece and then forwards via former Yugoslavian states to Hungary and Austria, way to the North and is used mainly by the migrants from Middle East and East Africa. When the floods of migrants reached for the EU in 2015, thousands of people from Middle East and Sub-Saharan Africa passed through the territories of Serbia, Slovenia, Croatia and North Macedonia, mainly with the aim to further reach Germany. In Hungary, the majority of asylum seekers coming through Montenegro and Serbia arrived from Eritrea and Somalia. That year, it was the Western Balkan Route that gained maximum media attention worldwide in the course of migration crisis. Among other routes, this particular one is the most sensitive to illegal activities such as drug trafficking and smuggling, inter alia the biggest issue is human trafficking from Africa [16, p. 295].

The Central Mediterranean Route (also known as Northern or Western) is the most popular channel for migration to Europe from East and Horn of Africa via Libya as a transit country and Mediterranean with destination to Italy. However, before arriving in Libya, the immigrants also use a number of so-called semi-transit countries. In the case of migrants from Ethiopia and Somaliland, they use the territory of Sudan to move further. Already in Sudan, three alternative routes to Libya are available: those of Darfur, Northern Sudan and Chad. The capital of Sudan remains an important hub for migrants where they can stay for a year or two in order to get money to continue their journey to Europe and to provide themselves for the start. Later on, the route goes on through Sahara via Kurfa via Libya. After arriving in Libya, migrants take boats to cross the sea and arrive in Italy or Malta. However, out of these two countries it is Italy that is more preferred by the migrants with its geographical proximity to further destinations such as Germany or France.

Besides Libya, which sank into the exhaustive civil war in the mid-2010s, it is Egypt that has lately become a popular transit country within the Central Mediterranean Route. Thus, in 2016 a great amount of migrants from Sudan, Somalia, Eritrea and Ethiopia chose this country as a transit hub before departing to Europe, along with Nigerians who have been staying in Libya shortly before the fall of Gaddafi. Also, huge numbers of detentions on the route have been fixed, mainly from Nigeria, Guinea and Eritrea [17, p. 26]. In general, the route remains extremely popular, in particular, among the migrants from West Africa. Thus, 82, 897 people used this channel to leave the continent and move to Europe [17, p. 26].

Also, regardless of sharp situation which erupted with a Tuareg insurgency in 2012 and followed by international intervention the following year and potential threat for neighboring Burkina Faso and Nigeria, Mali nevertheless remained another hub for migrants to Europe and hosted 384 000 refugees and displaced persons in 2017 [18, p. 107]. Mali has gained the title of a transit hub from West Africa to Europe (namely to Italy) back in 1990s which, although, did face serious competition with Libya. It is, though, pretty clear-cut that Mali is definitely also contributing to the number of states of origin, again, due to the security situation which basically remains as turbulent as it was back in 2012 (see the charts of routes). Besides the representatives of local population itself, the migration flows from Mali as well include citizens of Nigeria, Senegal, Guinea, Gambia and Ivory Coast. Thus, Senegalese prevailed in this category especially between 2015 and 2017.

Three destination countries – Portugal, Spain and Italy – have been mostly flooded with migrants as of 2017. During 2017 and 2018, Italy and Spain have been contending for a title of the most popular destination for African immi-

grants. In sum, Italy and Spain host the biggest portion of African migrants in South Europe. In both countries, the number of male immigrants outweighs that of females (175/100 in Spain and 148/100 in Italy). In Portugal, the smallest portion of Africans is hosted, but, on the other hand, this state has the highest proportion of foreigners on its territory (27 %). Also, here the gender balance is almost harmonized with the ratio of males and females in 108/100 respectively [14, p. 19].

In North Europe, the popularity of destination countries such as the UK, Germany, Belgium and Netherlands is strongly connected with the previously mentioned issues of demand of labor forces in the middle of the XXth century and industrial development, as well as with the colonial relations between the former metropolis and the colonies. Even now, Belgium remains the attractive destination for many Africans for reasons of historical past and for sharing common linguistic culture: when arriving to these countries, French speaking Africans prefer to settle in Brussels and Walloina region. In particular, since 1958 when the World exhibition took place in Brussels, Belgium started to shape as an attractive destination for Congolese (although to some extent it was regarded like that in the early XXth century by the elites of Congo). During the XXth century, numbers and numbers of students from DR Congo stayed in Belgium permanently seeking stability and further job opportunities. 1990s have become a crucial point for Congolese to rush into Belgium from the collapsing state. Today, Belgium hosts about 1 million of Congolese (although the state of origin argues this figure to be underreported and gives the number of 7 million of people) [19, p. 5]. Beside Congolese, Rwandans and Moroccans are among top African nations hosted by this state. Generally, Africans arriving to Belgium have gender balance, as figures of 1990s showed, with the strict feminization of the process in 2000s and in early 2010s [14, p. 70].

If taking Germany, the history of African immigrants therein is dating back to the XIVth century and is connected with the arrival of Africans to serve in households. During centuries, African immigration to Germany was inspired mainly by the expansion of the German power to East Africa, Tanzania, Namibia and Togo. However, it was again the industrial development of the middle of the XXth century that revived African migration to Germany, and reached its height in the late 1970s and early 1980s, being caused by the political and economic stagnation of the countries of origin [20, p. 4]. In 2000s, African – German migration was in the groove, bringing thousands of newcomers from the continent, among which – those from Nigeria, Tunisia, Egypt, Algeria, Cameroon, Morocco, South Africa and Kenya. Today, a large number of Syrian refugees also create a general image of the African community in Germany.

In Netherlands, Egyptians and Moroccans represent the essential part of African immigrants. The biggest part of Egyptians here are Copts and therefore were primarily motivated to arrive in Europe due to religious oppression back home in 1960s. Financial and academic opportunities also served as motivation for the Egyptians to emigrate elsewhere. In 1980s, another massive portion of Egyptians arrived in Netherlands to work in cooking business like their predecessors in previous decades [8, p. 143]. However, the majority of Egyptians here are also illegal immigrants, and restricting migration policies by the government in 1990s lowered the popularity of Netherlands among the newcomers from Egypt. Among Moroccans, the biggest part of those arrived back in 1960s and in 1970s were labor migrants, mostly low-educated and low-skilled. Their arrival furtherly contributed to the process of family reunification. As most of Egyptians, the Moroccans normally arrived illegally, with the help of friends and / or family members. Today, Netherlands host about 160000 Moroccans (including

descendants of immigrants of previous waves). Beside Moroccans, the ethnic groups of South Africans, Congolese, Algerians and Cameroonians contribute to the migrant diversity in Netherlands. As in the case of Belgium, immigration from Africa to Netherlands felt the impact of feminization of the process.

During early XXIst century, the biggest immigration increment has been observed in Germany, France, Italy, Netherlands, Croatia, Denmark and the UK. Thus, in the first years of the century Italy hosted the majority of African immigrants from Ghana, Nigeria and Senegal, while France and the UK followed Portugal in the receipt of citizens from Guinea-Bissau and Cape Verde. Lastly, Germany became the top host state for DRC and Nigeria. At the same time, the internal attitude towards immigration within the UK, France, Denmark, Croatia and Netherlands is likely to admit the overly high level of immigration. Viktor Yevdokymov and Kateryna Shymanska argue that such increment together with the attitude towards thereof might arise from the readiness of the European states to accept foreigners on multiple levels – social, economic, ecological, infrastructural etc. Also, it is the public attitude towards the immigrants' matters in this respect, so does the density of their expansion in the country, risks of xenophobia explosions and potential threats of extremism [21, p. 57].

Generalizing the reception of immigrants from Africa to Europe on the political level, it is important to outline some specific features that mark the procedure of legal entering the destination country and further settlement therein (case study – South Europe). Thus, Portugal is more adherent to accept migrants from its former colonies when it comes to acquiring nationality of the destination state. Also Portugal has signed a number of treaties with the Portuguese-speaking states of Africa concerning regulation of illegal migration processes [14, p. 20].

If talking about the most principal reason that forces the citizens from the third countries to leave their homeland and migrate, the most influential factor is warfare, either within the framework of "frozen" or renewed internal conflicts. The latter brings a series of crises, including economic downfall, descending of the GDP, extensive agrarian sector, low salaries and high unemployment, as well as poverty and low life standards [22, p. 91]. Due to military conflicts, over 79% of immigrants worldwide originated from Syria, Afghanistan, Somalia, Sudan, South Sudan, DRC, CAR, Eritrea and Burundi [23, p. 33]. Also, 1,3 million of citizens from Sierra Leone alone have been displaced as a result of long nerve-racking civil war [1, p. 38], and so were thousands of Rwandans escaping from genocide of 1990s. Last but not least, the collapse of Somalia provoked the exodus of citizens to Europe and North America.

The events of "Arab Spring" and war in Syria brought about another huge flow of migrants – refugees to Europe. During 2012 and 2013, the formerly reduced number of applications for asylum rose to the figure of 335 895 and 434 160 respectively, which was the maximal quantity as for the early XXIst century [11, p. 8]. The 50,5 thousands of applications came from Syria, the majority of which have been allowed either through granting refugee status or additional forms of assistance, or through the approval of stay on humanitarian purposes. The biggest number of asylum seekers during this time has been accepted by Germany, France and Sweden.

Speaking about the motivation of African migrants to enter Europe, job opportunities are mostly as crucial as military actions back home. In the case of Nigeria, emigration is strongly connected with the labor itself being undervalued in comparison with the land's and capital's value. The surveys held among Africans show that the migrants (mostly youth) are motivated to leave for good to escape poverty and unemployment and get working opportunities. Also, it

is the social group possessing property and resources to provide themselves (as shown by Senegal and Congo) which is more likely to live the continent [2, p. 40]. Say, regardless of a much bigger economic potential of Nigeria above its West African neighbors, its government fails to deliver basic goods for the people of its own country, or to focus on most potentially profitable spheres of economy. The country did possess the financial resources to invest in and to develop agrarian sector back in 1970s, but the government preferred to concentrate on the industrial sector instead, but failed to have completed the difficult task of putting the Nigerian economy on the industrial rails. This issue therefore created all the prerequisites for internal migration in Nigeria first, and for the European migration furtherly. In the urban areas which to some extent absorbed migrants from the rural parts of the country, the culture of emigration abroad has been cultivating for decades. Promises for better life and jobs flourishing within the framework of the urban culture promoted emigration from Nigeria (mostly from its southern part) to Europe which provides good economy and therefore plenty of opportunities for business [24, p. 18]. To this end, underestimation of labor and lack of adequate economic management combined with emigration aspirations in the urban area contribute to shaping all necessary conditions for flows of job seekers to Europe.

Like in Nigeria, in Mali the reason to migrate has also been shaped during the middle of the XXth century by the economic downfall, growing population and shortage of supplies, basically food. Besides typical for Africa rural-to-urban transitions, Malians largely moved abroad, to France in the first place. In 2000s, the country faced a serious fiscal crisis which badly affected working places and social stability in general. Together with the closure of opportunities to migrate within the region with the civil war in Ivory Coast, the Malians rushed to Europe.

Obviously, that general idea of ameliorating personal economic and living standards also goes hand in hand with the governmental inability to provide its own citizens with basic economic goods, i.e. electricity and infrastructure, social guarantees etc. In this respect, the vast majority of potential migrants to Europe (case study – Nigeria) have obtained post-secondary education, are younger than 35 and normally live in urban areas [25, p. 2]. According to Afrobarometer data, the division of contemplators may be shown in dependence of the education level of potential emigrants. Thus, educated youth of Africa is way more into migration, and is driven normally by career opportunities. This trend has been relevant since 1980s, when the vast majority of migrants from Africa to Europe were students (case study – Nigeria and Congo to the UK and Belgium, respectively) [26, p.182]. This group, however, is not always able to succeed in this via official immigrant channels, therefore being forced to use alternative routes of getting access to Europe with the help of calling for asylum of even moving illegally [27, p. 247]. Today, about 18 % of Nigerians live in Europe, who normally arrive to the continent via Libya with further destination in Italy. Since 2018,

however, the numbers of those arriving from Nigeria to Italy has fallen dramatically (the drop took place from 37551 as of 2016 to 1300 persons in 2018) [24, p. 17]. But his trend has nothing to do with the drop of those motivated to change their living conditions for better; it is rather dictated by the implementation of restrictive policy in Italy – the "portal to Europe" for Nigeria.

Although no small amount of immigrants from Africa are young students and scholars with qualification required to succeed in their craft abroad, thousands of migrants are mostly involved in specific spheres of labor in the lowest levels of market. Typically, this rises from the low level of education of the immigrants and / or from low skills in their occupation. If taking immigrants from Portugal, one can see a descent number of Africans in the non- or low-qualified job segments. For example, over 90 % of female immigrants from Cape Verde in Portugal are occupied in the sphere of service which doesn't require high qualification, and also in elementary occupations, when the majority of males are engaged in construction activities. What is more, the representatives of both sexes show mainly low level of education. In Italy, about 72,6 % of female Cape Verdeans are officially employed, again in the specific low-qualified spheres of work – domestic service, hotel and restaurant services etc. In Sicily, Africans are largely presented in the agricultural sector – Tunisians are quite popular in fishing and gardening [14, p. 25].

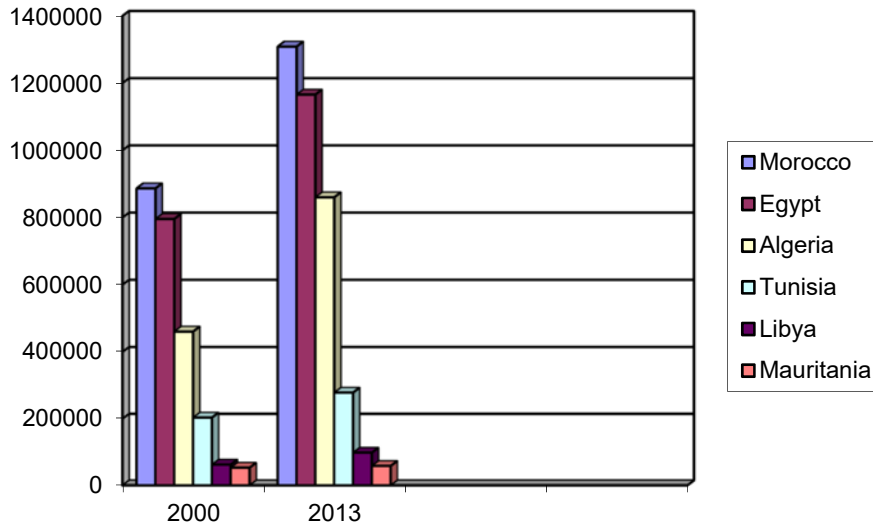
If talking about general level of education of immigrants from Africa in South Europe, the Maghrebi show the poorest standards in this respect: low levels show up among Moroccans in Spain and among Tunisians living in Italy. As a result of low education and likewise low qualification standards, Maghrebi often turn to be poorly integrated into the European labor market. With the doors to high salaries and high qualified job being closed, immigrants from this particular part of Africa mostly find themselves working in low paid, non-prestigious and even dangerous spheres of working. For males, elementary occupations, machine operations and crafts are most spread types of occupation given their poor school and professional portfolio. For females, everything regularly narrows down to service work or sales works for the same reason.

Beside warfare and business, third portion of moving forces for immigrants from Africa and Middle East was family reunification. Back in XXth century, this was the very reason to promote female migration flows, however, things changed in time, so did the gender image of African and Middle Eastern migrants. If the regular immigrant from the continent in the early XXth was considered as single and male, later on the rise of access to education of women together with the general female emancipation. Speaking about the Maghreb countries, the situation varies with dependence of a status of a woman in society (which, according to the data available, is better in Morocco and Tunisia, whose top destination countries are Spain and Italy). The general trend of female migration by African regions and in Maghreb is shown in the following tables and charts:

Female Migration from Africa Worldwide (Percentage from 1990 to 2013)

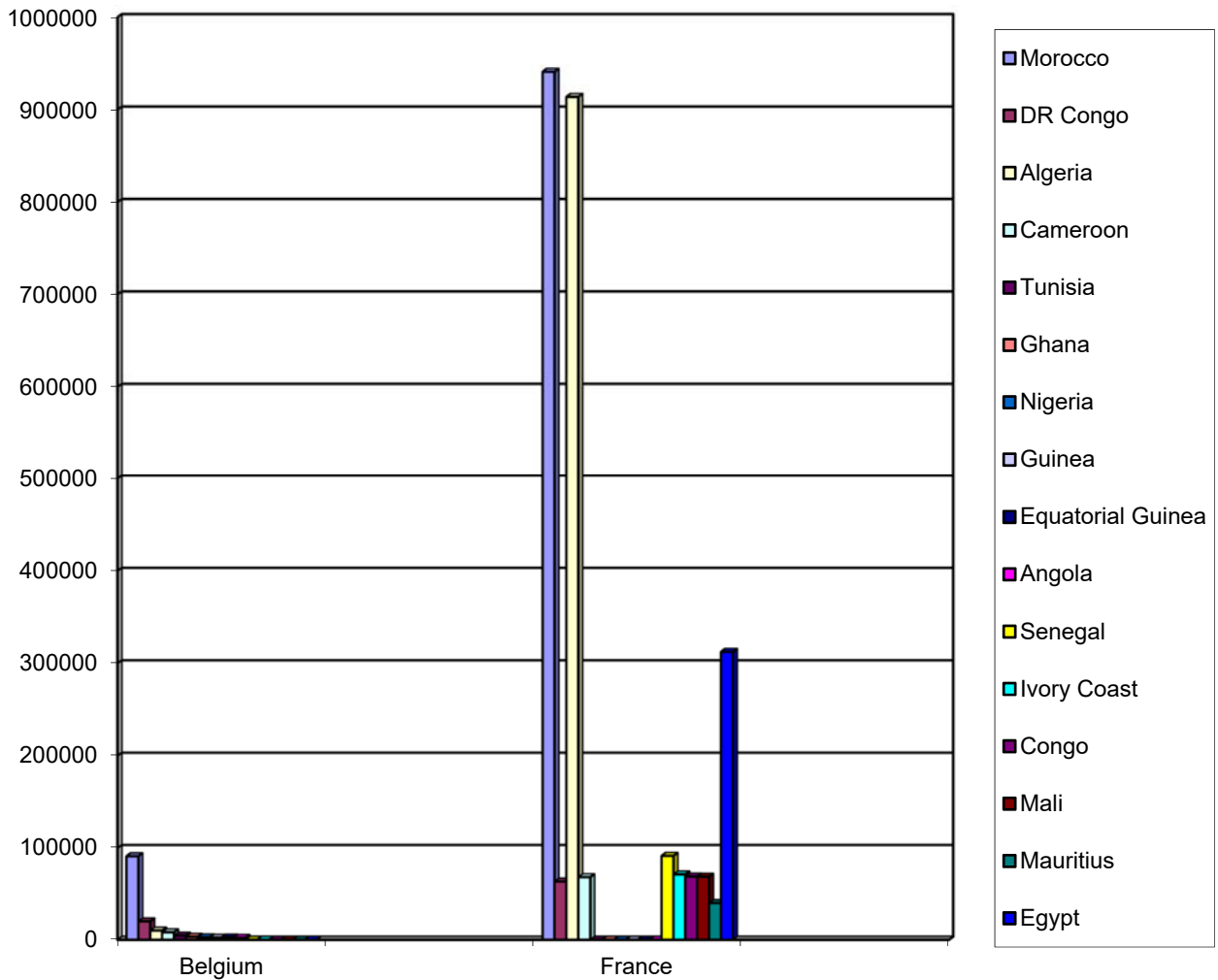
<i>Region</i>	<i>1990</i>	<i>2000</i>	<i>2010</i>	<i>2013</i>
Sub-Saharan Africa	47	47,6	46,6	46,3
Eastern Africa	48,5	49	48,6	47,8
Middle Africa	49	48,8	47,1	46,7
Northern Africa	46,7	44,6	42,5	41,5
Southern Africa	38,7	40,9	42	42,3
Western Africa	46,3	47,4	46,7	46,7

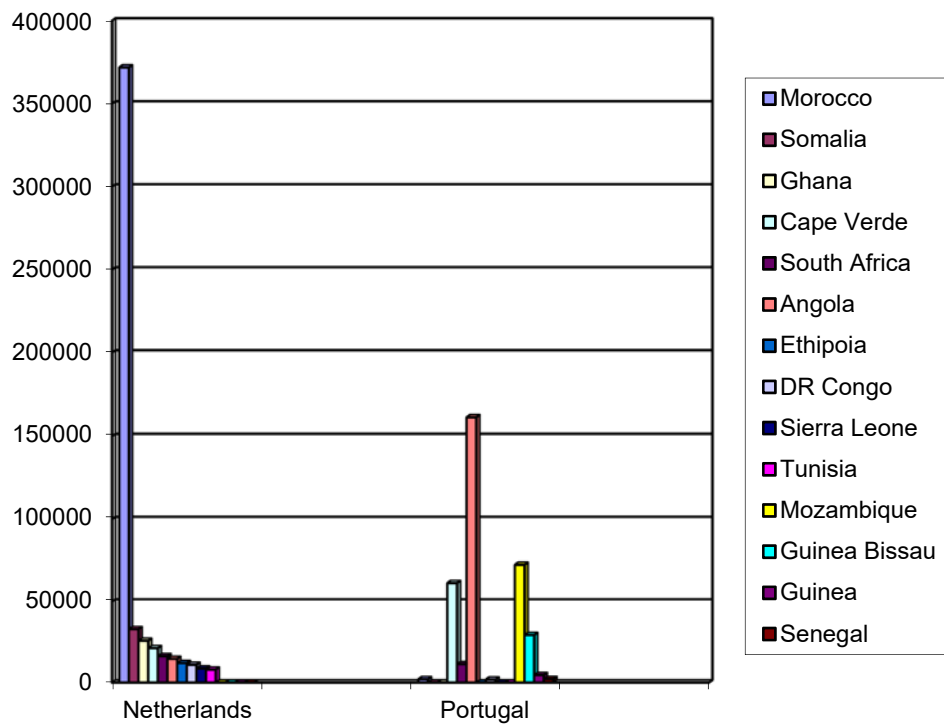
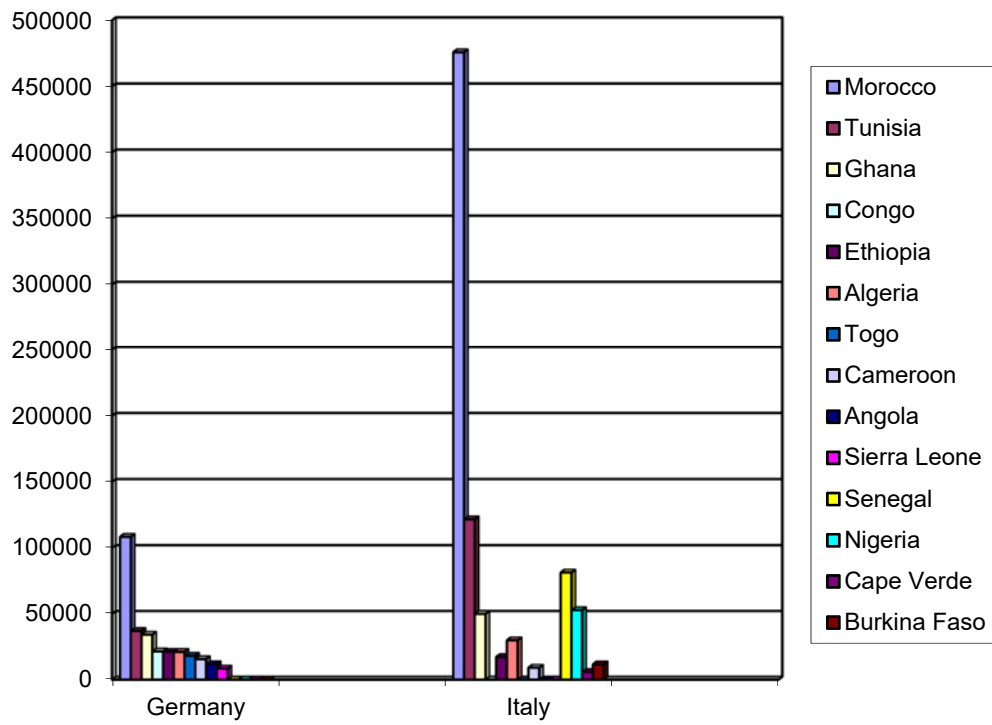
Female Emigration from Maghreb

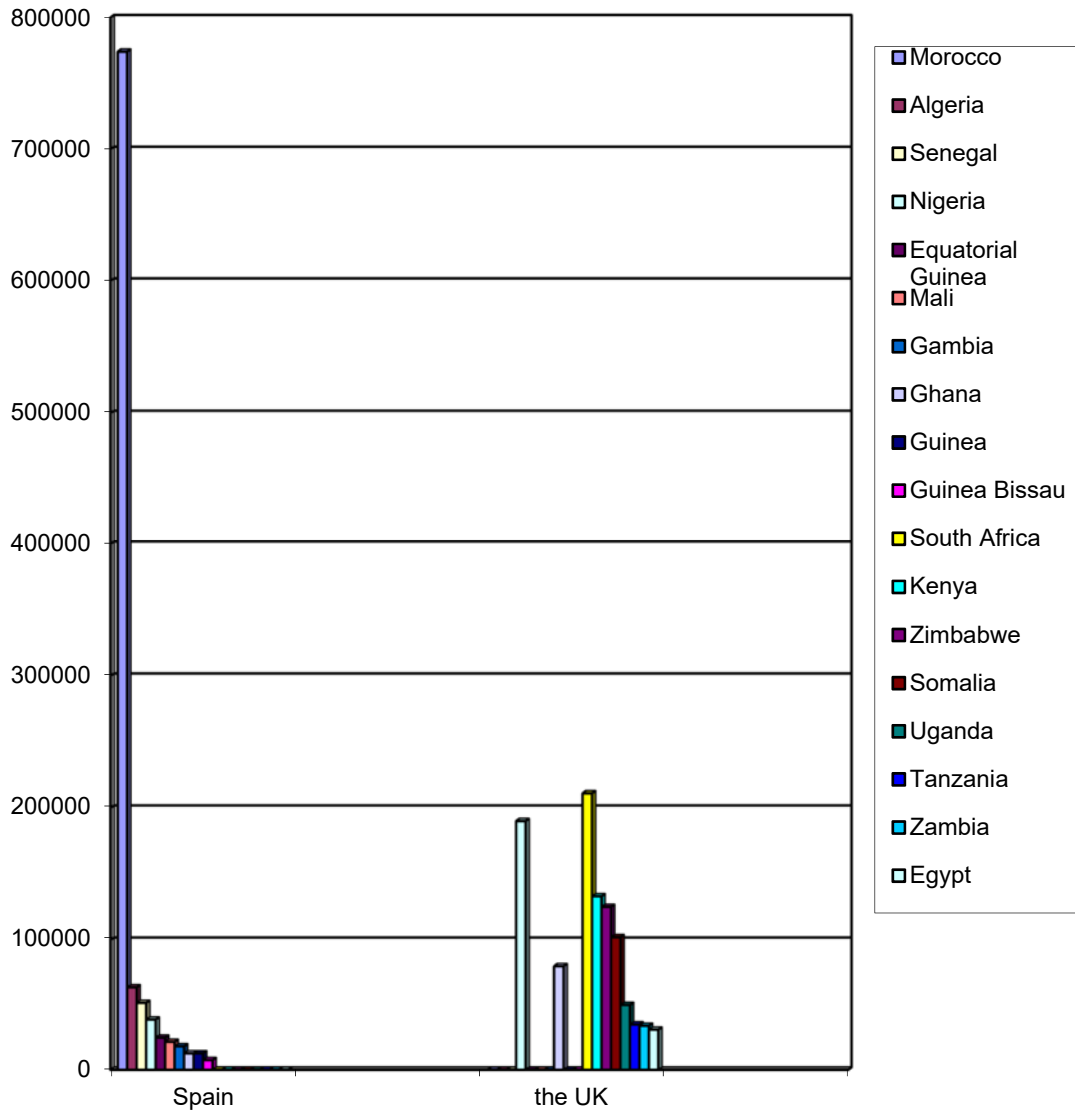

Source: 29, p. 5.

Top Communities of Africans in the EU

Source: 7, p. 53, 67, 69, 76, 90, 98, 104.

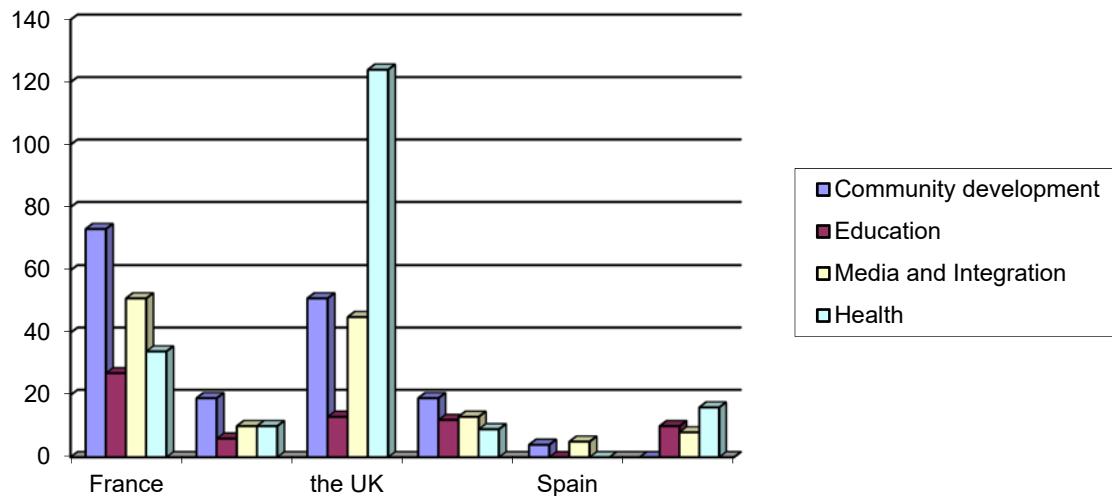
Speaking about the basic forms of legal activity of the expat communities of immigrants from Africa and Middle East, one can distinguish the following ways of expressing and protecting their interests:

- 1) organizing protests and demonstrations;
- 2) holding the community-based political activities;
- 3) lobbying ethnic issues in policy of the destination countries, inter alia on the parliamentary level (exemplified by France, the UK and Germany).

These activities result in simplification the process of adaptation and naturalization of immigrants in destination states, contribute to giving vote on local elections thereto and creating advisory bodies which give support to the immigrants on numerous issues, including religious and

political [12, p. 147]. With the rise of means of electronic communications, the process of organizing activities aimed at lobbying and advocacy simplified and intensified at the same time. Today, about 80 sites, social networks and discussion platforms operate to support, inform and promote the interests of immigrants in the EU and deliver information about the situation in the countries of origin. Also, the activity of expat communities highly contributes to development in the countries of origin on multiple levels, i.e. economic, educational, communication and image etc. Thus, the following different groups of expat alliances can be outlined based on their sphere of interest in the major destination countries of Europe:

Expat Communities' Spheres of Interest in Host Countries

Source: 7, p.10, 18, 26, 31.

In the sphere of community development and rural issues, it is France that possesses the leading role among the countries of the EU when it comes to the diversity and activism of the expats: here, communities from Senegal, Nigeria, Mali, Ghana, Maghreb, Somalia, Ethiopia, Kenya, Zimbabwe, South Africa, Angola, Cameroon, Cape Verde and DRC act to integrate numerous programs of development aimed at promoting economic and social life of the countries of origin via strategies being funded by the government of France itself [7, p. 10].

In a number of states of the EU, namely in France, Germany, the UK, Belgium and Netherlands, the level of political conscience of Muslim community keeps augmenting. The Muslims of Europe tend to fight their corners through partaking in different ethnic and Muslim associations and social groups, as well as via entering present and operating European political parties. Thus, some parties shaped by the Muslim community even succeed in gaining substantial public support during the local elections. For example, one can mention Spanish Coalicion por Melilla which managed to have gained 8 out of 25 seats in Melilla during the election process of 2019, therefore being eligible to shape a coalition government. Another party, Movement for Dignity and Citizenship, also partook in the race in Ceuta [30]. In general, both Ceuta and Melilla are the cities representative from the viewpoint of holding interests of the Muslim community, as far as both cities share land borders with Morocco [31, p. 11]. First representative of the Muslim community was registered to take part in the election race in Melilla back in 1993. In Granada, a Maghreb – Spanish public activist and journalist founded The Partido Renacimiento y Unión España (The Party of Revival and Union) in 2009 and proclaimed the aim of supporting interests of the Muslim minority in the country. This party as well took part in the election race municipal elections the following year [32].

In the Netherlands, the political party Denk founded by the Turkish immigrants in 2014 also encompasses the members of Maghreb stock and stands on fundamentalist positions when it comes to integration and counteracting with European culture [33, p. 2]. In France, The Equality and Justice Party and Union of Muslim Democrats are the voice of the Islamic community. The latter, founded in 2012, does have ideological divergences from the regular

political platforms of the Muslim parties: this, UMD spoke against the rise of Muslim extremism and sounded adherent to the principles of secularity of France [34].

It also makes sense to outline the impact of the exiled and undesired political parties who left their home countries after being heavily oppressed by the government. During the first years of the XXIst century a monarchic union consisting of representatives of Rwanda Pour Tous, Rwanda Est Notre Avenir and Imboni was created in Belgium, and later on, Rwandan Permanent Concentration of the Democratic Opposition of Rwanda was founded by the opposition in 2000s, again, in Belgium [35, p. 191]. All these unions that existed in exile stand for the "voice of reason" for the expat communities of Rwandans in Europe and for "voice of freedom" for Rwanda itself, although being more popular among expat communities, but not having received feedback from the people of country of origin.

Besides political parties consisting of Muslims from Middle East and Maghreb which contribute to representing the interests of immigrants in Europe, the expat communities' liaisons with the country of origin is also an important aspect of European life of the immigrants. As an example, one can name the Ministry of Malians Abroad which arose in Mali in 2004. Having huge amount of remittances as a contribution to the domestic economy, Mali created a separate organ that stands for cooperation with the expats. In its turn, the Ministry provides and motivates the financial and cultural relations between the country of origin and destination countries, offering a number of services for the expats in return (i.e. migration projects support etc.) [24, p. 25]. Such liaison is extremely essential for the countries of origin, as soon as remittances represent a serious financial power and support of the home countries which suffer from economic decline. Beside Mali, it is Ghana who gets benefits with the help of expat communities. Having a big diaspora in the Netherlands, Ghana receives substantial economic help through remittances and contributes to the general needs of the community [1, p. 34].

In addition, African expat communities create public organizations to promote their interests in the destination countries and protect the rights of representatives of the community. In this, the expats of Sierra Leone prove to be one of the most organized and motivated. For instance, in

Great Britain the organization called Sierra Leonean Women's Forum was created to provide assistance, information for the Sierra Leonean female population of Great Britain, and also raise funds for necessary products to be sent to the country [1, p. 41].

Last but not least, those are the expats who bridge the societies of countries of origin and destination countries, in particular in the sphere of education. Within the trends of globalization, diaspora represents a specific driver which crates the possibility to transmit the knowledge, opportunities and heritage between kin and host societies. The more the expat community is integrated into the society of the destination country, the more it can do to protect and promote the interests of Africans in Europe. Therefore, the success of individual integration of immigrants is strongly connected with the operational activities of the diaspora in the spheres of politics, economics, culture and in social life in general. Finally, it is globalization and access to media that contributes to adaptation and general receipt of the immigrants in Europe. With the help of diaspora's effort combined with the access to media at large, it is way more convenient to promote objective image of Africa in Europe, and, therefore, ameliorate the general aspirations of the host societies towards immigrants and, in prospective, create more space for general tolerance among reluctant citizens of Europe [7, p. 26]. In this sphere, a number of communities operate in the most popular destination countries such as the UK, France, Belgium and Spain, with some portion thereof in Germany, Luxembourg and the Netherlands.

Conclusion. International migration has become a major issue in the economic sphere of international relations in the first place due to globalization and technological modernization. With the emergence of media opportunities and information diffusion worldwide, the citizens of developing countries obtained the possibility to learn more about the living conditions and jobs available in the modern days' superpowers. Therefore, the desire to change their lives for better has stimulated the processes of migration to the EU from the third countries, mostly from Africa and Middle East. Also, being strongly tied on the mental level with their former metropolis, the migrants from Africa get an exact image of what and where exactly they want to reach. Combined with the reasons beyond the control of the citizens of the third countries such as warfare, political oppression, climatic disasters etc., the process of migration has become even more complex and requiring deep analysis. Thus, understanding contemporary migration from Africa and Middle East encompasses a large volume of elements that create an image of a European immigrant, i.e. takes into account the level of education and labor potential, age, gender, religious beliefs, region of origin to provide a comprehensive view on migratory processes in Europe. The institute of immigrants' communities aimed at adapting the newcomers to the microcosm of destination states and at promoting their rights and potential as well plays an important role in shaping perception of the "aliens" in the host societies and, prospectively, reduce the pressure of suspicion within the latter.

Список використаної літератури

1. Migration and Development in Africa: an overview / Richard Black, Jonathan Crush, Sally, Pederby, Savina Ammassari, Lindsay McLean Hilker. – Cape Town : Wilfrid Laurier University, 2006. – 160 p.
2. Out of Africa. Why People Migrate / Giovanni Carbone (ed.). – Milano : Ledizioni Ledi Publishing, 2017. – 170 p.
3. Чепеленко Анжеліка. Міжнародна міграція в умовах глобалізації: закономірності і тренди / Анжеліка Чепеленко, Дмитро Чепеленко // Наук. вісн. Мукачів. ун-ту. Економіка. – Вип. 2 (4), ч. 2. – 2015. – С. 214–220.

4. Why People Move: Understanding Migration to Europe. Working Paper 430. / Clare Cummings, Julia Pacitto, Diletta Lauro, Marta Foresti. – London : Overseas Development Institute, 2015. – 46 p.
5. Гнатюк Тетяна. Сучасні міграційні процеси: світові тенденції, європейські та українські особливості / Тетяна Гнатюк // Наукові праці. – Т. 69, вип. 56. – 2007. – С. 105–112.
6. Kuschminder Katie. Irregular Migration Routes to Europe and Factors Influencing Migrants' Destination Choices / Katie Kuschminder, Julia de Bresser, Melissa Siegel. – Maastricht : MGSOG, 2015. – 92 p.
7. Aman Mesfin. Diaspora Organisations as Strategic Agents of Development / Aman Mesfin. – The Hague : Africa – Europe Platform. – 2014. – 106 p.
8. Immigrants: Acculturation, Socioeconomic Challenges & Cultural Psychology / J. Ho (ed.). – New York : Nova Science Publishers Inc., 2013. – 308 p.
9. Гьохан Демір. Сучасні тенденції розвитку світових міграційних процесів / Демір Гьохан // Українська полоністика. Філософські науки. – Вип. 12. – 2015. – С. 21.
10. International Migration Report. Population Division [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/migration/migrationreport2013/Full_Document_final.pdf
11. Малиновська Олена. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / Олена Малиновська. – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень. – 2014. – 48 с.
12. Білошицький Сергій. Міжнародна міграція як різновид сучасної зброї: соціокультурний та політичний аспекти / Сергій Білошицький // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 2 (82). – С. 138–156.
13. Цевух Юлія. Розвиток міграційних процесів у країнах Європи / Юлія Цевух // Вісн. соц.-екон. дослідж. – Вип. 3 (43). – 2011. – С. 213–218.
14. Development, Institutional and Policy Aspects of International Migration Between Africa, Europe and Latin America and the Caribbean / Jorge Martinez Pizarro, Leonardo Reboiras Finardis (eds.). – Santiago : ECLAG. – 2012. – 215 p.
15. Wakida Edith Kaidu. Brain Drain and Institutional Performance in Ugandan University Teaching Hospitals: a Comparative Study of Mbarara University and Kampala International University. Thesis submitted for obtaining Master of Arts degree in Development Studies / Edith Kaidu Wakinda. – Mbarara : Mbarara University of Science and Technology, 2011. – 112 p.
16. Cocco Emilio. Where is the European frontier? The Balkan migration crisis and its impact on relations between the EU and the Western Balkans / Emilio Cocco // European View. – 2017. – № 16. – P. 293–302.
17. Marchand Katrin. Study on Migration Routes in the East and Horn of Africa / Katrin Marchand, Julia Reinhold, Rafael Dias de Silva. – Maastricht : MGSOG, 2017. – 102 p.
18. Vescey Mariann. Changes in the Migration Trends from West Africa to Europe / Mariann Vescey // Hungarian Defence Review. – 2019. – Vol. 147. – № 1–2. – P. 99–116.
19. Demart Sarah. Congolese Migration to Belgium and Postcolonial Perspectives / Sarah Demart // African Diaspora. – 2013. – № 6. – P. 1–20.
20. Garba Faisal. African Migrant Workers and German Post-Growth Society / Faisal Garba // Working paper 5/2017. – Jena : Friedrich-Schiller Universität, 2017. – 11 p.
21. Євдокимов Віктор. Стан та нормативно-правове регулювання міграції біженців та шукачів притулку у ЄС як інституційний базис управління міжнародними міграціями / Віктор Євдокимов, Катерина Шиманська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2017. – Вип. 3 (38). – С. 55–60.
22. Пробоїв Ольга. Напрями подолання міграційної кризи в країнах ЄС і врегулювання потоків нелегальної міграції / Ольга Пробоїв // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 8. – С. 89–95.
23. World Migration Report 2018 / Mary McAuliffe, Martin Ruhs (eds.). – Geneva: IOM : The UN Migration Agency. – 2018. – 347 p.
24. Idrissa Rahmane. Dialogue in Divergence: the Impact of EU Migration Policy on West African Integration: the Cases of Nigeria, Mali and Niger / Rahmane Idrissa. – Berlin : Friedrich – Ebert – Stiftung, 2019. – 45 p.
25. Isbell Thomas. One in Three Nigerians Have Considered Emigration, Most to Find Economic Opportunity / Thomas Isbell, Oluwale Ojewale // Afrobarometer Dispatch. – 2018. – № 231. – 10 p.
26. Oderth Reidar. Migration and Brain Drain: The Case of Malawi / Reidar Oderth. – San Jose ; New York ; Lincoln ; Shanghai : Writers Club Press, 2002. – 308 p.
27. Lidak Jan. International Migration, Europe and Migration from Africa / Jan Lidak // Asian and African Studies. – 2014. – Vol. 23, № 2. – P. 226–254.
28. Fleury Anjali. Understanding Women and Migration: A Literature Review / Anjali Fleury // KNOMAD Working. – 2016. – Paper 8. – 47 p.
29. Emigration flows from North Africa to Europe / Hassene Kassar, Diaa Marzouk, Wagida Anwar et al. // The European Journal of Public Health. – 2014. – Vol. 24, sup. 1. – P. 1–5.
30. Babas Latifa. Spain's local Elections: Muslim parties win big in Melilla and lose ground in Ceuta [Electronic resource] / Babas Latifa. – Mode of access : <https://en.yabiladi.com/articles/details/78808/spain-s-local-elections-muslim-parties.html>

31. Observing Islam in Spain: Contemporary Politics and Social Dynamics / Ana Planet Contreras (ed.). – Leiden, Boston : Brill, 2018. – 180 p.

32. First Spanish Muslim Party Launched in Granada [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.worldbulletin.net/islamic-world/first-spanish-muslim-party-launched-in-granada-h55107.html>

33. Gerstenfeld Manfred. Dutch Muslim Parties: A New Development in Islamization / Manfred Gerstenfeld // BESA Center Perspectives Paper. – 2018. – № 906. – 3 p.

34. Esman Abigail. Europe's Rising Islam-Based Political Parties / Abigail Esman [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.investigativeproject.org/6038/europe-rising-islam-based-political-parties>

35. Reyntjens Filip. Rwanda, Ten Years On: From Genocide to Dictatorship / Filip Reyntjens // African Affairs. – 2004. – № 103. – P. 177–210.

Надійшла до редколегії 15.01.20

И. Мингазутдинов, канд. ист. наук, доц.,

Г. Мингазутдинова, канд. ист. наук

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИЗ "СТРАН ТРЕТЬЕГО МИРА" В ЕВРОПУ: СПЕЦИФИКА СОВРЕМЕННОЙ МИГРАЦИИ ИЗ АФРИКИ И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Раскрыты основные теоретические и практические аспекты современной миграции в Европу с начала XX века до нынешнего времени на примере стран Африки и Ближнего Востока. Представлен анализ исторических и современных сил, побуждающих жителей Африканского континента к миграции в Европу, основанный на информации о странах происхождения мигрантов и странах, в которых они проживают. Сформирован обобщенный социологический и географический образ мигранта из Африки в Европу. Определены пути, которые используют жители Африки и Ближнего Востока для миграции в Европу, а также отмечена взаимосвязь между исторической общностью стран происхождения и стран проживания. Рассмотрены основные транзитные страны на пути из Африки и с Ближнего Востока. Представлен ряд местных инициатив представителей диаспоры, направленных на представление интересов и прав мигрантов, инициативы сформированы по принципу стран происхождения. Так, особое внимание уделено как гуманитарным инициативам представителей диаспор, так и деятельности политических сил в изгнании в странах проживания и местным политическим объединениям представителей диаспор.

Ключевые слова: миграция, ЕС, Африка, Ближний Восток, диаспора, социология.

I. Мингазутдинов, канд. ист. наук, доц.,

Г. Мингазутдинова, канд. ист. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

З "КРАЇН ТРЕТЬОГО СВІТУ" ДО ЄВРОПИ: СПЕЦИФИКА СУЧАСНОЇ МІГРАЦІЇ З АФРИКИ ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Розкрито основні теоретичні та практичні аспекти сучасної міграції до Європи від початку XX ст. до сьогодні на прикладі країн Африки та Близького Сходу. Подано аналіз історичних і сучасних рушійних сил, що спонукають жителів Африканського континенту мігрувати до Європи, заснований на інформації про країни походження мигрантів і країн, у яких вони проживають. Сформовано загальний соціологічний і географічний образ мигранта з Африки до Європи. Визначено шляхи, якими користуються мешканці Африканського континенту та Близького Сходу для міграції до Європи, а також виявлено взаємозв'язок між історичною взаємопов'язаністю країн походження та країн проживання. Розглянуто основні транзитні країни на шляху з Африки та Близького Сходу. Представлено низку місцевих ініціатив представників діаспори, спрямованих на представлення інтересів та прав мигрантів, та сформовано їх за принципом країн походження. Зокрема, особливу увагу приділено як гуманітарним ініціативам представників діаспор, так і діяльності політичних сил в екзилі в країнах проживання та місцевим політичним об'єднанням представників діаспор.

Ключові слова: міграція, ЄС, Африка, Близький Схід, діаспора, соціологія.

УДК 327.7: [327+339+502/504] (4)

O. Khylo, Ph.D. in Political Sciences, Associated Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE EU'S BLACK SEA POLICY PRIORITIES FOR THE UPCOMING DECADE

The European Union's interest in the Black Sea region, which has never been at the forefront of the EU's foreign policy agenda, is dynamic demonstrated by the policy of a new, more powerful Union after Lisbon. Despite the urgency of the Black Sea's hard security issues stipulated by militarization of the region by Russia, the European Union is focusing on connectivity, sustainable development, the blue economy and energy. It is this agenda that will determine the EU's policy in the region for the next decade. Understanding these priorities is important for shaping Ukraine's foreign policy, security, energy and environmental agendas.

Keywords: European Union, Black Sea region, Russia, agenda for Ukraine.

Problem statement. The significance of the Black Sea region in the EU's foreign policy is stipulated by the accession to the Union in 2007 of the two Black Sea states – Romania and Bulgaria. This implied gaining the access by the EU to the region and the need emerged to develop its own position and political priorities in the direction of the Black Sea region. Factors of the second row for the shaping and maintenance of the foreign policy agenda for the region are the following: the policies of the EU's neighbors and traditional rivals in the Black Sea (Russia and Turkey); the desire of other littoral states (Ukraine and Georgia) to join the Union. A number of important sea trade ports, the largest of which is located in the EU Member State (Constanta, Romania); the inflow of the Danube, the most important waterway in Central and Eastern European countries, into the Black Sea; the construction of energy pipelines and cables via the Black Sea region.

The European Union perceives the region as a space for cooperation to respond to the challenges of sustainable development and a norm-based international order. The Global Strategy for the EU's Foreign and Security Policy 2016 [1] calls for the development of such a cooperative regional order. As one of the most powerful global leaders, trade and investment centers, the Union exploits regional cooperation platforms both to strengthen the social stability of the regions themselves and to build their own capacity. The Black Sea format of regional cooperation complements other formats, such as the Northern Dimension, cooperation around the Adriatic, Ionian, Baltic, Mediterranean Seas and Atlantic Ocean.

These and other issues shape the priorities of the EU policy towards the region. Understanding the perception of the region by the EU, the priorities of its policy gives an opportunity for the littoral states (including Ukraine) to con-

struct proper expectations from the EU policy as well as shaping their proposals for the contributions into the region's development.

Goal of the article. The main goal of the article is directed at illustration of the EU policy towards the Black Sea region evolution from perception of the region as a periphery to attributing it more significant role and shaping the latest priorities of the Union which will determine its foreign policy for the next decade.

Analysis of the recent sources. The splash of publications analyzing the EU Black sea policy preceded or followed the entrance into force of the Lisbon treaty in 2009 which pushed forward the EU regional policies. The publications analyzed which approach the EU should initiate towards the region where Russia had been testing the "geopolitical regionalism". The proposal addressed the "transformative" and "compensatory" regionalism for the EU [2]. The majority of publications came from the littoral states which were direct addresses of the EU policy [3; 4]. Recent decade the attention and interest towards the analysis of the EU Black Sea policy decreased that is stipulated by the development of alternative regional projects by the EU and shifts in security and geopolitical environment. Still recent years the region obtains new dimensions in the EU policy with its economic, energy, environmental attractiveness that is left beyond the academic publications and this lack the present article aims to cover.

Main body of the text. The extension of the EU policy to the Black Sea region was initially considered within the concept of transformational regionalism, interpreting the EU's transformational power as a number of normative, technical and material instruments offered to partners for cooperation in order to achieve desired transformations [5, p. 5] (e. g. introduction of European standards and norms in different areas). Meanwhile another perspective favoured the concept of compensatory regionalism [2] understanding it as a provision to certain partners-neighbours of benefits from cooperation that would perform a compensation function for the exclusion from the processes of integration (for those whom the EU does not see among its members).

The Black Sea region is seen by the EU as communicative proven by being included into the Draft Strategy Connecting Europe and Asia – Building blocks for an EU strategy (№ 12720/18 of 15.10.2018) [6] with an emphasis on its connecting role and the importance of maritime transport. The region is also closely linked to the EU's strategy for Central Asia. In the context of cooperation in the Black Sea region on the road between Europe and Asia, the EU Council emphasizes four priorities: transport, energy, digitalisation and contacts. At the same time, the Black Sea region together with the Mediterranean and Central Asia are perceived by the EU through the prism of challenges they pose as a corridor for the illegal supply of drugs, smuggling, resource provision to terrorist groups, illegal migration etc.

The European Union is very cautious in putting forward and implementing initiatives for the Black Sea region, recognizing that the Black Sea is a closed (inland) sea of littoral states and therefore, initiatives must come from within the region itself. At the same time, the Black Sea region is very heterogeneous, including two EU member states (Bulgaria and Romania), Eastern Partnership member states (Ukraine, Moldova, Georgia, Armenia, Azerbaijan), a candidate state (Turkey) and an important strategic EU partner – Russia. The countries of the region are involved in a number of structures and initiatives – the Eastern Partnership program, the Three Seas Initiative, the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC), the Black Sea Commission, the Black Sea Euroregion, the Black Sea

Harmony initiative. This environment neither produce the unified formats of cooperation both from the states of the region as well as the EU, nor facilitate the development of a unified EU policy towards the region, that definitely affects the quality and depth of cooperation.

The EU's Black Sea region includes not only littoral states (like Ukraine, Romania, Bulgaria, Turkey, Georgia, Russia), but also states that have historically and geographically always been associated with economic and political processes in the region (like Greece, Moldova, Armenia, Azerbaijan).

The EU Black Sea policy is developed and implemented as a component of the European Neighborhood Policy (ENP).

The first step of the EU in building relations with the countries of the region and within the region was the Black Sea Synergy initiative, set out in the Proposal of the European Commission to the EU Council and the European Parliament "Black Sea Synergy – New Regional Cooperation Initiative" (April 11, 2007) [7]. This initiative is not a separate EU strategy, it is also a part of the European Neighborhood Policy, funded by its fund and provides for the development of mutual cooperation within the region and between the countries of the region and the EU. The official start of the Black Sea Synergy was given at a ministerial conference in Kyiv in February 2008. Prior to that, relations with the countries of the region developed mainly through partnership and cooperation agreements.

On the way of implementation of the Black Sea Synergy, the EU does not aim to establish new institutional mechanisms, but instead defines the functional areas of multilateral cooperation as following:

- democratization, good governance and respect for human rights. Supporting regional initiatives through the dissemination of their own experience (training, exchange of experience) to promote respect for human rights and the establishment of good governance in the countries of the region. Black Sea forums of representatives of civil society organizations are held annually to discuss issues of development, anti-corruption measures, ensuring the rights of children and youth;
- strengthening border controls in order to reduce the level of such threats as trafficking in human beings, trade in weapons and drugs, organized crime, terrorist activities, illegal migration;
- settlement of protracted conflicts by overcoming the deficit of economic growth, social cohesion, building confidence-building measures (the EU has been active in settling the conflict in Transnistria, Nagorno-Karabakh, the Russian-Georgian war and the Russian-Ukrainian war. In particular, the EU took part in the Geneva negotiating format on the conflict resolution while Germany and France are key states in the Normandy negotiating format, and restrictive measures imposed by the EU aim at deterring Russia's policy.

Both the EU Global Strategy 2016 and a number of other documents of the EU Council condemn the illegal annexation of Crimea by Russia, emphasize the support for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, freedom of navigation in the Black Sea. The special EU voice goes to the compliance with the norms of international law in the Black Sea region as a guarantee of harmonious cooperation in the region.

Romania has been a major promoter of an enhanced EU-NATO response to Russia's militarization of the Black Sea. Romanian 2016 Initiative regarding the formation of a multinational Black Sea Fleet [8, P.14] for enhanced patrols has not been implemented, inter alia, due to the refusal of Bulgaria;

- security of energy supply, which should ensure uninterrupted supply of Black Sea-Caspian energy resources to EU member states, and diversification of supplies.

The Treaty on the European Energy Community is extended to Ukraine, Moldova, Georgia, while Turkey has an observer status. Legal and regulatory harmonization should be facilitated by the Baku Initiative (involving all Black Sea coastal states and all former Soviet republics except the Baltic states), which aims at creating an integrated energy market with common legal and technical standards, strengthening security of energy supply through expansion and modernization of existing infrastructure.

Among the infrastructural projects is the construction of the Trans-Caspian-Black Sea Energy Corridor to transport Central Asian gas to the EU. The use of the Black Sea by the European Union to transport Central Asian and Caucasian oil and gas to the EU encounters an active energy policy of Russia and Turkey. Thus, the fiasco of two competing gas pipeline projects – the EU initiative Nabucco and the Russian initiative South Stream in 2013 and 2014, as well as the launch of the Blue Stream gas pipeline from Russia to Turkey are symptomatic examples of competition. At the same time, the launch of the TANAP gas pipeline in 2019 for the transportation of gas from Azerbaijan via Turkey to Europe and its connection to the Trans-Adriatic Pipeline have become a successful example of the EU's diversification of its own energy dependence on gas supplies from Russia through the Black Sea region.

The Bruja gas pipeline as a part of the Southern Gas Corridor is seen in the EU as a new export route for the future developments in the Black Sea, primarily near Romania. The Bruya gas pipeline starts from the southern part of the country and extends to the western, in fact, to the Hungarian-Serbian border. It is a part of the future Bulgarian, Romanian, Hungarian and Austrian gas interconnector and will connect the Bulgarian and Hungarian gas pipelines.

Romania intends to increase gas production from the Black Sea shelf in the near future. The Deep Neptune project has already been launched by OMV and ExxonMobil. It will allow Romania not only to satisfy its own gas needs, but also to export gas to neighboring Hungary. Unlike Romania, Bulgaria does not have its own gas storage facilities, which make it difficult to diversify gas supplies from Russia.

At the same time, over the last ten years, due to the economic crisis, the rebalancing of players at the energy market, the share of gas transported by pipelines has fallen significantly. Instead, increasing attention is being paid to liquefied natural gas (LNG) and the construction of LNG terminals, which are in short supply on the Black Sea coast.

In this context, the Black Sea plays a special role in the Three Seas Initiative (Adriatic, Baltic, Black Seas). The project is not the EU initiative but was proposed by its members – Poland and Croatia in 2015. It provides for the establishment of communication between the north and south of Europe through the development of gas pipelines, railways, roads, and power grids. The development of LNG terminals in Poland and Croatia is a good example for the Black Sea countries.

The EU is enhancing its attention to alternative energy sources by supporting relevant projects in Romania and Bulgaria, in particular in the field of wind energy on the Black Sea coast.

- transport (priority – combination of trans-European networks with transport communications of the Black Sea states. Special emphasis is made on the TRACECA project, launched in 1993, the Europe-Caucasus-Asia transport corridor project, which aims at connecting the Black Sea-Caspian Basin states and the EU by roads, railways, air and marine communication lines using granting

technical assistance. The EU 2001 Motorways of the Sea project [9] envisages among four directions the connection of the countries of South-Eastern Europe with the Black Sea through the establishment of connections between seaports, development of infrastructure, cargo terminals, logistics platforms);

- fishing (protection, effective management, storage, research, data collection);

- environmental protection (with a focus on responding to climate change and water quality deterioration, waste management, industrial water and air pollution. The focus is also made on building a network of clusters of cross-sectoral cooperation between industry, service providers and research institutions);

- trade, educational and scientific cooperation;

- cross-border cooperation (between local authorities, non-governmental organizations, business associations).

The European Commission assesses the development of the Black Sea Synergy initiative in three of its reports. The last report approved on March 5, 2019 (for the period 2015–2018) [10], emphasizes the growth of the blue or maritime economy and cooperation in the direction of a common integrated maritime policy, maritime research and innovation; renewable energy sources; security of the Black Sea ecosystem.

In 2010 within the framework of the Black Sea Synergy, the Black Sea Environmental Partnership initiative was launched in order to respond to common environmental challenges in the region. The EU's further work with partners has largely focused on protecting and conserving the Black Sea ecosystem. The main instrument for the protection of the marine environment of the Black Sea region remains the EU Marine Strategy Framework Directive of 2008 (applies to Romania and Bulgaria as members of the EU, as well as to Ukraine and Georgia in the context of the Association Agreements).

Important tools for the development of the EU Black Sea policy were adopted in May 2019. The Common Maritime Agenda and the Blue Economy Partnership Strategic Research and Innovation Agenda serve as the basis for the allocation of funding by both the EU and national governments and international investors. Common Maritime Agenda [11] supported on May 21, 2019 by Bulgaria, Romania, Ukraine, Moldova, Georgia, Turkey, Russia (based on the Ministerial Declaration on the Common Maritime Agenda for the Black Sea, Burgas, May 31, 2018 laid the framework for further narrower and deeper projects and funding. This initiative finalized the priorities of the Romanian Presidency in the Council of the EU and was supposed to regulate the most promising and most successful areas of development interesting both to the EU and partner countries. Cooperation within the initiative is carried out through the coordinator and the Ad Hoc Steering Committee. Ministerial meetings are also held when needed.

The main objectives of the Maritime Agenda are:

1. a healthy ecosystem of the Black Sea, which implies the following priorities:

- study, monitoring and prediction of the state and changes of the ecosystem, identification of areas in need of protection;

- combating marine pollution with plastic wastes (focus on education and awareness-raising; implementation of the Regional Action Plan on Black Sea Waste Pollution, Prevention of Pollution the sources for which are ports and ships);

- development of sustainable fisheries and aquaculture in the Black Sea region (regulatory rules are developed by the General Fisheries Commission for the Mediterranean (FAO) a member of which the EU is. The Commission is considered by the EU as the best platform for dis-

cussing and choosing regulatory measures for fishing in the Black Sea region (receives annual grants from the EU); a Black Sea group has been set up as a subsidiary body to the Commission);

- support of the innovative infrastructure of marine research in the Black Sea region; dissemination of knowledge and information about the Black Sea ecosystem;

2. Development of a sustainable blue (or marine) economy (the implementation of this goal is based on the document Blue Growth Initiative for Research and Innovation in the Black Sea, Burgas, 2018) [12]. Implementation priorities are:

- development of innovative business models, stimulation of research, in particular: introduction of innovations in the field of marine technologies and biotechnologies; research in the field of renewable energy, sustainable fisheries and other food sources;

- attraction of investments, strengthening of transport and digital communication between the states of the region (green and safe navigation, eco-ports, promotion of substitution of oil as a fuel for vessels by liquefied and compressed natural gas);

- promotion of skills and career growth in the blue economy;

3. Intensification of investments in the blue economy of the Black Sea region; promotion of entrepreneurial activity and development of clusters in the maritime sphere.

In support of the Common Maritime Agenda, the Agenda for Blue Economy Growth Strategic Research and Innovation Agenda in the Black Sea Region was launched in Bucharest in May 2019. Its four pillars are the exchange of knowledge about the Black Sea ecosystem, promoting the blue economy of the Black Sea region, developing support and research systems to build innovative infrastructure, training professionals who can work effectively and promote the blue economy.

The European Commission has proposed the launch of "Measures for the growth of the blue economy in the Black Sea region" to support maritime cooperation between member states, finding sources and policy approaches for the blue economy. Practical assistance is provided by the European Maritime Safety Agency. The EU actively supports the European Network for Maritime Observation and Data Collection.

Due to the fact that a number of European Union countries are states of the Danube basin, the EU's attention to Black Sea cooperation is explained among other issues by the confluence of the Danube and the Black Sea. The EU Strategy for the Danube Region (2011) correlates with the EU's activities in the Black Sea region. So far, common challenges for the Danube macro-region and the Black Sea region are connections (transport and energy infrastructure, tourism and contacts); environmental protection (water quality and water management, environmental risks, biodiversity); socio-economic aspects (knowledge society, education and skills development, competition); institutional capacity and security. Increasing the number of freight transport on the Danube involves the development of existing and development of new ports on the Black Sea coast.

At the institutional level, the EU supports a multilateral dialogue with the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), which is of particular interest to the EU due to membership of the Western Balkan states (Albania and Serbia) in BSEC, which connects the space between the Black and Adriatic Seas.

The EU can get more legal instruments to strengthen EU activity in the Black Sea region by acceding to the 1992 Convention on the Protection of the Black Sea against Pol-

lution (Bucharest Convention) and its intergovernmental body – the Black Sea Commission, that the EU has been striving for since 2009.

In conclusion it worth mentioning that nowadays the major priority approach of the EU towards a broad Black Sea region is not hard security stipulated by the Russia's attempt of illegal annexation of Crimea and further militarization of the Black Sea basin. These issues are left for the NATO and the US consideration while the EU focuses on energy issues connecting the region with the Baltic and Mediterranean Seas shaping a broad map; formation of new connections; blue economy and environmental protection support.

Today, the Black Sea region remains an arena of intersection of mutually exclusive and intersecting interests and initiatives for cooperation, primarily energy. This complicates their implementation at the multilateral level, leaving the dominant bilateral formats of cooperation in which the individual interests of players are satisfied.

The European Union initiates cooperation in the Black Sea region, primarily involving a bottom-up approach, when initiatives and projects are put forward from within the region with the involvement of NGOs and local businesses in order to implement certain priorities, which are: maintaining stability and security in its south-eastern borders, sustainable development, growth of the blue economy, protection of the Black Sea ecosystem, development of energy projects.

The main promoters of the EU's involvement in the Black Sea region are the coastal states – Romania and Bulgaria, which are dedicated to their respective presidencies in the EU Council on regional issues.

Список використаної літератури

1. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy [Electronic resource]. – Mode of access : https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
2. Emerson Michael. The EU's New Black Sea Policy – What kind of regionalism is this? [Electronic resource] / Michael Emerson // CEPS, 2008. – Mode of access : <https://www.ceps.eu/ceps-publications/the-eus-new-black-sea-policy-what-kind-of-regionalism-is-this/>
3. Pop Adrian. Towards a European strategy in the Black Sea area: the territorial cooperation. Research Report [Electronic resource] / Adrian Pop, Dan Manoleli // Strategy and Policy Studies (SPOS). – 2007. – № 4. – Mode of access : <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/74680/1/594355664.pdf>
4. Lyubcheva Marusya. The Black Sea Region in EU [Electronic resource] / Marusya Lyubcheva // Black Sea Institute, Friedrich Ebert Stiftung. – 2010. – Mode of access : <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/07769.pdf>
5. Копійка В. Процес європейської інтеграції України як індикатор спроможності трансформаційної сили Європейського Союзу / В. Копійка, О. Хилько // Вісн. Київ. ун-ту. Серія Міжнародні відносини. – Вип. 1(40)/2013. – С. 5–8.
6. Connecting Europe and Asia – Building blocks for an EU strategy. Council conclusions 12720/18, 15.10.2008 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.consilium.europa.eu/media/36706/st13097-en18.pdf>
7. Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament [Electronic resource]. – Mode of access : http://fp6-nip.kiev.ua/assets/Ukraine_EU/com07160en.pdf
8. Wezeman Siemon T. and Kuimova Alexandra. Romania And Black Sea Security. SIPRI Research Report [Electronic resource] / Siemon T. Wezeman and Alexandra Kuimova. – 2018. – Mode of access : https://www.jstor.org/stable/resrep24423?seq=15#metadata_info_tab_contents
9. Maritime transport and Short Sea Shipping [Electronic resource]. – Mode of access : https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/mos_dip_leaflet.pdf
10. Joint Staff Working Document. Black Sea Synergy: review of a regional cooperation initiative 2015–2018 [Electronic resource]. – Brussels, 2019. – Mode of access : https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2019_100_f1_joint_staff_working_paper_en_v3_p1_1013788-1.pdf
11. Common Maritime Agenda for the Black Sea [Electronic resource]. – Mode of access : https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/press/black-sea-ministers-endorse-common-maritime-agenda_en
12. Black Sea Blue Growth Initiative [Electronic resource]. – Mode of access : <http://connect2blacksea.org/about-the-initiative/>

О. Хилько, канд. політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ ЄС ЩОДО ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ НА НАСТУПНЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Интерес Европейского Союза до регіону Чорного моря, який ніколи не обіймав провідних позицій у зовнішньополітичному порядку денному ЄС, є динамічним, що продемонструвала політика нового потужнішого Союзу після Лісабону. Попри значну нагальність проблем жорсткої безпеки в Чорноморському регіоні, пов'язаних з милітаризацією регіону Росією, Європейський Союз концентрується на питаннях розвитку сполучень, сталого розвитку, синьої економіки й енергетики. Саме цей порядок денний буде визначати політику ЄС у регіоні на найближчу декаду. Розуміння цих пріоритетів є важливим для формування зовнішньополітичного, безпекового, енергетичного й екологічного порядку денного Україною.

Ключові слова: Європейський Союз, Чорноморський регіон, Росія, порядок денний для України.

Е. Хилько, канд. полит. наук, доц
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ЕС ПО ОТНОШЕНИЮ К РЕГИОНУ ЧЕРНОГО МОРЯ НА СЛЕДУЮЩЕЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ

Интерес Европейского Союза к региону Черного моря, который никогда не занимал ведущих позиций во внешнеполитической повестке дня ЕС, является динамическим, что демонстрирует политика обновленного более влиятельного Союза после Лиссабона. Несмотря на существенную актуальность проблем жесткой безопасности в Черноморском регионе, связанных с милитаризацией региона Россией, Европейский Союз концентрируется на вопросах развития сообщений, устойчивого развития, синей экономики и энергетики. Именно эта повестка дня будет определять политику ЕС в регионе на ближайшую декаду. Понимание данных приоритетов является важным для формирования внешнеполитической, энергетической и экологической повестки дня Украины, как и политики безопасности.

Ключевые слова: Европейский Союз, Черноморский регион, Россия, повестка дня для Украины.

УДК 342.372(594)

Б. Черкас, канд. політ. наук, асист.,
Р. Тезбір, студентка 2 курсу магістратури
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕВОЛЮЦІЯ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ РЕСПУБЛІКИ СІНГАПУР

Розглянуто еволюцію стратегії національної безпеки Республіки Сінгапур відповідно до конкретних загроз на різних етапах розвитку країни. На основі аналізу Стратегії національної безпеки, прийнятої в 2004 р., автор досліджує конкретні заходи, вжиті урядом країни для подолання безпекових викликів, та способи налагодження міжвідомчої координації органів державної влади, бізнес-структур і громадянського суспільства. Зважаючи на інноваційність і відкритість економіки Республіки Сінгапур, значну увагу приділено стратегії боротьби з кіберзагрозами, а також співробітництву з іншими країнами задля спільного подолання безпекових викликів.

Ключові слова: Республіка Сінгапур, національна безпека, транснаціональний тероризм, міжвідомча координація, кібербезпека, соціальна гармонія.

Вступ. Республіка Сінгапур є цікавим об'єктом для дослідження національної безпеки, зважаючи на складні геополітичні умови. Стаття є спробою простежити еволюцію стратегії національної безпеки цієї держави з часу проголошення її незалежності в 1965 році й до сьогодні.

Безперечно, за цей проміжок часу змінилися геополітичне середовище Сінгапуру та його місце на міжнародній арені. Відповідно змінилися й основні виклики, які загрожують безпеці держави. Після проголошення незалежності Сінгапуру загрози національній безпеці мали як зовнішній, так і внутрішній характер. Передусім варто відзначити складні геополітичні обставини, у яких опинилася країна (насамперед ідеться про загрози від найближчих сусідів – Малайзії, Індонезії та КНР). Збройні сили Сінгапуру на той час були нечисленими та технічно погано оснащеними, тому оточення вороже налаштованих держав становило реальну небезпеку. Водночас країна практично позбавлена власних ресурсів, тому змушена була експортувати навіть воду й пісок. Крім того, потенційну загрозу національній безпеці Сінгапуру становила його етнічна неоднорідність.

Сьогодні внутрішньо- та зовнішньополітичні обставини, безумовно, змінилися. Сінгапур володіє найкращими збройними силами в регіоні (за даними SIPRI) та витрачає великі суми на оборону щороку (3,2 % ВВП) [2]. Завдяки тотальному відеоспостереженню у країні спостерігається дуже низький рівень внутрішньої злочинності. У міжнародних відносинах уряд до-

тримується принципу балансу сил. Ідеться про співробітництво як зі США, так і з КНР без односторонньої залежності від них, а також про балансування між партнерством із Китаєм і дистанціюванням від нього. Паралельно Сінгапур розвиває добросусідські відносини з Малайзією та Індонезією. Спостерігається також зростання впливу держави в межах АСЕАН, що потенційно може стати запорукою безпеки.

Як бачимо, основні загрози національній безпеці змінилися, у результаті еволюціонувала стратегія боротьби з ними.

Наше дослідження стратегії національної безпеки Сінгапуру після проголошення його незалежності будується на основі мемуарів Лі Куана Ю та офіційних документів Міністерства оборони, яке на той час очолював Го Кен Сві. Аналіз сучасних загроз, які уряд визначає як пріоритетні, здійснений на основі Стратегії національної безпеки, прийнятої в 2004 році, а також розгляду діяльності *Координаційного центру національної безпеки* та його аналітичних звітів. Зважаючи на інноваційність економіки Сінгапуру, значну загрозу для безпеки країни на цьому етапі становлять кібератаки, тому доцільно буде також проаналізувати Стратегію кібербезпеки 2018 року.

Історична довідка. Після проголошення незалежності в 1965 Сінгапур опинився у ворожому оточенні трьох значно більших за розміром та військовим потенціалом держав. Влада Малайзії здійснювала тиск на економіку й

політику, сприяла розпалюванню міжетнічних конфліктів. Індонезія планувала воєнну агресію та спонсорувала тероризм. КНР підтримувала ліві політичні сили та комуністичний радикалізм на острові. Відповідно, новостворена незалежна держава потребувала надійних союзників. Перед керівництвом Сінгапуру постала нагальна потреба вибору зовнішньополітичної стратегії країни. А також необхідно було заповнити вакуум, який утворився після відходу британських військ з острова [1].

Основним завданням уряду держави було гарантування безпеки своїх громадян. Тому керівництво Сінгапуру пришвидшеними темпами розпочало формування власних збройних сил, паралельно запроваджуючи доволі жорсткі, проте необхідні країні реформи.

Урядом держави було вжито цілу низку необхідних заходів задля забезпечення стабільності та благополуччя в регіоні, динамічної рівноваги та економічної взаємодії з державами Південно-Східної Азії. Насамперед ідеться про налагодження добросусідських відносин у регіоні. Завдяки вдалим дипломатичним крокам керівництва Сінгапуру, зокрема першого міністра закордонних справ Сіннатамбі Раджаратнама, сусідні Малайзія та Індонезія стали надійними партнерами [1].

Уряд зумів використати переваги геополітичного розташування держави на перехресті торговельних шляхів і, реалізуючи низку необхідних реформ, інтегрувати країну до світової економіки, що стало своєрідною безпековою подушкою для Сінгапуру. У зовнішній політиці було обрано принцип балансу сил, завдяки чому вдалося уникнути односторонньої залежності від США чи від КНР.

Що стосується терористичних загроз, в історії Сінгапуру траплялися поодинокі випадки терактів, які дозволили вибудувати правильну стратегію боротьби з ними.

З-поміж окремих терактів варто виділити вибух у 1965 році в МакДональдсі (3 загиблих, 33 постраждалих). Метою нападу була деморалізація суспільства. Проте уряд відреагував максимально рішуче й ефективно: було затримано всіх винних та підвищено заходи безпеки [7].

У 1974 р. відбувся напад на нафтопереробний комплекс Shell із метою зриву постачання нафти з Сінгапуру до В'єтнаму, де на той час велися бойові дії. Але завдяки швидкій реакції поліцейських катерів і вдалим переговорам удалося звільнити всіх заручників [7].

У 1991 р. четверо пасажирів літака, що летів із Малайзії до Сінгапуру, взяли в заручники екіпаж та більше сотні пасажирів, висунувши вимоги до пакистанського уряду. Знову ж таки уряд відреагував блискавично та пішов на рішучі кроки: штурм літака, у результаті якого терористів було знищено, а всіх пасажирів – звільнено [7].

Вдалося попередити плани смертників щодо захоплення літака в аеропорту Чангі. Аналітики Сінгапурського інституту безпеки та стратегічних досліджень вважають, що це мало б катастрофічні наслідки для Сінгапуру [7].

Також удалося завадити десяткам інших терактів, які планували реалізувати терористи Аль-Каїди та місцевих організацій, що входять до її мережі. Зважаючи на географічну близькість, загрозу безпеці Сінгапуру становили також можливі терористичні дії Ісламського фронту визволення моро, який активно діяв на Філіппінах. Але найбільшу загрозу становила ісламістська організація Джемаа Ісламія. Зараз понад сто терористів перебувають у в'язницях Сінгапуру, десятки було засуджено до смертної кари [4].

Події 11 вересня 2001 року виявили, що вразливими до тероризму є навіть високорозвинені країни. А загибель двохсот осіб на Балі показала, що регіон Південно-Східної Азії також у небезпеці. Зокрема, загрозу ста-

новить діяльність регіональної терористичної організації "Джемаа Ісламія", яка націлена на створення Ісламської держави в ПСА. На початку 2000-х у ЗМІ періодично з'являлася інформація про акти диверсії з метою підризу діяльності урядів країн регіону. До речі, саме в Сінгаपुरі було заарештовано лідерів цієї організації (Мас Селамат Кастарі та Хамбалі). Однак загроза відновлення активності терористів досі залишається [4].

Якщо до трагедії в Нью-Йорку національна безпека Сінгапуру була зосереджена на потужній зовнішній обороноздатності, то події 9/11 змістили акценти на підвищення внутрішньої безпеки. На міжнародній арені МЗС зосередилося на активній дипломатичній роботі заради формування єдиного фронту боротьби з тероризмом. Важливо, щоб усі держави регіону об'єдналися задля викоринення цієї загрози. Адже на сьогодні ми спостерігаємо глобальний вимір тероризму: терористичні організації формують розгалужену мережу, тому теракти, які планують здійснити в певній державі, можуть організуватися далеко за її межами. На території Сінгапуру було затримано терористів, що приблизно в один час планували резонансні теракти: "Семмі" (Мохаммада Мансура Джабару) та "Майка" (Фатура Рахмана), які були громадянами відповідно Канади та Філіппін; перший – агент Аль-Каїди, який мав консультувати місцевий осередок; інший – із Фронту визволення Моро на Філіппінах.

Аналіз чинної Стратегії національної безпеки. Документ було прийнято ще в 2004 році й відтоді не виникало необхідності його змінювати. Підзаголовок Стратегії "Боротьба з тероризмом" вказує, що на сьогодні саме тероризм визначається як основна загроза для населення Сінгапуру. У першому розділі Стратегії наведено слова прем'єр-міністра Сінгапуру Лі Сянь Луна: "Це буде тривала війна для Сінгапуру та регіону, і кінця їй поки не видно" [7].

Водночас у Стратегії наголошено, що не варто зосереджуватися лише на посиленні заходів безпеки та нівелювати інші сфери добробуту населення, оскільки досягти стану абсолютної безпеки неможливо. Тому першочерговим завданням було проголошено мінімізацію потенційної шкоди від тероризму.

Стратегія 2004 року мала стати своєрідним компасом для подальших дій у сфері безпеки та "дорожною картою" для потенційних стейкхолдерів. Як уже зазначалося вище, основними цілями були попередження можливих ризиків, захист населення у разі непередбачуваних обставин та якнайшвидше відновлення нормального стану життя. Значна увага приділялася координації міністерств та відомств у кризових ситуаціях. Задля створення єдиного фронту боротьби зі спільним ворогом – тероризмом – важливо було також залучити бізнесові кола, громадянське суспільство та окремих індивідів. Паралельно було визначено необхідність співпраці в цій сфері з іншими країнами регіону, ідеться, зокрема, про обмін досвідом і розвідувальними даними. У Стратегії також наголошується на потребі психологічної підготовки населення, яке має усвідомлювати серйозність загрози, проте не піддаватися паніці в разі її виникнення ("жити з тероризмом, пристосовуватися до його повсякденної реальності та залишатися рішучими та стійкими перед лихом").

Прикметно, що в цьому документі переважно йдеться про транснаціональний тероризм. Це означає, що на сьогодні уряд не вважає потенційно можливими збройну агресію чи загрозу територіальній цілісності з боку тих чи інших держав (на ранніх етапах історії незалежної країни такі загрози справді існували, зважаючи на розгром посольства Сінгапуру в Індонезії чи розпалювання міжетнічного протистояння з боку Малайзії).

Уряд Сінгапуру займає непохитну позицію та гостро критикує будь-які прояви тероризму. У зв'язку з цим країна може бути серйозною мішенню для терористів. Як основну загрозу визначено не окремі, епізодичні теракти, а організовані, навмисні, тривалі терористичні акції, тому для їх попередження необхідний комплексний підхід. Важливо, щоб міжнародна спільнота дійшла консенсусу щодо дефініції та характеристик транснаціонального тероризму, який значно відрізняється від того, з яким людство стикалося в минулому.

Стратегія 2004 року приділяє значну увагу еволюції природи тероризму як явища. Проаналізовано його психологічні аспекти та наголошено на небезпеці неправильного трактування положень ісламу, що в результаті призводить до поширення радикалізму. Окремо описано ризики потрапляння в руки терористів зброї масового знищення, що мало б катастрофічні наслідки.

На сьогодні міжнародна спільнота опинилася в абсолютній новоті середовищі безпеки. Тому для формування нової стратегії національної безпеки було поставлено завдання вийти за межі традиційних загроз та враховувати транснаціональні терористичні загрози з боку недержавних елементів.

У Стратегії національної безпеки підкреслено, що Сінгапур не є *"самотнім"* у цій небезпеці, подібні виклики стоять перед більшістю держав регіону [7]. Водночас наголошується, що країна має поклатися передусім на власні сили. Тому *"безпекова парасолька США"*, яка була потрібна в 70–80-х роках, більше не актуальна.

Необхідна розгалужена мережа безпекових структур та її ефективна координація з центрального хабу. Тож основним організаційним завданням національної безпеки було визначено мобілізацію, координацію та управління урядовими відомствами задля підвищення готовності Сінгапуру до непередбачуваних безпекових викликів.

Тому основою Стратегії 2004 року є зміцнення міжвідомчої мережі. З цією метою визначено потребу імплементації відповідної структури, яка виходитиме за традиційні межі політичних, розвідувальних та оперативних відомств. Загалом стратегія національної безпеки спрямована на посилення координації між різними міністерствами та державними органами Сінгапуру.

Мережний підхід Сінгапуру називають іще мультиміністерським. Він інтегрує діяльність окремих елементів, уможливорює міжвідомчу координацію та водночас дозволяє підвищити ефективність різних структур. Історично жоден центральний орган не мав повноважень керувати національною безпекою Сінгапуру. Натомість різні міністерства розподіляли між собою функції, пов'язані з безпекою: захист від звичайних (конвенційних) загроз перебував під управлінням Збройних сил та Міністерства оборони; внутрішньою безпекою займалися поліція та Міністерство внутрішніх справ.

Однак із загрозою транснаціонального тероризму жодне відомство не зможе впоратися самостійно, бо не має достатніх ресурсів для реакції на загрози на всіх рівнях.

До речі, Міністерство внутрішніх справ саме по собі вже є розгалуженою мережею установ. До його складу входять штаб-квартира, поліція, Сили цивільної оборони, Відділ внутрішньої безпеки, Управління імміграції та контрольних пунктів, Департамент в'язниць, Центральне бюро боротьби з наркотиками, Корпорація промислової та торговельної безпеки, Корпорація реабілітації підприємств тощо. Усі ці установи мають різні цілі діяльності, однак спільну мету – гарантувати безпеку життя населення.

У межах нової стратегії було прийнято рішення про створення в уряді автономного та впливового вузла для координації політики національної безпеки. Його завданням має стати чіткий розподіл функцій між різними

відомствами та контроль над ними без прямого втручання в їхню діяльність.

Було започатковано також регулярні стратегічні форуми для обговорення ключових питань задля формування спільного розуміння безпекових викликів у розробників стратегії безпеки та тих, хто повинен втілювати її в життя.

Наголос ставився саме на колаборації між установами, щоб уникнути дублювання їхніх функцій і використати переваги та можливості кожної задля досягнення максимального результату.

Саме для цього в межах уряду в 1999 р. було створено *Координаційний секретаріат національної безпеки* під егідою чинного *Комітету з перегляду безпекової політики*, який підпорядковується напряму прем'єр-міністру.

Зараз Комітет із перегляду безпекової політики очолює Міністр-координатор із питань безпеки та оборони Тео Чі Хін. До його складу входять міністр оборони Нг Енг Хен, міністр внутрішніх справ К. Шанмугам і міністр закордонних справ Вівіан Балакрішнан. Комітет регулярно збирається для обговорення стратегії дій.

Координаційний секретаріат національної безпеки – це такий собі хаб в офісі прем'єр-міністра, утворений для визначення стратегії. Його очолює Постійний секретар із координації безпеки та розвідки Лео Йп. Головним завданням секретаріату визначено координацію роботи інших установ. Він є підзвітним Комітету з перегляду безпекової політики та діє у співпраці з Національним агентством із координації розвідки [5].

Контртерористичний центр здійснює розвідувальну діяльність і дає попередні оцінки терористичних загроз, а також здійснює їх аналіз, тому виступає водночас експертним центром.

Після аналізу безпекових установ, які розробляють політику реагування та попередження терористичних викликів, перейдемо до виконавчої складової.

Механізми врегулювання кризових ситуацій застосовувалися вже в 1986, 1991 та 2003 роках. Для цього існує спеціальна міжвідомча структура кризового менеджменту під назвою Виконавча група. Кризові ситуації виникають несподівано, тому потрібна повна готовність. З метою її забезпечення сформовано розгалужену мережу установ на чолі з МВС.

HCMC (Homefront Crisis Ministerial Committee) – комітет, покликаний у разі криз вживати необхідних заходів для забезпечення нормального функціонування держави та життя населення.

HCEG (Homefront Crisis Executive Group) – група прийняття рішень, яка визначає, як діяти в разі загрози національній безпеці (на основі рекомендацій, отриманих від інших структур).

У міжвідомчій безпековій мережі Сінгапуру чільне місце посідають також аналітичні центри та науководослідні інститути, що повинні прогнозувати потенційні загрози національній безпеці, адже важливо передчасно розробити всі можливі плани дій та реакції на ті чи інші сценарії. Основну роль у цьому контексті відіграє Міжнародний центр досліджень політичного насильства та тероризму при Інституті стратегічних досліджень.

Імплементация безпекової стратегії. З метою ефективної боротьби із загрозою транснаціонального тероризму Сінгапур вибудував надійну оборонну стратегію, яка реалізується добре організованою мережею державних установ, що працюють у партнерстві з комерційними та приватними організаціями. Цей інтегрований, багаторівневий підхід базується на трьох стовпах: *запобігання, захист і реагування*.

Під запобіганням розуміється поєднання ефективної дипломатії, потужної розвідувальної діяльності та контролю над кордонами. Сінгапур співпрацює з іншими

країнами регіону та світу в боротьбі з тероризмом, за-суджує будь-які його прояви та готовий надати власні Збройні сили для боротьби з ним там, де буде така не-обхідність. Зокрема, Сінгапур бере активну участь у розробці загальних контртерористичних документів, у тому числі резолюції РБ ООН 1373 (2001), що стала правовою основою для міжнародних дій проти тероризму, та Конвенції про заборону фінансування тероризму (2003). Також Сінгапур є учасником американської Ініціативи з недопущення розповсюдження зброї масо-вого знищення. Особливо варто виділити зусилля країни з контртерористичної діяльності в межах АСЕАН.

Сінгапур став першою країною в Азії, яка приєдна-лася до Ініціативи з безпеки контейнерів під проводом США. CSI визнає потенційну небезпеку, пов'язану з незаконними морськими вантажами, тому ведеться активна розвідувальна діяльність і попередньо огляда-ються всі вантажі, які направляються до портів США.

Сінгапур також підписав Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі, яка є одним із найва-жливіших документів у контексті морської безпеки і вод-ночас одним із найдавніших (1914). Окрім неї, країна є підписантом чотирьох інших конвенцій SOLAS, які визна-чають стандарти безпеки під час будівництва, обладнан-ня та експлуатації суден, а також Кодексу ISPS, що про-писує обов'язкові деталізовані вимоги до урядів, порто-вих адміністрацій і судноплавних корпорацій.

Після подій 9/11 з метою посилення захисту критич-ної інфраструктури було встановлено додаткові відео-камери. Аналогічних заходів було вжито задля підви-щення безпеки дипломатичних представництв. Крім того, було засновано Національний комітет із безпеки критичної інфраструктури. На острові Джурунг, що є стратегічним нафтопереробним хабом, було розгорнуто додаткові контингенти Збройних сил. Також було поси-лено охорону туристичних місць.

У Сінгапурі часто проводяться престижні міжнародні події як політичного, так і культурного чи спортивного характеру, зокрема щорічне аерокосмічне азіатське авіашоу та Конференція з безпеки в Азії "*Шангері-Ла діалог*". Для терористів зрив заходів такого рівня був би значним успіхом, тому уряд Сінгапуру вживає максима-льно потужних заходів охорони для протидії потенцій-ним терористичним загрозам.

Охорона наземного транспорту здійснюється у спів-праці з МВС. Через досвід масштабного теракту в поїзді в Мадриді уряд вирішив посилити заходи безпеки (до-даткові заходи поліції та підвищення можливостей ко-мунікації). Також було засновано окремий *Комітет із безпеки громадського транспорту*.

Посилена також безпека авіації. У 2002 утворено *Оперативну групу з безпеки авіації* з метою перег-ляду заходів безпеки в аеропорту Чангі та на борту літаків. Зараз цими питаннями займається *Націона-льний комітет із безпеки цивільної авіації*. Безпеку в морі покладено на Військово-Морські сили та Поліцію берегової охорони.

Паралельно було піднято безпекові стандарти на контрольно-пропускних пунктах. Для здійснення ефек-тивного контролю над кордонами в 2003 році засновано *Управління з питань імміграції та контрольно-пропускних пунктів*, завданням якого було моніторити та регулювати рух товарів і людей через кордони. Для Сінгапуру це принципово важливо, зважаючи на вигідне транзитне положення. Активно ведеться інформаційно-розвідувальна діяльність, що полягає в обміні інформа-цією про всі судна, які проходять повз територіальні води країни. Особливо засновано *Оперативну групу з безпеки суден*. Стратегія Сінгапуру щодо морської без-пеки була визнана успішною, тож держава розпочала

активно надавати консультації іншим країнам у пита-нях морської безпеки.

Проте основне завдання уряду полягає в захисті власного населення від загрози тероризму. Сінгапур зайняв безкомпромісну позицію в боротьбі з терориз-мом, тому цілком імовірними видаються терористичні напади на країну. До того ж країна є частиною концепції Daulah Islamiyah Nusantara (міфу про панісламську су-пердержаву, яка повинна охоплювати більшу частину ПСА), тому є потенційною мішенню для ісламістських організацій регіону, насамперед "Джемаа Ісламія" [4]. Крім того, Сінгапур є особливо вразливим до подібних загроз через низку інших причин, наприклад:

- 1) відкриті кордони, відкрите суспільство;
- 2) велика кількість ТНК;
- 3) мільйони туристів щороку;
- 4) висока залежність економіки від міжнародної торгівлі / перехрестя торговельних шляхів.

На державному рівні прийнято концепцію під на-звою "Тотальна оборона". Це не просто стратегія чи план, які застосовують тільки під час війни. Це цілий комплекс заходів у всіх сферах суспільного життя, покликаних консолідувати сінгапурське суспільство. Концепцію прийнято ще в 1984 р., коли було актуа-льним питання міжетнічного примирення. Вона включає шість складових: військова, цивільна, економічна, со-ціальна, психологічна й цифрова (*диджитал*) оборона. Запозичивши досвід Швейцарії та Швеції, уряд прий-няв таку концепцію передусім задля піднесення відпо-відальності сінгапурців за свою країну, а також, що головне, для підняття рівня довіри населення до уря-ду. Як бачимо, мету було досягнуто.

Задля моментального інформування громадськості було засновано EPIC (Emergency Public Information Centre). Було проведено також активну роботу уряду з мусульманським населенням з метою запобігання впливу на нього ідеології екстремізму.

Про соціальну гармонію йдеться аж у шостому роз-ділі Стратегії попри те, що саме міжетнічні протистоян-ня в минулому становили одну з найбільш серйозних загроз для безпеки Сінгапуру. Населення країни утво-рює мультиетнічне суспільство, адже має різне похо-дження, сповідує різні релігії. Спочатку окремі етнічні групи були вороже налаштованими одна до одної. Уряд Сінгапуру навіть звинувачували в дискримінації малай-ців через заборону їм вступати до Збройних сил. Тра-плялися також трагічні інциденти, пов'язані із зіткнення-ми на расовому ґрунті. Але все це в минулому. Зараз у Сінгапурі гармонійно співіснують різні культури, за це його називають туристичним раєм, адже тут можна по-знайомитися з багатьма культурами світу. Громадяни держави відчувають себе передусім сінгапурцями, а вже потім є етнічними китайцями, малайцями, індійця-ми тощо. До речі, після 9/11 активно засновувалися *Міжрасові та міжетнічні центри довіри* як платформа для обміну думок, точок зору. Освіта в Сінгапурі побу-дована таким чином, щоб діти у школах навчалися в дусі поваги до інших культур [4].

Стратегія кібербезпеки. Зважаючи на інновацій-ність економіки Сінгапуру, значну загрозу для безпеки країни становлять кібератаки, тому в 2015 році було засновано *Агентство з кібербезпеки Сінгапуру*, яке повинно співпрацювати як з іншими урядовими устано-вами, так і з приватним бізнесом (захист даних спожи-вачів) та з окремими індивідами (розвиток кіберкульту-ри). У галузі кібербезпеки Сінгапур також виступає за активну співпрацю з іншими країнами з метою досяг-нення консенсусу у формуванні норм кіберправа та підвищення покарання за злочини [8].

Загалом галузь кібербезпеки визначається як особ-ливо важлива для країни, до того ж вона надає потен-

ційні робочі місця, тому уряд фінансує спеціальні навчальні програми для сингапурців з метою формування високоосвіченої робочої сили у сфері кібербезпеки.

У 2018 році було прийнято окремий документ – Стратегію кібербезпеки, який є доступним для кожного громадянина країни (прості й доступні графіки, схеми у приємних рожево-блакитних тонах), адже в ньому йдеться не лише про кібербезпеку держави загалом, а й безпеку кожного громадянина – користувача Інтернету [8].

У передмові до Стратегії Лі Сянь Лун зазначає, що Сингапур є потужним фінансовим та торговельним хабом, тому мусить бути відкритим до нових технологій і ноу-хау. Країна має одну з найкращих діджитал-економік світу, тому активно просуває необхідність цифровізації та розвитку діджитал-сфери в межах АСЕАН. Але попри позитивні наслідки це призвело до високої вразливості економіки Сингапуру до кібератак.

Першим напрямом стратегії кібербезпеки визначено будівництво стійкої інфраструктури. У співпраці з ключовими стейкхолдерами уряд докладе зусиль для посилення стійкості критичної інфраструктури. Передусім ідеться про вдосконалення програми захисту ІСІ (критичної інформаційної інфраструктури), зокрема про систематизацію процесів управління кіберризиками в усіх критичних секторах. Крім того, у Стратегії сказано про необхідність проведення тренувань для перевірки швидкості реагування відповідних установ на потенційні кіберзагрози. Важливу увагу також приділено потребі модернізації наявних національних ресурсів, зокрема Національної групи реагування на кіберзлочини та Національного центру кібербезпеки. Водночас було ухвалено Закон про кібербезпеку, який надає Агентству кібербезпеки Сингапуру більші повноваження щодо захисту ІСІ. Крім того, подала необхідність підвищення захищеності урядових інформаційних систем і захисту персональних даних населення.

Другий напрям стратегії полягає у формуванні безпечного кіберпростору. Нові технології, безперечно, надають додаткові можливості для розвитку, але лише за умови, що вони є безпечними та надійними. Цей напрям передбачає реалізацію Національного плану боротьби з кіберзлочинністю; підвищення іміджу Сингапуру у світі як надійного інформаційного хабу; співпрацю зі світовими організаціями, урядами інших країн, постачальниками Інтернет-послуг задля швидкого виявлення та зменшення злочинного трафіку в мережі Інтернет. І звичайно, необхідний цілий комплекс заходів із метою формування загальної кіберкультури громадян.

Окремої уваги варта концепція smart-nation. Вона охоплює як зміни у свідомості громадян Сингапуру, так і дії уряду, спрямовані на втілення інновацій для покращення життя, усунення бюрократичних процедур тощо. Доцільно пригадати, що одним із перших кроків Лі Куан Ю було спрощення процедури відкриття власного бізнесу (зараз це можна зробити онлайн).

Третім напрямом стратегії визначено розвиток динамічної та життєздатної системи в кіберпросторі. Тут насамперед ідеться про співпрацю уряду з інститутами стратегічних досліджень; підтримку місцевих стартапів та тісніше партнерство між науковими колами та бізнесом. Адже маючи кваліфікованих фахівців, технологічно розвинені компанії та потужну мережу наукових досліджень, Сингапур може стати передовою країною світу із впровадження інновацій в галузі кібербезпеки та створити додаткові економічні можливості для сингапурців, що, власне, і спостерігається на сьогодні.

Останнім, проте чи не найбільш важливим, напрямом Стратегії є зміцнення міжнародного співробітництва. Кіберзагрози не обмежуються кордонами. Наслідки від кібератак впливатимуть й на інші країни через фі-

нансову й економічну взаємозалежність, тому життєво необхідною є кооперація на рівні урядів.

Сингапур виступає за активну співпрацю з міжнародним співтовариством, зокрема в межах АСЕАН, для вирішення питань транснаціональної кібербезпеки та кіберзлочинності. Передусім ідеться про спільні законодавчі ініціативи та обмін інформацією. Варто підкреслити, що саме під час головування Сингапуру в АСЕАН у 2018 р. наголошувалося на цифровій економіці та кібербезпеці. Зокрема, було ухвалено *Угоду про співробітництво у сфері онлайн-торгівлі* з метою підтримки розвитку цифрової економіки [9]. Це особливо актуально для країн регіону, адже, згідно з останніми доповідями Google, обсяги цифрової економіки країн ПСА до 2025 р. становитиме 240 млрд доларів (утричі більше, ніж на момент підписання угоди) [6].

Головування Сингапуру в АСЕАН проходило під гаслом "гнучкість та інновації". Метою діяльності було вироблення спільної ефективної відповіді на проблеми, які існують у регіоні, включаючи кіберзагрози, тероризм і негативні наслідки цифрової революції. Акцент було зроблено на необхідності скоординованого підходу АСЕАН до ІТ, щоб ефективно використовувати можливості і розв'язувати породжені ними проблеми.

Висновки. У статті простежено еволюцію основних загроз національній безпеці Республіки Сингапур і проаналізовано конкретні дії уряду, що допомогли впоратися з такими складними безпековими викликами, як загроза збройної агресії з боку сусідніх держав; міжетнічні протистояння; нестача природних життєво необхідних ресурсів тощо. На сучасному етапі основною загрозою національній безпеці вважається транснаціональний тероризм, тому саме боротьбу з ним було покладено в основу Стратегії національної безпеки Сингапуру 2004 року, чинної й донині.

З метою мінімізації загрози транснаціонального тероризму було налагоджено координацію різних урядових відомств, підвищено рівень захисту кордонів і критичної інфраструктури, а також було запроваджено комплекс заходів задля зміцнення психологічної стійкості населення.

Основними цілями стратегії безпеки були: нівелювання потенційних ризиків, підвищення захисту населення у разі непередбачуваних обставин, максимально швидке відновлення нормального стану життя.

Окрім утворення міжвідомчої мережі державних органів безпеки, наголошувалося також на потребі залучення бізнесових кіл, громадянського суспільства й окремих індивідів.

Задля консолідації сингапурської нації на державному рівні було прийнято концепцію "Тотальна оборона", що являє собою цілий комплекс заходів у всіх сферах суспільного життя. Передусім ідеться про соціальну гармонію, недопущення міжетнічних конфліктів, піднесення відповідальності сингапурців за свою країну, а також підняття рівня довіри населення до уряду.

У межах імплементації безпекової стратегії Сингапур бере активну участь у розробці загальних контртерористичних документів та приєднується до ініціатив інших країн, зокрема в галузі морської безпеки та боротьби з тероризмом.

Оскільки Сингапур має одну з найкращих діджитал-економік світу, галузь кібербезпеки визначено як особливо важливу. З метою посилення стійкості країни до потенційних кібератак було прийнято окрему стратегію, присвячену кібербезпеці. Вона передбачає будівництво стійкої інфраструктури, підвищення заходів безпеки та розвиток динамічної системи в кіберпросторі, а також зміцнення міжнародного співробітництва з метою розв'язання проблеми транснаціональної кіберзлочинності.

На сьогодні уряд не передбачає загрози національній безпеці з боку інших держав (як сусідніх, так і КНР); проводить миролюбну зовнішню політику, не втручаючись у конфлікти. Успішно вдається дотримуватися балансу сил, що став запорукою безпеки.

Основним вектором зовнішньополітичної стратегії наразі визначено АСЕАН. Попри те, що з початку 2019 року Сінгапур більше не головує в організації, вагомість країни в АСЕАН продовжує зростати. Адже в сучасному світі кількісні показники розмірів території чи демографічні чинники більше не відіграють основної ролі. Саме завдяки високому рівню розвитку економіки і вдало обраній зовнішньо-політичній стратегії Сінгапур зможе просувати власні проєкти в сусідніх країнах, приховуючи за ними збільшення свого політичного впливу, та паралельно гарантувати власну національну безпеку.

Ефективні дії уряду в боротьбі з пандемією COVID-19 вкотре засвідчили дієвість прийнятої стратегії безпеки, адже допомогли зупинити розповсюдження хвороби та в короткий строк відновити нормальний стан функціонування економіки країни.

Список використаної літератури

1. Лі Куан Ю. Сінгапурська історія: із третього світу в перший / Лі Куан Ю. – Київ : Наш формат, 2012. – 544 с.

Б. Черкас, канд. політ. наук, асист.,
Р. Тезбір, студ. 2 курсу магістратури
Киевский национальный университета имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЭВОЛЮЦИЯ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ СИНГАПУР

Рассмотрена эволюция стратегии национальной безопасности Республики Сингапур в соответствии с конкретными угрозами на разных этапах развития страны. На основе анализа Стратегии национальной безопасности, принятой в 2004 году, автор исследует конкретные меры, принятые правительством страны для преодоления вызовов безопасности и способы налаживания межведомственной координации органов государственной власти, бизнес-структур и гражданского общества. В связи с инновационностью и открытостью экономики Республики Сингапур, значительное внимание уделено стратегии борьбы с киберугрозами, а также сотрудничеству с другими странами для совместного преодоления вызовов безопасности.

Ключевые слова: Республика Сингапур, национальная безопасность, транснациональный терроризм, межведомственная координация, кибербезопасность, социальная гармония.

B. Cherkas, PhD in Politics, Assist,
R. Tezbir, Masters Student, 2d year
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF SINGAPORE'S NATIONAL SECURITY STRATEGY

The article describes the evolution of Singapore's National Security Strategy according to specific threats at different stages of the country's development. Based on the analysis of the National Security Strategy, adopted in 2004, the author examines the specific measures taken by the Government to overcome the security challenges and ways to establish the inter-agency coordination of authorities, businesses and civil society. Given the innovation and openness of the economy of the Republic of Singapore, particular attention is paid to the Cybersecurity Strategy, as well as to the cooperation with other countries working together to overcome security challenge.

Keywords: Republic of Singapore, national security, transnational terrorism, inter-agency coordination, cybersecurity, social harmony.

УДК 323 (477+510)

І. Зіневич, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ: ПЕРЕДУМОВИ, ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ

Розглянуто передумови становлення українсько-китайських міждержавних відносин, проаналізовано розвиток співробітництва між Україною та КНР за каденції шести президентів України, умовно виокремлено вісім етапів еволюції зносин. Проведено дослідження внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників, які визначали курс зовнішньої політики України щодо Китаю від початку перших політичних контактів між державами, визначено головні документи, що регулюють політичні відносини між Україною та КНР.

Ключові слова: Україна, Китай, українсько-китайські відносини, зовнішня політика, внутрішні і зовнішні чинники, політичні відносини, договірно-правова база.

Постановка проблеми. З моменту встановлення українсько-китайських дипломатичних відносин пройшло майже 30 років, проте шлях, який пройшла Китайська Народна Республіка за цей відносно короткий в історичній ретроспективі час, не має аналогів у світі. Темпи розвитку Китаю перевершили рекорди "азійських

2. Field Listing – Military expenditures [Electronic resource] // The World Factbook. – Mode of access : <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/military-expenditures/>

3. Barron L. What We Can Learn From Singapore, Taiwan and Hong Kong About Handling Coronavirus [Electronic resource] / Laignee Barron // Time. – 2020. – Mode of access : <https://time.com/5802293/coronavirus-covid19-singapore-hong-kong-taiwan/>.

4. Jayakumar S. JI arrests: 15 years later [Electronic resource] / Shashi Jayakumar // The Straits Times. – 2016. – Mode of access : <https://www.straitstimes.com/opinion/ji-arrests-15-years-later>.

5. National Security Coordination Secretariat [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.nscs.gov.sg/index.html#abt>.

6. Russell J. Google report: Southeast Asia's digital economy to triple to \$240 billion by 2025 [Electronic resource] / Jon Russell // TechCrunch. – 2018. – Mode of access : <https://techcrunch.com/2018/11/18/google-report-southeast-asias-digital-economy-to-triple-to-240-billion-by-2025/>.

7. Singapore: National Security Strategy 2004 [Electronic resource]. – Mode of access s: <https://www.files.ethz.ch/isn/156810/Singapore-2004.pdf>.

8. Singapore's Cybersecurity Strategy [Electronic resource] // Security Agency of Singapore. – 2018. – Mode of access : <https://www.csa.gov.sg/news/publications/singapore-cybersecurity-strategy/-/media/0ecd8f671af2447890ec046409a62bc7.ashx>.

9. Tang See Kit. ASEAN economic ministers ink first e-commerce agreement [Electronic resource] / Tang See Kit // Channel NewsAsia. – 2018. – Mode of access : <https://www.channelnewsasia.com/news/business/asean-economic-ministers-ink-first-e-commerce-agreement-10920610>.

Надійшла до редколегії 03.12.19

тигрів", які свого часу здивували світову спільноту. На очах цілого світу в дуже короткий час ця держава зазнала найбільших трансформацій у світі, а її статус на міжнародній політичній арені змінився кардинально: від "країни, що розвивається" до "другої економіки у світі", яка вже наближається до першості.

За таких умов українсько-китайські міждержавні зносини потребують ретельного вивчення та додаткової уваги, важливо виокремлювати основні тенденції розвитку співпраці, аналізувати зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на відносини між країнами, вчасно виявляти недоліки, пропонувати шляхи вдосконалення партнерства та шукати оптимальні моделі взаємовигідного співробітництва для України та Китаю.

Метою статті є дослідження внутрішньо- та зовнішньополітичних чинників, що впливали на розвиток відносин між Україною та КНР від початку формування перших політичних контактів між державами. Також автор ставить за мету розглянути передумови становлення та особливості побудови українсько-китайських міждержавних відносин за каденції шести президентів України, виявити особливості взаємозалежності зовнішньополітичного курсу кожного з Президентів з інтенсивністю співпраці з Піднебесною та запропонувати шляхи для побудови взаємовигідного співробітництва з КНР у майбутні роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на надвисоку увагу до Китайської Народної Республіки дослідників по всьому світу, напрям українсько-китайських відносин зазвичай залишається поза увагою зарубіжних науковців. Вагома частина опублікованих досліджень – це здобуток саме українських учених, серед них А. З. Гончарук, В. О. Кіктенко, С. В. Корсунський, В. І. Гамянін, Є. В. Гобова, О. В. Дроботюк, Д. П. Єфремов, О. А. Коваль, С. А. Кошовий, О. А. Борділовська, С. А. Бут, О. О. Стрижак, О. М. Олійник, С. П. Герасимчук, Ю. В. Пойта. Також значну роль у дослідженні Китаю та українсько-китайських відносин відіграє Українська асоціація Китаєзнавців, яка об'єднує понад 200 фахівців-синуологів. Завдяки активній роботі асоціації, починаючи з 1999 року видається періодичний журнал "Україна–Китай", а в 2015 році було засновано журнал "Китаєзнавчі дослідження", метою якого є висвітлення результатів наукових пошуків дослідників у галузі вивчення Китаю.

У Китаї єдиною профільною науковою установою за напрямом дослідження українсько-китайських відносин є науково-дослідницький відділ України при Інституті Росії, Східної Європи та Центральної Азії Китайської академії суспільних наук, створений у травні 1992 року. Важливо відзначити таких китайських науковців, як Чжан Хун (张弘), Гу Чжихун (顾志红), Чжао Хуейжун (赵会荣), Лю Фенхуа (柳丰华), Лі Юнхуей (李勇慧), Ян Цзінь (杨进), Хань Кеді (韩克敌), Лі Сюеґан (李学刚), Чжан Цзянь (张健), Сюй Тао (许涛), Жень Вейдун (任卫东). Також у Китаї з метою дослідження України створено сім центрів на базі вищих навчальних закладів: Центр вивчення України при Пекінському університеті іноземних мов, Центр дослідження України при Уханському університеті, при Шанхайському університеті іноземних мов, при Далянському університеті іноземних мов, при Харбінському університеті комерції, при Чжецзянському педагогічному університеті та при Шеньсійському професійно-технічному коледжі (м. Сіань).

У працях зарубіжних науковців, таких як Річард К. Турчані (Richard Q. Turcsányi), І. Ава-Пойнтон (I. Ava-Pointon) Камілла Брюґє (Camille Brugier), Ніку Попеску (Nicu Popescu), українсько-китайські відносини переважно згадуються у контексті дослідження трикутника "США–Китай–Росія", протистояння США та Китаю або відносин між Європейським Союзом, США, Росією, Китаєм та Україною в геополітичному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. "Двосторонні відносини між Україною та КНР мають характер стратегічного партнерства, відбивають багаторічні традиції дружби і співробітництва між двома країнами.

Китай незмінно підтримує суверенітет і територіальну цілісність України. Україна неухильно залишається відданою політиці "одного Китаю" [1]. Саме таку позицію задекларовано на сайті Посольства України в КНР. У 2020 році Україна та Китайська Народна Республіка відзначили 28 річницю встановлення дипломатичних відносин, проте, "стратегічне партнерство" та "багаторічні традиції дружби та співробітництва" сягають не трьох десятиріч, а більш давніх історично-політичних подій.

Витоки перших контактів та відносин між українськими та китайськими народами сягають часів існування Київської Русі та Китаю епохи п'яти династій (Ляо, Сун, Ся, Цзінь та Юань). "Віднайдені дотепер скупі письмові свідчення і відкриті археологами матеріальні рештки епохи Київської Русі домонгольського періоду підтверджують зародження контактів Україна–Русі з піднебесною імперією" [2].

Більш інституційний рівень відносин починається на початку ХХ ст., з заснування у 1918 р. першого китайського представництва в Україні як продовження "Союзу китайських громадян у Росії" (далі – СКГ) у Києві, який став столицею незалежної Української Народної Республіки. Загалом діяльність СКГ в Україні (Українській Державі, Українській Народній Республіці та Українській РСР) тривала з 1918-го до початку 1925-го року включно [3]. Однією з найголовніших причин для відкриття представництва була потреба захисту інтересів китайських громадян, які під час Першої Світової війни потрапили на українську землю передусім як робітники, що брали участь в будівництві оборонних споруд і шляхів сполучення в Російській імперії. Головним завданням представництва була організація евакуації китайських громадян у Китай та полегшення умов їх перебування на території України. Фактично, СКГ у Києві виконувало функції консульського представництва в Україні, що безпосередньо контактувало із зовнішньополітичним відомством України і дбало про права й інтереси китайських громадян, формуючи таким чином основу українсько-китайських консульських відносин.

Наступним етапом розвитку українсько-китайських відносин доцільно відзначити період 1949–1991 рр., з моменту утворення Китайської Народної Республіки та до набуття незалежності державою Україна. Проте в цей період співробітництво здебільшого обмежувалось контактами у сфері науки, техніки, освіти та культури, обміном досвідом, інформацією та профільними спеціалістами. Що стосується політичної сфери, то тут, як влучно зауважив Г. Удовенко, вся тогочасна українська дипломатія була "зажата в лещатах радянської системи" [3]. Проте саме цей період можна вважати зародженням гуманітарного співробітництва між Китаєм та Україною, найбільш активний діалог можна було спостерігати у 1949–1965 рр.. Протягом цих років на китайську мову було перекладено твори Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, О. Гончара. Вищі навчальні заклади та наукові установи встановлювали між собою прямі зв'язки, активізувалось проведення спільних наукових досліджень і конференцій.

Початком нового етапу розвитку українсько-китайських міждержавних відносин можна вважати 27 грудня 1991 року, саме в цей день Китайська Народна Республіка, однією з перших країн, офіційно визнала нову українську державу, а вже 4 січня 1992 року було підписано два перших офіційних документи між Україною і Китаєм "Комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та КНР" і "Меморандум взаєморозуміння до Комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та КНР", у яких зафіксо-

вано наміри двох країн розбудувати повномасштабне співробітництво [4].

Від самого початку співробітництво між Україною та Китаєм відзначалось активними політичними діями та динамічним діалогом на найвищому рівні керівництва двох держав. Посольство КНР у Києві було відкрито з весни 1992 року, а посольство України в Пекіні почало свою роботу в березні 1993 року. Ще до початку діяльності дипломатичної місії України в Китаї, у жовтні 1992 р. перший президент України Л. Кравчук здійснив перший візит до КНР, де зустрівся з Генеральним секретарем ЦК КПК Цзян Цземінем. Свій візит у відповідь Голова КНР здійснив у вересні 1994 р., де в Києві його зустрів вже другий президент України Л. Кучма. Під час цього візиту 6 вересня 1994 р. було підписано "Спільну (Київську) Декларацію між Україною та КНР" [5]. Загалом, характеризуючи період українсько-китайського співробітництва за часів президенства Л. Кучми (1994–2005), слід зазначити, що воно стрімко розвивалося, і пов'язано це було з високим рівнем політичного діалогу, створенням необхідної правової бази та практичним здійсненням досягнутих домовленостей у всіх сферах співпраці: торговельно-економічній, військово-технічній, науково-освітній, культурній тощо. [3]. За цей період було підписано більшу частину з основних документів, що заклали підґрунтя для розвитку та регуляції політичних відносин між Україною та КНР: "Спільна (Пекінська) Декларація про розвиток і поглиблення відносин дружби і співробітництва між Україною та КНР" (04.12.1995), "Спільна (Київська) Декларація про зміцнення дружби і всебічного співробітництва в XXI столітті" (21.07.2001), "Спільна (Пекінська) декларація між Україною та КНР" (18.11.2002).

Початок каденції третього президента України В. Ющенка у 2005 році ознаменував собою перехід до нового етапу українсько-китайських відносин, який тривав до 2010 року – наступних президентських виборів. Фактично, починаючи з 2005 р. політична співпраця завмерла на два роки, що було зумовлено низкою причин. Це:

1. *Події помаранчевої революції.* Для Китаю одним із найважливіших факторів успіху, процвітання та втілення реформ у країні є стабільність. Ще архітектор "китайського економічного дива" Ден Сяопін у своїх промовах наголошував: "втілення реформ базується на політичній стабільності... Наша реформа не може відійти від соціалістичного шляху і не може бути без керівництва Комуністичної партії... керівництво Комуністичної партії не може бути втрачено. Будь-яка втрата – це стан безладу або нестабільності" [6]. Будь-яка революція в Китаї сприймається негативно, пояснення цьому – вона унеможлиблює будь-яку послідовність, руйнує планомірний шлях до мети, повертає процес до "нульової" точки.

2. *Проголошений Україною євроатлантичний курс і переорієнтація на Захід.* Ураховуючи дружні стосунки між Пекіном і Кремлем, така зміна вектору змусила Китай поставити політичний діалог на паузу. Проте в тому ж 2005 році Піднебесна підтримала Україну на шляху до ринкових перетворень, а Україна, у свою чергу, визнала китайську економіку ринковою, що було ознаменовано підписанням 16 грудня 2005 р. у Гонконзі протоколу між Україною та КНР про доступ на ринки товарів і послуг у межах вступу України до СОТ. Такі дії підтверджують прерогативу економічних відносин над політичними для вищого керівництва Піднебесної.

3. *Розпуск Верховної Ради у 2007 році.* З початком 2007 року політична крига почала вщухати, 27–31 березня відбувся візит Голови Верховної Ради України О. Мороза до Китаю, але вже за кілька днів, 2 квітня

2007 року указом №264/2007 Президента України Верховна Рада достроково припинила повноваження [7]. Для китайської сторони, яка одним з головних пріоритетів ставить стабільність, це стало зайвим свідченням підвищеної політичної турбулентності, яка унеможливує побудову сталих політичних відносин з Україною.

4. *Відмова В. Ющенка відвідати відкриття Олімпійських ігор у Пекіні в 2008 році.* Рішення про проведення Олімпійських ігор у Китаї було неоднозначно сприйнято міжнародною спільнотою. Починаючи з моменту подання замовлення офіційним Пекіном велика кількість захисників прав і свобод людини, західні урядовці, представники ЗМІ були обурені щодо можливого позитивного рішення Міжнародного олімпійського комітету (МОК). Цю Олімпіаду порівнювали з Мюнхеном 1936 р., вказували на неприпустимість легітимізації таким чином наявного режиму в Китаї. Лунали заклики на кшталт: "Проведення Ігор на тлі задушення політичного інакомислення багатьом здається запереченням олімпійських цінностей. Очевидно, є вагомні причини проводити Ігри в Китаї, але МОК повинен мати залізни гарантії щодо забезпечення прав людини" [8]. Треба зауважити, що, на відміну від В. Ющенка, та незважаючи на офіційну позицію "засудження притиснення китайських дисидентів", Президент США Дж. Буш відвідав Олімпіаду, цей приклад добре ілюструє, як демократичні свободи поступаються економічним вигодам.

Новий етап і відлига в українсько-китайських політичних відносинах розпочалися з 2010 року, а саме з візиту Президента України В. Януковича до КНР і Гонконгу, який відбувся з ініціативи китайської сторони 2–5 вересня 2010 року. Проголошений проросійський курс новообраного президента швидко переорієнтував погляд на Україну з Піднебесної: "цей візит за визнанням власне китайської сторони є історичним, і ми вважаємо його надзвичайно успішним – таким, що повертає українсько-китайські відносини на рівень реального стратегічного партнерства". Саме таку характеристику візиту було дано під час брифінгу Директора Департаменту інформаційної політики МЗС України О. А. Волошина за результатами поїздки [9]. Китайська сторона високо оцінила те, що новообраний Президент України прибув до Китаю у перший рік своєї каденції, до того ж це був перший візит за 7 років. До найголовніших результатів поїздки слід віднести підписання "Спільної заяви України та КНР щодо всебічного підвищення українсько-китайських відносин дружби та співробітництва"; домовленість, що "сторони докладуть спільних зусиль до наповнення двосторонніх відносин стратегічним змістом, а також започаткування і розвитку відносин стратегічного партнерства" [10]; ухвалення рішення про створення Комісії зі співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною зі співголовами на рівні віце-прем'єр-міністрів двох країн, а також в її межах – підкомісії із питань співробітництва у сфері економіки та торгівлі.

Фактично період з 2010-го до 2014-го року включно можна назвати кульмінацією розвитку двосторонніх відносин. Через рік відбувся візит Голови КНР Ху Цзіньтао до України, у ході якого 20 червня 2011 року сторони підписали "Спільну декларацію про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР" і низку економічних угод на загальну суму 3,5 млрд дол. США [11]. Незважаючи на активізацію політичного діалогу, підвищення ефективності та практичних здобутків майже не відбулось, значна кількість угод залишалась невиконаними, на стадії декларування намірів.

Наступний і останній візит В. Януковича в Китай відбувся в умовах глибокої внутрішньополітичної кризи, яку спровокувала відмова В. Януковича від підписання

угоди про Асоціацію з ЄС через вплив з боку РФ. Натомість 5 грудня 2013 року у Пекіні було підписано один із найважливіших політичних документів, про який сторони вели перемовини майже 15 років – Договір про дружбу і співробітництво між Україною і КНР, а також Спільну декларацію України і КНР про подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства та Програми розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР на 2014–2018 рр. "Важливе значення цих документів полягає у підписанні вперше в історії двосторонніх відносин юридично зобов'язуючого документа – Договору, який визначає ключові принципи і закріплює засади подальшого розвитку українсько-китайського стратегічного партнерства" [12].

По суті, саме від цього часу почалась багатообіцяюча нова сторінка українсько-китайських відносин, відзначених рівнем "стратегічного партнерства". Проте таке підкорення нової висоти у двосторонніх взаєминах не стало поштовхом до нових звершень, а навпаки, на наступні п'ять років – 2014–2019 рр. – Україна поставила китайський вектор на паузу, подекуди порушуючи "режим тиші" розрізненими дипломатичними реверансами. За цей час не відбулось жодного офіційного візиту на рівні голів держав, причому ініціативу не проявлялась жодна зі сторін.

Ситуація в Україні у 2014 році Китаю нагадувала події десятирічної давнини, знов протести на майдані, революція, зміна президента, тому в Піднебесній зайняли вичікувальну позицію, щоб зрозуміти суть подій, викликаних Революцією Гідності та її наслідки.

Незважаючи на неоднозначне трактування офіційної позиції КНР після того, як РФ офіційно ратифікувала використання власних військ проти України, а також на поширення інформації щодо досить обережної реакції Пекіна та утримання від голосування в Раді Безпеки ООН під час ухвали резолюції щодо вирішення кризи в Україні 15 березня 2014 року, уже наступного дня, 16 березня 2014 р., представник МЗС КНР Цінгь Ган уточнив цю позицію та надав офіційне роз'яснення [13]. Така обережна позиція пояснюється тим, що китайські інтереси у Східній Європі залишаються замалими для того, щоб Пекін зайняв відкриту та голосну позицію, принаймні наразі, і допоки агресивні дії Росії не досягнуть Центральної Азії, де Китай зосередив справжні стратегічні інтереси. Незважаючи на це, Китай одним із перших у березні 2014 року запропонував мирне врегулювання "кримського питання", формат, який згодом було визнано єдиним можливим варіантом вирішення конфлікту. Але Китай так і не було включено до жодного з форматів переговорів. Питання територіальної цілісності є дуже чутливим для Китаю (Тайвань, Тибетський та Сінцзян-Уйгурський автономний район), можливість побудови політичних відносин з іншими державами прямо залежить від першого "тестового питання" – підтримання територіальної цілісності, тільки за позитивної відповіді можливий діалог і розвиток відносин, саме тому включення Китаю на тому етапі до нової версії "нормандського формату" для вирішення питань російської збройної агресії проти України було б вкрай доречним.

Пауза в політичних відносинах між Китаєм та Україною завершилась у квітні 2017 року заявою посла КНР в Україні пана Ду Вея на прес-конференції: "Холодна зима скінчилась. Почалася дружба весна!". Проте за каденції П. Порошенка державних візитів обох лідерів так і не відбулось. Голови держав зустрілися 1 квітня 2016 року під час Вашингтонського саміту з питань ядерної безпеки та 17 січня 2017 року у м. Давос під час Всесвітнього економічного форуму, але фактично ці зустрічі мали виключно протокольний характер. На рівні

урядів і міністерств співробітництво було більш активним, у грудні 2017 року відбулось третє засідання Комісії зі співробітництва між урядами України та КНР, яке відкладалось, починаючи з 2015 року, під час якої було узгоджено виділення китайською стороною 7 млрд дол. США інвестицій, проте станом на 01 січня 2020 року за весь час співробітництва в економіку України залучено загалом усього 40 млн дол. США китайських інвестицій.

Новий етап співробітництва розпочався з черговою зміною найвищого керівництва в Україні. Відправною точкою нового періоду можна вважати 11 травня 2019 року, коли ще до інавгурації відбулась зустріч В. Зеленського з послом Китаю в Україні Ду Веєм. Активізація китайського вектора вже помітна на всіх рівнях співпраці, хоча наразі важко спрогнозувати, як далі будуть розвиватися відносини і чим завершиться цей етап співробітництва. "Україна буде продовжувати шлях до європейської та євроатлантичної інтеграції, це пріоритет зовнішньої політики України", – про це В. Зеленський заявив під час першого закордонного відрядження до Брюсселя на спільній прес-конференції з Генеральним секретарем НАТО Єнсом Столтенбергом [14]. Однак це не зважає будувати взаємовигідне співробітництво з Китаєм, під час якого Україна може стати майданчиком для просування в Європу китайських товарів. Саме тому інвестування з боку Китаю в українську інфраструктуру вкрай доцільне. Завдяки проекту "економічного поясу Шовкового Шляху, який суходолом може поєднати Китай та Євросоюз через Україну, для України відкриваються можливості практичної взаємодії та побудови ефективних, взаємовигідних відносин з Китаєм.

За перший рік президентства В. Зеленського серед важливих подій, направлених на зближення України та Китаю, доцільно відзначити:

- за результатами 2019 року Китай став головним та найбільшим торговельним партнером для України. Товарообіг між нашими державами сягнув рекордних 12,8 млрд дол. США [15];

- відбулось налагодження продуктивного діалогу на рівні міністерств та урядів країн: за неможливості організації повноцінних офіційних візитів на регулярній основі відбуваються телефонні розмови та відео-конференції очільників міністерств; ведеться активна комунікація з послом КНР в Україні Фан Сяньжунем; на кінець 2020 року готується проведення Комісії зі співробітництва між Урядом України та Урядом КНР;

- в Україні почав повноцінно функціонувати Український банк реконструкції і розвитку – перша установа з цілком китайським капіталом;

- налагоджено ефективну взаємодію з Китаєм в умовах боротьби з пандемією COVID-19, у т. ч. надання гуманітарної допомоги;

- на період з 1 серпня 2020 р. до 31 січня 2021 року включно впроваджено тимчасовий безвізовий режим для громадян КНР, які в'їжджають в Україну з туристичною метою.

Одним із найболючіших питань на тлі українсько-китайської співпраці на сьогодні залишається "Мотор Січ". Цей проект, по суті, став полем битви між двома геополітичними гігантами – США та Китаєм, хоча, як запевняє Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба, ця проблема жодного разу не піднімалась на рівні урядових комунікацій між Україною та Китаєм. Проте беззаперечним залишається той факт, що такий яскравий приклад незахищеності іноземних інвестицій не може сприяти підвищенню рівня інвестиційної привабливості України.

Висновки. З аналізу українсько-китайських міждержавних зносин у перші три десятиріччя видно, що сто-

рони завжди були зацікавлені в налагодженні сталих взаємовигідних відносин. Однак зажата між протистоянням Росії та країнами Заходу з самого початку проголошення незалежності, Україна фактично не дотримувалась послідовного зовнішньополітичного курсу побудови відносин з Китаєм, українсько-китайське співробітництво будувалось за принципом "розуміння важливості", але відсутності стратегії, тактики та послідовності". Умовно автор виокремлює вісім етапів розвитку українсько-китайських відносин, час існування яких здебільшого збігався зі строком каденції шести президентів України. Початок кожного нового етапу – це послідовне чергування зближення та відхилення за принципом роботи маятника, що було зумовлене фактором зовнішнього впливу з боку США та Росії. З-поміж інших чинників, що позначились на ефективності побудови партнерства між КНР та Україною слід відзначити: непослідовність дій вищого керівництва, невиконання досягнутих домовленостей і зобов'язань, корупційна складова на рівні виконавчої влади та інші.

Наразі важко однозначно визначити, як далі будуть розвиватися стратегічні відносини між Україною та КНР, та ще й з урахуванням усіх геополітичних важелів, яких не було до цього часу. Політика Китаю насамперед є економіко-орієнтованою, там де є економічна вигода, саме там вибудовується політичний діалог. Очевидно, починати треба саме з цієї площини: з реальних дій, виконання зобов'язань і послідовності.

Список використаної літератури

1. Політичні відносини між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] // Посольство України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу : <https://china.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/185-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-kitajem>
2. Литвин В. Україна і Китай в історичних зв'язках [Електронний ресурс] / В. Литвин // Голос України. – 20.03.2004. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/235832>
3. Україна–Китай – 25 років співробітництва: результати та перспективи. "Один пояс, один шлях": монографія / кер. авт. кол. і наук. ред. О. М. Олійник. – Київ : ДУ "Інститут всевітньої історії НАН України", 2018. – 392 с.
4. Кошовий С. А. Україна і КНР: на шляху до нової якості двосторонніх відносин / С. А. Кошовий [Електронний ресурс] // Україна-Китай. – 2017. – № 1(7). – 20.03.2004. – Режим доступу : <https://sinologist.com.ua/koshovij-s-a-ukrayina-i-krn-na-shlyahu-do-noj>

И. Зиневиц, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАИНСКО-КИТАЙСКИЕ МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ: ПЕРЕДПОСЫЛКИ, ВЛИЯНИЕ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ

Рассмотрены предпосылки для установления украинско-китайских межгосударственных отношений, проанализировано развитие сотрудничества между Украиной и КНР во время каденции шести президентов Украины, условно выделено восемь этапов эволюции отношений. Проведено исследование внутри- и внешнеполитических факторов, которые определяли курс внешней политики Украины в отношении Китая от начала первых политических контактов между государствами, определены главные документы, регулирующие политические отношения между Украиной и КНР.

Ключевые слова: Украина, Китай, украинско-китайские отношения, внешняя политика, внутренние и внешние факторы, политические отношения, договорно-правовая база.

I. Zinevych, PhD stud.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHINESE-UKRAINIAN INTERSTATE RELATIONS: PRECONDITIONS, INFLUENCE OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS

The article considers the preconditions for the formation of Chinese-Ukrainian interstate relations, analyzes the development of cooperation between Ukraine and China during the term of six presidents of Ukraine, and conditionally identifies eight stages in the evolution of relations. A study of domestic and foreign policy factors that determined the course of Ukraine's foreign policy towards China since the beginning of the first political contacts between the states was conducted. The main documents governing political relations between Ukraine and China were identified.

Keywords: Ukraine, China, Ukrainian-Chinese relations, foreign policy, internal and external factors, political relations, legal framework.

5. Договорно-правовая база між Україною та Китаєм [Електронний ресурс] // Посольство України в Китайській Народній Республіці та в Монголії (за сумісництвом). – Режим доступу : <https://china.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/184-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-kitajem>

6. Wang Qinshuang On Deng Xiaoping's Important Thoughts in the Reform of Political System (王钦双: 邓小平政治体制改革若干重要思想述论) [Electronic source] // Deng Xiaoping's Memory Site – 20.04.2015. – Access mode : <http://cpc.people.com.cn/n/2015/0420/c69113-26874385.html>

7. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Указ Президента України №264/2007. – 2.04.2007. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/2642007-5707>

8. Sunder Katwala. Should Beijing get the games? The Observer debate [Electronic resource] / Sunder Katwala // The Guardian – 01.07.2001. – Access mode : <https://www.theguardian.com/world/2001/jul/01/china.sunderkatwala>

9. Щодо результатів візиту Президента України Віктора Януковича до Китайської Народної Республіки та Спеціального адміністративного району Сянган (Гонконг) [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ України. – 21.09.2010. – Режим доступу : [https://mfa.gov.ua/news/866-shhodo-rezulytiv-vizitu-prezidenta-ukrajini-viktora-janukovicha-do-kitajskoj- narodnoj- respubliki-ta-specialnogo-administrativnogo-rajonu-syangan-gonkong](https://mfa.gov.ua/news/866-shhodo-rezulytiv-vizitu-prezidenta-ukrajini-viktora-janukovicha-do-kitajskoj-narodnoj- respubliki-ta-specialnogo-administrativnogo-rajonu-syangan-gonkong)

10. Спільна заява України та КНР щодо всебічного підвищення українсько-китайських відносин дружби та співробітництва 2010/09/06 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.chinaembassy.org/rus/zwgx/t737970.htm>. Україна – Китай. Дискусійна записка.–К.: Відродження, 2016. – 60 с.

11. Образцова А. Украина – Китай: перезагрузка [Электронный ресурс] / А. Образцова // МИНПРОМ инфомационное агентство. – 11.09.2010. – Режим доступа : <http://minprom.ua/digest/51013.html>

12. Аудит зовнішньої політики: Україна – Китай. Дискусійна записка [Електронний ресурс] / А. З. Гончарук, С. В. Гобова, В. О. Кіктенко, О. А. Коваль, С. А. Кошовий // Інститут світової політики. – 2016. – Режим доступу : <https://glavcom.ua/pub/pdf/49/4935/auditukrchi.pdf>

13. Китай призывает все заинтересованные стороны прилагать усилия к политическому урегулированию кризиса в Украине [Электронный ресурс] / МИД КНР // Синьхуа. – 17.03.2014. – Режим доступа : <http://russian.people.com.cn/31521/8568055.html>

14. Спільна прес-конференція Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга і Президента України Володимира Зеленського [Електронний ресурс] / Організація Північноатлантичного договору – 04.06.2019. – Режим доступу : https://www.nato.int/cps/uk/~nato/hq/opinions_166602.htm

15. Україна і Китай будуть посилювати торговельно-економічне співробітництво [Електронний ресурс] / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. – Режим доступу : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=4e7caba9-4c0d-4172-aa31-972be1b3102d&title=UkrainaiKитайBudutPosiluvatiTorgovoeekonomichneSpirvobitnitstvo>

Надійшла до редколегії 24.11.19

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК: 339.5

A. Filipenko, Dr of Science (Economics), Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LOGICAL DIMENSIONS OF ECONOMIC RISKS

The article examines the economic nature of risks due to the interaction of local (internal and external) and global factors that influence the course of economic events. Logical dimensions of economic risks are considered mainly in the context of probabilistic approaches formulated by K. Popper and J.M. Keynes. Applied aspects are analysed on the basis of the Bayes conditional probability theorem and decision theory, which considers the maximisation of the expected value, the maximisation of the expected monetary value and the maximisation of the expected utility.

Keywords: risk, uncertainty, probability, logical probability, logical proximity, risk analysis.

Formulation of the problem. Studies of the problem of risk were initiated in economic works (F. Knight) and in scientific works on probability and statistics (T. Bayes, D. Bernoulli, P. S. Laplace, K. Pearson, etc.). They consider a set of factors of any system, including economic, analyse the relationship between them, study trends, patterns of their behaviour in the context of the probability of economic, social, technological, environmental risks, and so on. A priori logical-mathematical probabilistic approaches or statistical groupings are used at that. J. M. Keynes explored the question of probability, paying more attention in his economic works to the problem of uncertainty, being the one of the main principles of his scientific doctrine. In modern risk management, Bayesian approaches and tools of fuzzy logic predominate.

Research methodology. To clarify probabilistic approaches in the riskology system, it is essential to consider the basic principles and economic nature of economic risks. The essence of economic risk, its forms of manifestation are determined by the content and nature of the system of economic relations of the appropriate hierarchical level – from a household to global supersystems. Thus, the neoclassical scientific school prefers the micro level; considering individual behaviour and risks in conditions of limited resources, Keynesian and post-Keynesian schools of thought use a holistic methodology, analysing holistic economic systems and macro-level risks. Behavioural concept gravitates to normative economics, uses an interdisciplinary approach based on a combination of economics and psychology [9; 7]. The elements of decision theory, where economic risk is considered through the prism of the cognitive and psychological capabilities of the subjects to make decisions, may be noticeable in it.

The article aims to clarify the nature, economic content of risks, justify the need to use logical concepts, methods, techniques for identifying risks and their consequences.

Key findings. The existing dialectical relationship between risk and uncertainty is unquestionable, but they have different quantitative characteristics. Uncertainty had not had any quantitative measurements for a long time while manifesting qualitative differences, in particular S. Hawking and L. Mlodinow use the term 'fundamental uncertainty' [8, p. 78–79]. At the same time, last century meteorologists proposed four methods for measuring uncertainty. One of them includes the standard deviation, expressed in the probability density functions based on experience or other information [12, p. 25]. Quantitative risk parameters have mostly probabilistic and statistical dimensions. In addition, the literature uses the relationship between the concepts of risk-ignorance-uncertainty [7, p. 5–6; 11, p. 133–134]. Under risk, the probability of certain consequences is as-

sumed; for ignorance – the probability is either unknown or does not exist; uncertainty is articulated as a synonym for ignorance or in a broad sense includes both risk and ignorance with an unknown probability.

Therefore, the economic nature of risks is conditional upon the uncertainty, stochasticity of internal and external economic processes, on the one hand, and the impact of a number of global factors on the economy, on the other hand, the most striking example of which is the current coronavirus pandemic. Taxonomy and classification of internal risks is based on the qualitative and quantitative composition of the economic system of the country, when the main components of its structure – labour, capital, property, resources, institutions, technologies and more – are considered. In the labour subsystem, the risks are associated with the problem of unemployment, the quality of the workforce, with various social movements, with migration processes. In the area of capital, there are risks of profitability, adequate dividend policy, repatriation of profits, deficits or imbalances in the sectoral and territorial distribution of investments. Property risks may be caused by nationalisation and expropriation of means of production, outdated fixed assets and infrastructure, low efficiency of state property, insufficient level of public-private partnership. The resource subsystem creates risks of depletion of certain types of resources, financial component deficit, reliability of food security of the population, risks of outflow or reduction of the intellectual resources level. The institutional area generates risks of inconsistency between the positive and normative vision of the economy, inadequacy of economic policy to the challenges and tasks of sustainable development, lack of proper trust in society, flourishing of a shadow economy, legislative and legal systems imperfection. The technological aspect includes the risk of technological backwardness in the context of the 4th industrial revolution requirements, pushing to peripheral positions in world technological development, the formation of a technological gap in comparison with the leading industrialised countries. The economic nature of internal risks is also determined by the content and nature of the sectoral and territorial structure of the economy, the development of production and market infrastructure.

External risks are related to the level of openness of the national economy, its participation in the system of international division of labour (trade, investment, technology, finance, labour migration), membership in international integration associations and international economic and financial organisations. The experience of recent decades shows that the country's presence in international institutions, groups or close cooperation with the

latter, makes it possible to mitigate the crisis by obtaining loans, credits, free aid.

The following types of economic risks are distinguished in aggregate form: financial, physical (sectoral), environmental, technological [2, p. 153–154].

A generalized, widespread, somewhat simplified definition of economic risk, which is determined by the above-mentioned economic processes and factors, is considered to be "the possibility (probability) of deviating from the objective for which the decision was made". Such deviations may be observed at all levels of the economic system – from the household to the global economic dimensions. In the context of the current article, the interpretation of risk as "a combination of a chance event with negative consequences and the probability for that event" is close in meaning [3, p. 4]. The one-sidedness of this definition is to emphasize the negative results while positive economic risks (additional income, increase in investment income, financial transactions, etc.) exist.

Economic risk is defined by such functions as analytical, innovative, regulatory and protective. The analytical function arises from the behavioural concept, where the subject of the economic process analyses the situation and builds alternative preferences based on the neoclassical theory of rational expectations, which considers the whole array of available information. The innovative function is substantiated in the works of J. Schumpeter. It envisages the renewal of production as a result of so-called "creative destruction growth", when crises affect entire sectors of the economy (British coal industry in the 80s of the twentieth century, heavy industry in Germany in the last quarter of the twentieth century, etc.). Instead, new industries are evolving: electronics, computer technology, instrument engineering, robotics, artificial intelligence, and more. The regulatory function is manifested mostly at the level of a firm, an enterprise, when regulation is based on the risk management concept, which involves analysing the ratio of possible positive and negative consequences of risky economic and financial transactions. The protective function has an institutional dimension. It entitles the business entity to open a window of opportunity for risky transactions, on the one hand, and creates the preconditions for risk insurance, on the other.

While studying the problem of risks, such general principles as argumentation, reliability, universality and objectivity are used. The International Organization for Standardization offers 31 methods of risk analysis, mostly of an applied, practical nature in the context of their sources (causes), probability, ranking, determination of consequences, prevention mechanisms, risk negative impact mitigation, etc. The basic principles of risk management are proposed, such as avoiding unwanted risk, risk analysis at appropriate levels, risk perception in case of revenues exceeding costs, use of risk management at all levels of planning.

The basic logic of identifying, assessing and controlling a risk situation involves performing five successive stages (steps). In the first stage, the real and potential possibilities of the consequences of the risks are clarified. The main purpose of this step is to identify the maximum possible range of risks.

The second step is to assess the risks in the context of the probability of possible losses. Quantitative and qualitative parameters that determine the level of risk given the specific hazard are defined. This step determines the probability and severity of an adverse event that could occur in light of the above results.

In the third stage, risk control measures are analysed. Specific strategies and mechanisms that reduce, mitigate or eliminate risk are explored. With effective control, it is possible to reduce or neutralize the assessed risk under three components: probability, severity and impact.

The fourth step results from the previous one and involves monitoring on the basis of preliminary data and mechanisms to determine the level of final risk in the examined areas.

Finally, the fifth stage focuses on monitoring and verifying the life cycle of a system or an activity. Executors of all levels shall perform their respective functions in ensuring constant and reliable control, under which economic processes are periodically examined, the level of effectiveness of risk control is measured.

At one time, F. Knight identified three main ways to determine risks based on a priori probability, statistical probability and largely intuitive estimation [1, p. 21–22]. In further studies of economic risks, issues of economic behaviour associated with risks, the theory of decision-making began to apply the concept of logical probability, which had a deep economic meaning primarily through the inclusion of provisions for determining value, utility and other preferences. The pioneers in this field were J. M. Keynes (1921), K. Popper (1935), R. Carnap (1950), and others. The approaches of these authors were based on the classical concepts of Laplace-Bernoulli probability, the numerical value of which in a simplified version looked like a fraction of the division of the number of favourable cases by the number of equally possible cases. In this case, Popper distinguished three interpretations of probability: subjective, logical-subjective and objective [4, p. 178–179]. Subjective interpretation has a psychological nature, in which the degree of probability is defined as a measure of feelings of authenticity or unreliability, confidence or doubt caused by certain statements or considerations. In the logical-subjective interpretation used by Keynes, the logical component, the so-called "logical proximity", the logical relationship is dominant. For example, the statement q assigns another statement p the probability l if p results from q . If p and q contradict each other, the probability assigned by the statement q to the statement p equals 0. Between these extremes there are other probability relationships, which may have a numeric expression. Thus, the numeric probability p for a given q is the greater, the less its content goes beyond what is already contained in the statement q , on which the probability p depends, and which gives the statement p a certain (some) probability. In this approach, Keynes defined probability as "the degree of rational confidence" [4, p. 179].

The logical proximity may be illustrated by the example of the ratio of global and local financial markets and the corresponding probability of risks. If we take for granted the global financial market with its inherent risks q and dependent upon it national (local) financial market with potential risk p , the probability of the latter will be greater the less the local financial market goes beyond the global one. A perfect example of logical proximity is the global financial crisis of 2008–2009, when financial risks prevailed in countries more integrated into the global financial environment. The example of Ukraine is also illustrative. During the Asian financial crisis of 1995–1996 being actually global in nature (scale) domestic financial risks were relatively small because at that time the financial system of Ukraine was only establishing ties with international financial markets. Howev-

er, the global crisis processes of 2008–2009 significantly affected our economy, including the financial sector and the risks thereof due to closer interaction with global financial networks.

Third, an objective interpretation of probability considers each numerical probabilistic statement as a statement on the relative frequency with which a certain event occurs within a sequence of phenomena. It is also called the frequency theory, the founder of which is considered to be Richard von Mises (works of 1919–1931). This theory considers probability as some recurring events and phenomena that are random and disordered, an example of those is the throwing of dice. That said, two axiomatic conditions are used: the axiom of convergence (or the axiom of limitations) and the axiom of randomization. The axiom of convergence (or axiom of limitations) indicates that as the sequence of events becomes longer, the sequence of frequencies gravitates to a certain limit. The axiom of randomisation shapes the random nature of the sequence into a mathematical form. Thus, according to Mises, the probability applies only to sequences of events, which involves the determination of unknown probabilities on the basis of known ones (probability data).

Based on Keynes' critique of that theory and his own perception of it, Popper proposed two hypotheses of his own: equal opportunities (the hypothesis of equal probability) and extrapolation of statistical results, and replaced the axiom of randomization with the axiom of unity. In addition, using the work of B. Bolzano, J. von Kries and F. Weissman, Popper came close to the concept of logical probability based on the concept of "logical space of possibilities" [4, p. 145–146; 263–264]. Popper's logical probability serves as a criterion for falsifying the theory. "Comparing the degree of falsification of two statements", K. Popper wrote, 'we can say that a less falsified statement is at the same time more probable on the basis of its logical form. I call this probability a 'logical probability – denoted by $P(x)$ and $P(x,y)$ ' [4, p. 138, 484]. Keynes called a similar approach as "a priori probability" [5, p. 225]. The conditional probability is also close in meaning, which is mainly associated with Bayes' theorem (the terms such as modal, comparative, empirical logical probability, etc. are also used in the literature). The role and significance of logical probability lies, firstly, in the formalisation of inductive reasoning, secondly, in rational estimates of empirical probability, thirdly, in the explication (interpretation) of classical probability, and fourthly, in the rational justification of decisions. In the context of determining the logical probability of risks, it is important to consider their economic content, other essential properties in order to obtain

sufficient explanatory power in the form of so-called "weight of evidence" or "weight of argument".

Among the probabilistic methods of determining risks and possible consequences, Bayesian approaches based on the concept of conditional probability hold a prominent place. The mathematical expression of conditional probability is as follows:

$$p\left(\frac{h}{e}\right) = \frac{p\left(\frac{e}{h}\right)p(h)}{p(e)},$$

where $p(h)$ is the prior probability of the hypothesis h ; $p(h/e)$ is the probability of hypothesis h provided that the event e occurred; $p(e/h)$ is the probability of the event e occurrence provided that the hypothesis h is true; $p(e)$ is the total probability of the event e occurrence.

Bayesian formula allows to rearrange the cause and consequences: based on the known fact of the event to calculate the probability that it was generated by this cause. This principle is used in risk analysis, especially to determine the causes in order to remove or eliminate them in the future. Events that reflect the actions of the causes, in this case are called hypotheses.

There are a priori and a posteriori hypotheses, which, in particular, Keynes used.

Bayes' theorem performs a threefold function in risk analysis. It allows, firstly: to analyse and assess the risk in general; secondly, to differentiate risks according to different qualitative and quantitative characteristics; thirdly, to determine the consequences of risks based on the use of different models [10, p. 458]. Integrated Bayesian Risk Analysis option is illustrated in Fig. 1.

This risk analysis includes updated Bayesian doctrine, risk factors including independent, uncertain factors, quantitative measurements of specific (special) and integrated risks, implementation of models and analysis, choice of management concept, decision making. Let us dwell in more detail on the latter in the context (theory) of the principles of decision-making in conditions of risk. The key position is to determine the probability of the consequences of risks. The maximisation of the expected value, the maximisation of the expected monetary value and the maximisation of the expected utility are considered there. [7, p. 65–66].

Consider an example of maximising of expected utility as a universal concept of neoclassical economic theory. Mathematical formalization shall be as:

$$EU = p_1 \cdot u_1 + p_2 \cdot u_2 + \dots + p_n \cdot u_n,$$

where EU – is the maximum expected utility; p – is the probability of expected utility; u – is the expected utility of the corresponding consequence.

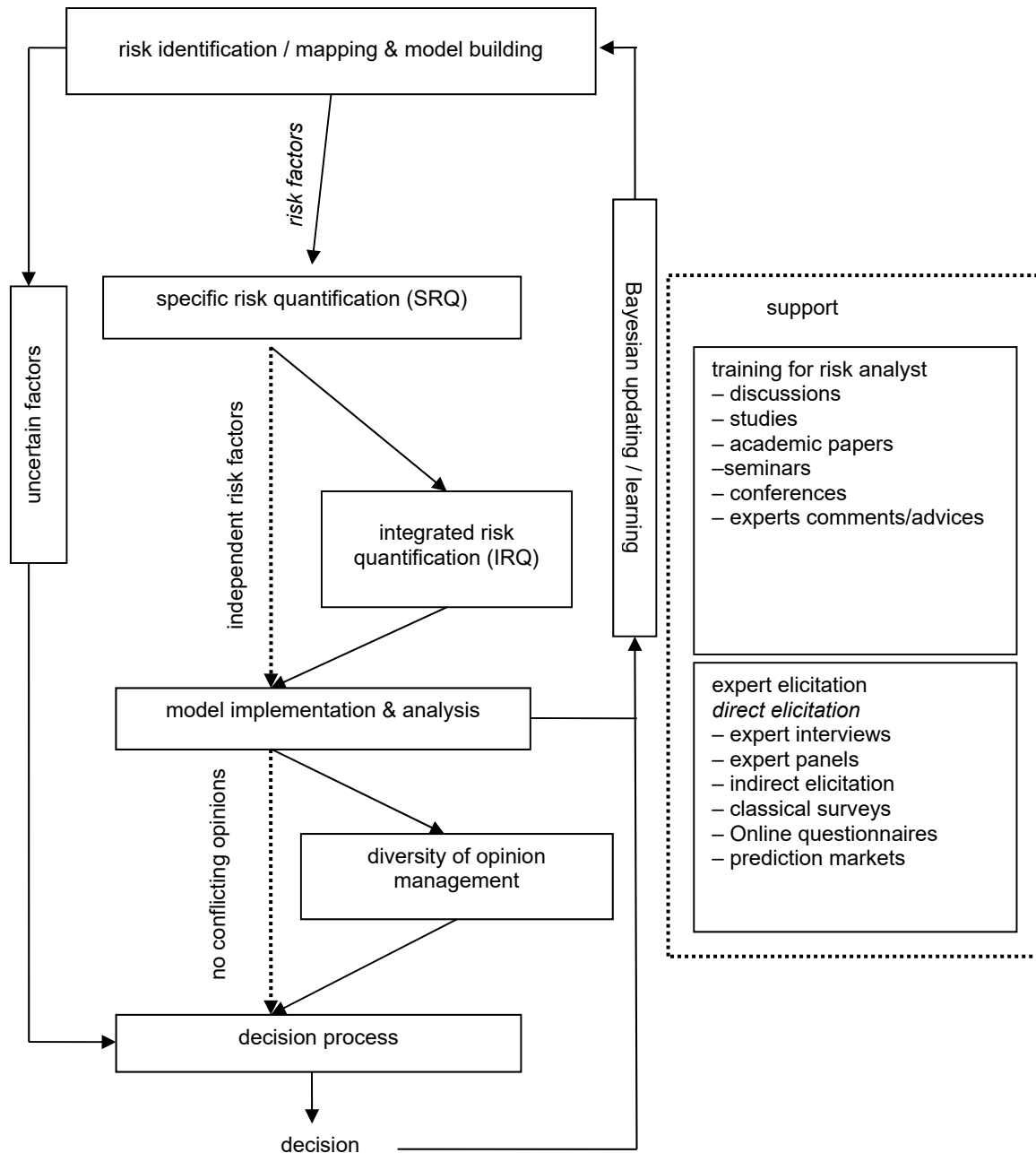

Fig.1. Integrated Bayesian Risk Analysis [6, p.140]

It should be noted that the principle of expected utility may be applied when the consequences are not monetary. Consider the following example. Yachts have to be transported from the Spanish port of La Coruna to the British port of Antigua (Caribbean). However, because of the prevailing weather conditions, there are only two feasible routes across the Atlantic: a direct northern route or a slightly longer southern one. The interest of the partners is to deliver the products as soon as possible. The number of

days required for the crossing, as noted, depends on weather conditions. The weather is a decisive factor in the context of whether a high-pressure zone develops over the Azores, where cargo is shipped from the coast of Spain. Meteorological data for the last 100 years shows the probability of forming a high-pressure zone, which is 83 %. To study the meteorological data and determine the route, you may use the data in table 1.

Table 1. Determining the expected utility of cargo [7, p. 68]

	High pressure zone over the Azores (83%)	No high pressure zone over the Azores (17 %)
Northern route	27 days	14 days
Southern route	18 days	21 days

The utility of the outcomes is negatively (reversely) correlated with the number of days required for crossing the route. Hence, the utility of shipping within 27 days, $u(27)$, is lower than the utility of shipping for 18 days, $u(18)$. If the utility function is linear with respect to the days of shipping, one may calculate the alternatives of the expected utilities and corresponding risks of loss of profitability from the transport operation.

$$\begin{aligned} \text{EU (Northern route)} &= \\ &= 0,83 \cdot u(27) + 0,17 \cdot u(14) = u(24,79) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{EU (Southern route)} &= \\ &= 0,83 \cdot u(18) + 0,17 \cdot u(21) = u(18,51) \end{aligned}$$

Conclusion. Therefore, the Southern route is optimal because the expected utility $u(18.51)$ according to the previous assumption is greater than the expected utility $u(24.79)$.

Bayesian logical network, like logical probability in general, is based on knowledge, so it is called epistemological probability. As a rule, it is acceptable for small-scale economic problems that possess sufficient knowledge of the relationship between the elements of the system. If knowledge about the system and its elements is insufficient, the elements of fuzzy logic are added to the Bayesian model, which improves the testing

of the conclusions of the system of the general Bayesian network. Under such conditions, it is called a Bayesian network of fuzzy logic.

References

1. Knight F. H. Concept of risk and uncertainty. Thesis 1994, no. 5. (Russ.)
2. Hay-Gibson N.V. A River of Risk: A Diagram of The History and Historiography of Risk Management. Interdisciplinary Studies in the Built and Virtual Environment July, 2008.
3. Landell H. The Risk Matrix as a tool for risk analysis. Gävle, 2016, p.4.
4. Popper K. The Logic of Scientific Discovery. Translated from English. Moscow, 2010. (Russ.)
5. Keynes J.M. A Treatise on Probability, London, 1921.
6. Fucik M. Bayesian Risk Management "Frequency Does Not Make You Smarter". – Potsdam, 2010.
7. Peterson M. An Introduction to Decision Theory. – Cambridge University Press, 2009.
8. Hawking S., Mlodinow L., The Grand Design. Translated from English. Kharkiv, 2018. (Ukr.)
9. Dhami S. The Foundations of Behavioral Economic Analysis. Oxford University Press, 2016.
10. Handbook of Research Methods in Empirical Macroeconomics / Ed. by N. Hashimzade, M. A. Thornton. Cheltenham, 2013.
11. Teaching Benefit-Cost Analysis. Tools for the Trade / Ed. by S. Farrow. Cheltenham, 2018.
12. International vocabulary of metrology- Basic and general concepts and associated terms (VIM). 3rd edition. 2008 version with minor corrections. JCGM, 2012.

Надійшла до редколегії 15.12.19

А. Філіпенко, д-р екон. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЛОГІЧНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ

Досліджується економічна природа ризиків, зумовлених взаємодією місцевих (внутрішніх і зовнішніх) та глобальних факторів, що впливають на перебіг економічних подій. Логічні виміри економічних ризиків розглядаються переважно в контексті імовірнісних підходів, сформульованих К. Поппером та Дж. М. Кейнсом. Прикладні аспекти аналізуються на основі теореми Байеса про умовну ймовірність і теорії прийняття рішень, яка розглядає максимізацію очікуваної вартості, максимізацію очікуваної грошової вартості та максимізацію очікуваної корисності.

Ключові слова: ризик, невизначеність, ймовірність, логічна ймовірність, логічна близькість, аналіз ризику.

А. Филипенко, д-р экон. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РИСКОВ

Исследуется экономическая природа рисков, обусловленных взаимодействием местных (внутренних и внешних) и глобальных факторов, влияющих на ход экономических событий. Логические измерения экономических рисков рассматриваются преимущественно в контексте вероятностных подходов, сформулированных К. Поппером и Дж. М. Кейнсом. Прикладные аспекты анализируются на основе теоремы Байеса об условной вероятности и теории принятия решений, которая рассматривает максимизацию ожидаемой стоимости, максимизацию ожидаемой денежной стоимости и максимизацию ожидаемой полезности.

Ключевые слова: риск, неопределенность, вероятность, логическая вероятность, логическая близость, анализ риска.

УДК 339.5; 338.43

O. Pryiatelchuk, Dr of Economics, Assist. Prof.,

O. Stupnytskyy, PhD in Economics, Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INNOVATIVE NATURE OF THE WORLD AND DOMESTIC MARKET OF AGRICULTURAL PRODUCTS

The place and role of agro – innovations are investigated. They are found to be the main driving force both of development of the agricultural products' domestic market and of competitive advantages' formation for the participants in the world market. Accelerated introduction of new generation digital technologies in the agro-industrial complex is determined by the effective use of organizational advantages of the Ukrainian model of agricultural development. Organic production is the latest trend in the world market of agricultural products. However, the advanced technologies actively used by farmers around the world are vertical farms, aquaponics, unmanned aerial vehicles, advances in robotics, and more. Such an active demand for technological innovations and their active use in agriculture contributes to the development of the agri-industry itself, as well as areas that ensure the development and production of innovative products. State assistance and support of farmers' interest in technological innovations, which is implemented in various monetary and budgetary policy measures, remains an urgent issue.

Keywords: innovations, technologies, agro-industrial complex, competitive advantages.

Introduction. Ukraine is confidently increasing its position on the world market regarding the export of agro-industrial complex products. But maintaining the achieved results and reaching the leaders in new product segments require the most efficient use of opportunities provided by the market, accelerated technological development.

The population of the Earth is constantly growing. According to UN forecasts, in three decades the population will grow by 15–20 %, and the world's food needs will double by this time.

World agricultural production has entered a period of global change due to a combination of a number of factors,

the key of which are: global climate change; growth and change in the structure of consumption associated with population growth and welfare growth; the technological revolution, which in recent decades has completely changed the structure of industrial production, is coming to agriculture.

The agro-industrial complex is becoming the focus of interests of global investors and an important tool of international policy. Changes are taking place both in the market and in the organization of agricultural production, in the structure of consumption, in the system of agri-innovation.

The **main goal** of the article is to analyze the innovative component in the general model of development of the world market of agricultural products and to determine the place and prospects of Ukraine for its further integration in a strong competitive position in the world market.

Recent literature review. Theoretical scientific heritage and achievements in the field of theoretical principles and practical recommendations for solving problems of international trade, including agricultural products, and its regulation are devoted to the works of domestic and foreign scientists: O. Shnyrkova, O. Mykhaylenko, T. Tsygankova; A. Egorov and T. Eroshyna study topical issues of international exchange of agricultural goods in their works; the works of M. Porter, D. Ricardo, P. Samuelson are devoted to theories of competitive advantages; the innovative aspect is investigated in the works of O. Stupnytsky, L. Fedulova, S. Davymuk and others.

However, the analysis of scientific works in this area shows the lack of a comprehensive approach in presenting an innovative model of development of the world market of agricultural products and defining the place and role of Ukraine in it.

Main research results. Among the key areas of change in the global agro-industrial complex are: production; consumption; global market; innovations; farm.

The global market for agricultural raw materials and food is awaiting a resumption of rising prices. The wave of mergers and acquisitions in the industry has led to a significant intensification of the land market.

Significant reductions in clean water have already affected not only China and India (water shortages are a traditional problem in these countries), but also the American Midwest, where depletion of aquifers calls into question the possibility of maintaining high yields on irrigated lands. Problems such as soil degradation and the restriction of environmentally harmful farming methods need special attention. For example, in the European Union, agriculture is a source of 10 % of CO₂ emissions and more than 50 % of other greenhouse gases, and the agro-industrial complex is a source of 90 %–95 % of ammonia emissions. In the EU, 75 % of used agricultural land is prone to erosion, of which almost 20 % lose more than 10 tons per hectare per year.

Countries and intergovernmental associations are now stepping up work to develop a system of global trade agreements, increasing the promotion of national agricultural products, strengthening the protection of their markets.

Innovations in the agro-industrial complex are experiencing an explosive growth. In the medium term, they will determine the new leaders of the agricultural market. In recent years, the volume of innovations in startups specializing in new agricultural technologies has increased more than 10 times. Robotics, artificial intelligence, and other technologies are becoming commonplace not only on the industrial assembly line, but also in agricultural production. The process of change affects not only startups. Mergers and acquisitions in the "big six" of agri-technological companies are expected to continue [7].

Another important global trend is the active development of centers for the implementation of advanced agri-

cultural technologies as a new tool for state support for the development of agro-industrial complex.

For farms, the trend is the growth of markets with high added value. Key technological innovations are aquaponics, widespread introduction of IT, biological pest control, as well as the development of small mechanization. Interestingly, the best-selling farm car in the UK market in recent years has become a utilitarian ATV.

Widespread introduction of digital technologies is a key trend of the world economy of the last decade. In agriculture, the industry standard is the use of repositioning systems, integrated fleet management, precision farming. But as cross-sectoral analysis shows, the real digital revolution in global agriculture is still ahead.

The world leaders in the introduction of digital technologies are IT companies, media, finance, and insurance. In real production and logistics, the level of digitization is much lower. Agriculture closes the list.

The main deterrent is the peculiarities of agricultural production. But several current trends suggest that this situation will change radically in the coming years. The development and production of robotic agricultural machinery is now at the forefront of innovation.

In general, there are three stages of development and implementation of digital technologies in agriculture:

- pilot technologies: technologies of repositioning, monitoring of the condition of agricultural machinery, etc. are starting to be introduced;

- saturation of the market: currently the number of digital technologies and industry standards in agriculture has reached a critical mass. Virtually all equipment manufacturers, including companies from China and India, offer their own programs and solutions that optimize the use of their machines and equipment. There are several solutions related to precision farming. A variety of options for the use of geodata for crop forecasting, crop optimization, logistics management, etc. are offered. Additional pressure on the user is provided by the arrival of a new generation of agricultural technologies – the Internet of Things and the blockchain;

- integration is a key trend of the future: companies will be a leader in the digitalization of agriculture, which will be able to offer common standards and solutions that combine existing developments in the field of digital agricultural technologies and eliminate the problem of choice and associated risks [11].

It is possible to solve the problem of digital technology development in global agriculture by creating integrated cloud services. Such services will take over the acquisition of data from digital units of agricultural equipment and ensure compatibility of different formats and protocols. In addition, a single service can provide the most efficient use of data that is useful to all agricultural companies in the region – remote sensing, hyperspectral aerial photography, weather forecast data, etc.

An additional advantage of such a cloud service will be marketing and logistical support for farmers. Access to information will reduce the risks of crop overproduction, provide access to real prices for agricultural products and reduce the cost of intermediary services, simplify the construction of transport chains.

The effect of the introduction of unified cloud services for agriculture may be a doubling of profits per hectare [1]. The finding of such services will create the preconditions for a significant acceleration of digitalization of agriculture.

Accelerated introduction of a new generation of digital technologies for the Ukrainian agro-industrial complex is an effective way to use the organizational advantages of the Ukrainian model of agricultural development. In addition, it will significantly increase the efficiency of invest-

ment in the agro-industrial complex, raise the return on each hryvnia invested. The creation of a single state cloud service can be a crucial element of non-financial state support for agriculture.

The use of a systematic, well-thought-out state approach to the introduction of a new generation of digital technologies in agriculture should become an important and promising component of the strategy of development of the Ukrainian agro-industrial complex.

New ambitious tasks of agricultural development require further development of the agricultural financing system, bringing it to a new quality level. The following tasks of development are allocated as priority:

- reduction of terms of decision-making on granting for financing in agro-branch;
- providing more flexible financing conditions that meet the specifics of the agricultural business, which is exposed to significant climate risks;
- further simplification of access to bank and leasing financing for small agribusiness;
- reducing bank interest rates on loans, expanding access to government support [9].

Supporting high rates of development, intensification of investments requires increasing the reliability of investment and expanding the number of investors in agriculture. Modern financial technologies can significantly increase the speed of transactions, provide multifactor analysis of large amounts of data.

It is important that such technologies are implemented not only in the United States, the EU, Canada, and other developed countries. Successful experience in the introduction of modern financial technologies, focused primarily on small agribusiness, farmers, is in a few rapidly growing African countries: South Africa, Kenya, Nigeria, Tanzania. International support and weakness of "traditional" financial institutions have created a good climate in these countries for innovations in the field of financial technology.

It is interesting and important to understand the system of integrated automated scoring which are used for assessment of the creditworthiness of farmers and agricultural entrepreneurs in Kenya. The advantage of this system became wide access to credit and a high rate of return.

A very simple procedure for cooperation is implemented for the user:

- It is enough for farmers and small entrepreneurs to send an application by e-mail and provide a few key financial data: harvest, revenue, expenses. Then the system analyzes the creditworthiness and, in case of a positive decision, opens access to the requested funds. It uses its own payment system, built based on mobile communication.
- Financial institutions are offered a range of services aimed at solving such key problems as reducing transaction costs, improving the reliability of the analysis of borrowers (risk management), portfolio expansion [4].

The scoring system used is based on modern financial technology, which combines highly efficient data search algorithms, processing large arrays of information, decision-making based on neural networks.

Adaptation of Ukrainian legislation for the introduction of new financial technologies will significantly increase the investment attractiveness of the agro-industrial complex of Ukraine, simplify the organization of export supplies of agricultural products to the Middle East and North Africa. It will also allow to take an important step in achieving the goals of the strategy of development of the agro-industrial complex of Ukraine.

Another trend in the global agricultural sector is the technology of protected soil, provide high efficiency of agricultural production and in general allow to solve one of the

main problems of investment in agriculture – a significant impact of adverse environmental factors.

Protected soil agriculture requires access to modern technologies: computer control of nutrient solutions, temperature, and humidity of the environment, etc. An example of the active use of natural competitive advantages for the development of agricultural production of protected soil is Israel. Now this country not only exports vegetables grown in greenhouses but is also the largest supplier of agricultural technology in the world.

New technologies such as LED light sources with an optimal spectrum of radiation and aeroponics for photosynthesis have made it possible to take the next step in the development of agricultural production of protected soil.

From a practical point of view, the application of aeroponics technologies has led to the creation of "vertical farms" – a new format of agricultural production [8].

Placing vertical farms directly in the city, near a shop or restaurant significantly reduces the cost of transporting products, maintaining freshness, and so on. Such farms allow to use any free areas or even to make them mobile, based on the truck.

The projected average market growth rate is 25 % per year. The main components of this market are lighting systems, equipment for aero- and hydroponics, load-bearing structures, usually container-type, as well as computer equipment and software.

The largest markets for vertical farm equipment are Southeast Asia and the United States – about 30 % of the world market each.

For Ukraine, the task of developing agriculture of protected soil is particularly acute. The use of vertical farm technologies is an opportunity to become one of the world leaders in the application of modern agricultural technologies and reduce the risks of investing in the industry. The market for vertical farm equipment is growing rapidly. This is a good opportunity for the development of domestic high-tech production.

One of the new directions of technological development is the market of agricultural unmanned aerial vehicles. According to forecasts, it is one of the fastest growing high-tech markets in the world. The average annual growth rate is estimated at 30 % per year [10].

The largest national market for agricultural drones is the United States. Currently, this country sells about a third of all drones. But in the long run, high growth rates will show the markets of Europe and developing countries.

The rapid growth of the world market for agricultural unmanned aerial vehicles confirms the effectiveness of their use. The use of agricultural technologies based on the use of unmanned aerial vehicles is becoming one of the key factors of competitiveness. This is especially important for Ukraine, which agriculture has ambitious goals for entering the world market.

It is important that the export-oriented agro-industrial complex of Ukraine creates an excellent domestic market for agricultural aircraft. Today, they are not very popular in Ukraine, but in the long run its popularity may increase significantly. The opportunities of the domestic market of Ukraine are sufficient to form on its basis one of the world leaders in the market of agri-unmanned aerial vehicles. Given the high growth rate of the market (up to 30 % per year) – it becomes a very promising area.

Thus, now the competitiveness of agricultural products is determined by the efficiency of its production and the use of advanced technologies create favorable conditions for the development of the domestic agro-industrial complex.

The use of a systematic, well-thought-out state approach for the introduction of a new generation of digital technologies and financial technologies in agriculture should become an important and promising component of

the strategy of development of the agro-industrial complex of Ukraine.

The use of protected soil farming technologies such as vertical farms can promote Ukraine's entry into the world leaders in the application of modern agricultural technologies, and through the rapid growth of this market the production of equipment for vertical farms will promote the development of domestic high-tech agro-industrial complex.

Currently, a new technological wave is unfolding in the world economy, which will be characterized by the development of robotics; biotechnologies based on modern advances in molecular biology and genetic engineering; nanotechnology; artificial intelligence systems. The urgency of flexible automation of production is increasing, the use of renewable energy sources is significantly increasing, biotechnology will become the basis for the development of agro-industrial complex.

All this creates the preconditions for the formation of a new structure of markets for means of production and products of the agro-industrial complex.

Ukraine has a significant potential for the development of agro-industrial complex at the global level. Favorable agronomic conditions, the availability of diversified infrastructure and the availability of educated able-bodied human capital are main reasons for it.

However, the main constraints on the development of the agro-industrial complex are low wages, high levels of corruption, high inflation, import dependence, the use of outdated methods and production technologies and the imperfection of the financial and credit system.

Based on the above data, we can predict two models of development of the agro-industrial complex of Ukraine, considering the general innovative trends in the world market of agricultural products.

The first model provides for the achievement of stable growth of the sector and specialization in those market segments where the products of the agro-industrial complex of Ukraine are already competitive. The second model can be implemented under the conditions of scientific and technological development of the Ukrainian agro-industrial complex [12].

The main drivers of the development of the agro-industrial complex of Ukraine under the first model will be the gradual recovery of the economy, import substitution and further development of traditional export niches. Improving investment conditions will be because of stimulating monetary and fiscal policies.

The main condition for the implementation of the second model will be the acceleration of growth of the Ukrainian economy in the medium term due to increased public investment. This involves additional investments in the development of scientific and innovative activities, support for agricultural exports and stimulation of consumer demand for domestic goods.

The main purpose of scientific and technological development of the agro-industrial complex of Ukraine is to ensure the competitiveness of Ukrainian products in foreign and domestic markets primarily through the creation, dissemination, and application of the latest advances in science and technology. The implementation of this goal is designed to ensure the transition to high-performance (accelerated selection, active substances for modern veterinary drugs and plant protection products, etc.), high-tech (synthetic biology, food biotechnology, functional foods, etc.), resource-efficient (smart agriculture, balanced unified fodder, etc.), climate-adaptive (zoned varieties and breeds, new generation irrigation complexes, vertical farms, etc.) production of agricultural raw materials and products with a high level of processing.

Mass production and export of competitive products with high added value will be possible due to the steady growth of labor productivity and resource efficiency.

Therefore, important conditions for the development of the agro-industrial complex can be: overcoming the scientific and technological lag of the domestic agro-industrial complex from the level of the world's leading countries and cost-effective reduction of its dependence on technology imports; formation in the agro-industrial complex of an innovative system that ensures the creation and development of advanced domestic developments, as well as the adaptation of imported technologies where necessary; priority development of basic and applied research in promising areas (including by attracting private investment); increasing the availability of new technologies for medium and small businesses, farms and individual producers; leveling the technological level of large and medium-sized industries; priority development of innovations in the field of resource efficiency, storage infrastructure, processing and logistics.

An important condition for Ukraine's successful integration into the innovative model of world market development is active international cooperation in this area. This will be facilitated by the interest of a number of countries with limited agri-climatic opportunities in the stable supply of agricultural products, raw materials and food, the establishment of agricultural production in other countries with favorable agri-climatic conditions, including Ukraine.

Currently, the Ukrainian economy is facing the task of finding new sources of growth, one of which should be a high-tech and globally competitive agro-industrial complex. Progress in this direction requires the improvement of scientific and technical policy in the agro-industrial complex, improving the quality of methodological, informational, and expert-analytical support of relevant management decisions. To achieve this goal, it is important to increase the efficiency of the implementation of sectoral regulatory instruments. It is also necessary to increase the scale of funding for agricultural education and agricultural science, which today is not at a high enough level [3].

The development of the agro-industrial complex of Ukraine will provide significant changes in the socio-economic sphere, will positively affect the stability of economic growth, ensuring the economic security of the country, improving employment and quality of life.

Conclusion. Innovations in the agro-industrial complex are experiencing an explosive growth. In the medium term, they will determine the new leaders of the agricultural market. In recent years, the volume of innovations in startups specializing in new agricultural technologies has increased more than ten times.

The use of a systematic, well-thought-out state approach to the introduction of a new generation of digital and financial technologies in agriculture should become an important and promising component of the development strategy of Ukraine's agro-industrial complex.

The use of protected land technologies such as vertical farms can promote Ukraine's entry into the world leaders in the application of modern agricultural technologies, as well as due to the rapid growth of this market, the production of equipment for vertical farms will contribute to the development of domestic high-tech agro-industrial complex. Another new direction of technological development of the agro-industrial complex is the market of agricultural.

Ukraine has excellent prospects for successful integration into the world market of agricultural products, considering a fairly high level of innovation in the field of agriculture, as well as significant potential for the development and production of high-tech innovative products.

References

1. AgFunder AgriFood Tech Investing Report: Year review 2017. Retrieved from: <https://research.agfunder.com/2017/AgFunder-Agrifood-Tech-Investing-Report-2017.pdf>
2. Deineko L., Sychevskiy M., Kovalenko O., Tsyplitska O. & Deineko O. (2020). The estimation of sectoral contribution to regional divergence in Poland and Ukraine. Problems and Perspectives in Management, 18(4), 107-120. doi:10.21511/ppm.18(4).2020.10
3. Fomina, O., Moshkovska, O., Luchyk, S., Manachynska, Y. & Kuzub, M. (2020). Managing the agricultural enterprises' valuation: actuarial approach. Problems and Perspectives in Management, 18(1), 289-301. doi:10.21511/ppm.18(1).2020.25
4. Global agriculture towards 2050 : High Level Expert Forum – How to Feed the World in 2050 [Electronic resource] / Agricultural Development Economics Division Economic and Social Development Department, FAO. Retrieved from: http://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/Issues_papers/HLEF2050_Glob_al_Agriculture.pdf
5. Gupta, M. (2020) The innovation process from an idea to a final product. doi: 10.1504/IJCM.2018.10017885
6. OECD-FAO Agricultural Outlook 2017-2026. OECD/FAO Publishing, Paris. Retrieved from: <http://www.fao.org/3/a-i7465e.pdf>
7. Overview of CAP Reform 2014-2020 / Agricultural Policy Perspectives Brief. Retrieved from: http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf.
8. Reguia C. (2014) Product innovation and the competitive advantages. European Scientific Journal. Vol.1. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/328024363.pdf>
9. Shaping a Multiconceptual World: Special Report (2020). Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Shaping_a_Multiconceptual_World_2020.pdf
10. Shatz, H. U.S. International Economic Strategy in a Turbulent World. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2016. 152 p.
11. Vlachvei, A., Notta, O. (2016) Firm Competitiveness: Theories, Evidence and Measurement. Factors Affecting Firm Competitiveness and Performance in the Modern Business World. IGI Global. P. 1-42.
12. Vladoš, Charis M. (2020) Porter's diamond approaches and the competitiveness web. DOI: 10.5430/ijba.v10n5p33
13. Voinescu, R., Moisoiu, C. (2015) Competitiveness, Theoretical and Policy Approaches. Towards a more competitive EU. Procedia Economics and Finance. № 22. P. 512-521.

Надійшла до редколегії 20.11.19

О. Приятельчук, д-р екон. наук, доц.,

О. Ступницький, канд. екон. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІННОВАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Досліджено місце та роль агроінновацій як основної рушійної сили розвитку вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції та формування конкурентних переваг його учасників на світовому ринку. Прискорене впровадження цифрових технологій нового покоління в аграрно-промисловому комплексі визначено як ефективне використання організаційних переваг української моделі розвитку сільського господарства. Органічне виробництво є новітнім трендом світового ринку сільськогосподарської продукції. Однак, передовими технологіями, що активно використовуються фермерами з усього світу, стали на сьогодні вертикальні ферми, аквапоніка, безпілотні літальні апарати, досягнення у сфері робототехніки тощо. Такий активний попит на технологічні новачки та їх активне використання у сфері сільського господарства сприяє як розвитку самої агрогалузії, так і сфер, що забезпечують розробку та виробництво інноваційної продукції. Актуальним питанням залишається державне сприяння та підтримка цікавості фермерів до технологічних новинок, що реалізується в різноманітних заходах грошово-кредитної та бюджетної політики.

Ключові слова: інновації, технології, агропромисловий комплекс, конкурентні переваги.

Е. Приятельчук, д-р екон. наук, доц.,

А. Ступницький, канд. екон. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ІННОВАЦИОННЫЙ ХАРАКТЕР РАЗВИТИЯ МИРОВОГО И ОТЕЧЕСТВЕННОГО РЫНКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Проведено исследование места и роли агроинноваций как основной движущей силы развития отечественного рынка сельскохозяйственной продукции и формирования конкурентных преимуществ его участников на мировом рынке. Ускоренное внедрение цифровых технологий нового поколения в аграрно-промышленном комплексе определено как эффективное использование организационных преимуществ украинских моделей развития сельского хозяйства. Органическое производство является новым трендом мирового рынка сельскохозяйственной продукции. Однако передовыми технологиями, которые активно используются фермерами со всего мира, стали на современном этапе вертикальные фермы, аквапоника, беспилотные летательные аппараты, достижения в сфере робототехники и т. п. Такой активный спрос на технологические новачки и их активное использование в сфере сельского хозяйства способствует как развитию самой агроиндустрии, так и сфер, которые обеспечивают разработку и производство инновационной продукции. Актуальным вопросом остается государственное содействие и поддержка интереса фермеров к технологическим новинкам, которые реализуются в разнообразных мероприятиях денежно-кредитной и бюджетной политики.

Ключевые слова: инновации, технологии, агропромышленный комплекс, конкурентные преимущества.

УДК 35:004.8](100)

Д. Кушерець, д-р юрид. наук, проф.

Університет сучасних знань, Київ, Україна,

М. Хмара, канд. екон. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Проаналізовано передумови виникнення штучного інтелекту, розглянуто світові практики його впровадження у життєдіяльність суспільства. Наведено приклади стратегій успішного використання технологій штучного інтелекту в освітньому середовищі країн Близького Сходу, США, у Китаї, Індії, Японії, Німеччині, Канаді. Обґрунтовано необхідність створення єдиних стандартів розроблення алгоритмів штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, освітнє середовище, робототехніка, цифровізація, нейронні мережі, машинне навчання.

Постановка проблеми. Наприкінці грудня 2019 року Стенфордський університет оприлюднив результати дослідження, згідно з яким обчислювальна потужність штучного інтелекту вже понад сім років випереджає закон Мура. Цей закон говорить, що швидкість процесора подвоюється кожні 18 місяців, а отже, розробники можуть очікувати подвоєння продуктивності додатків в

ці строки за тією самою вартістю обладнання. Але звіт групи дослідників зі Стенфордського університету, підготовлений у співпраці з McKinsey & Company, Google, PwC, OpenAI, Genpact і AI21Labs, показав, що обчислювальна потужність ШІ зростає швидше, ніж потужність традиційних процесорів. Переломним моментом, коли швидкість розвитку штучного інтелекту стала ви-

переджати закон Мура, виявився 2012 рік [1]. Наприкінці січня 2020 р. компанія Інсайт зробила аналіз глобальних тенденцій в інвестуванні в ШІ і дійшла висновків, що в 2019 р. стартапи на основі технологій ШІ отримали рекордну кількість інвестицій – 26,6 млрд (2200 угод). Для порівняння: в 2018 – 22,1 млрд, 2017 – 16,8 млрд. У другому кварталі 2019 року стартапи у сфері штучного інтелекту отримали фінансування в розмірі 7,4 мільярда доларів, що є найвищим показником за всю історію спостережень. Кількість угод також зросла. Було укладено 488 угод зі штучного інтелекту. За даними Frost & Sullivan, лідером за сумою інвестицій в розвиток технологій ШІ і кількістю укладених угод залишається США, за якими слідують Китай і Велика Британія. Однак, якщо брати до уваги середню вартість угоди, то безумовним лідером є Китай, середній розмір угод якого в останні 2 роки становив більш ніж \$ 100 млн проти \$ 15 млн і \$ 5,4 млн у США і Великій Британії відповідно.

Крім того, в 2019 році зросла кількість ШІ-компаній, чия вартість перевищила \$ 1 млрд. Серед нових "єдинорогів" – розробник автономних роботів для доставки товарів Nuro і аналітична компанія DataRobot. Усі десять нових компаній-мільярдів базуються в Китаї, Великій Британії або США. Такі венчурні інвестори, як Plug and Play Ventures, Accel і Lightspeed Ventures, увійшли в число лідерів з інвестування на ринку штучного інтелекту в 2019 році.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші дослідження в галузі ШІ, що стартували в 50-х роках минулого століття, були спрямовані на розв'язання проблем і розробку систем символічних обчислень. У 60-х роках цей напрям привернув інтерес Міністерства оборони США: американські військові почали навчати комп'ютери імітувати розумову діяльність людини. Наприклад, Управління перспективних дослідницьких проєктів Міністерства оборони США (DARPA) виконало в 70-х роках кілька проєктів зі створення віртуальних вуличних карт, і фахівцям DARPA вдалося створити інтелектуальних особистих помічників в 2003 році, задовго до того, як з'явилися Siri, Alexa та Cortana.

Ці роботи стали основою для принципів автоматизації і формальної логіки міркувань, які використовуються в сучасних комп'ютерах, зокрема, в системах для підтримки прийняття рішень і розумних пошукових системах, покликаних доповнювати і примножувати можливості людини.

На думку PwC, у найближчі 5–10 років лідером з використання у бізнесі штучного інтелекту буде Китай. Істотним потенціалом володіє і Північна Америка. Західна Європа ж поки що повзе у хвості. Зростання інтересу до інноваційних розробок з боку світових інвесторів останніми роками дає хорошу перспективу на зростання тенденції масового застосування AI у базових галузях. Тож для IT-галузі України це дає колосальні шанси. Найбільшу користь від технологій AI, за даними аналітиків, отримають сфери фінансових послуг, роздрібної торгівлі, медицини, фармацевції, автопрому.

Визначимо найбільш перспективні галузі для монетизації ШІ.

Охорона здоров'я. Штучний інтелект дозволить моніторити дані про спосіб життя пацієнта, швидше діагностувати захворювання і пропонувати персоналізоване страхування здоров'я. Amazon продемонстрував ШІ-систему голосових нотаток і їх розшифровки для медичного персоналу, а перший медикамент для лікування обсесивно-компульсивного розладу, розроблений системою штучного інтелекту біотехнічної компанії Exscientia з Оксфорду, наближається до стадії тестування на людях. Зазначається, що зазвичай фаза роз-

робки триває близько 4,5 років, однак штучний інтелект зробив це менш ніж за 12 місяців.

Роздрібна торгівля. Компанії вже прогнозують поведінку покупців за допомогою ШІ. Наступний етап – гіперперсоналізований ритейл: за допомогою штучного інтелекту і автоматизації роздрібні підприємства будуть пропонувати товари і послуги персонально для кожного споживача. Саме такі технології використовують Amazon та Netflix. Персоналізована реклама зараз є основою маркетингових стратегій багатьох компаній.

Автомобільна галузь. Штучний інтелект дозволяє моделювати наслідки різних бізнес-рішень і вибирати кращу стратегію. Наприклад, один провідний автовиробник за допомогою ШІ тестує понад 200 тис. сценаріїв того, як вивести на ринок безпілотні автомобілі для спільного використання [2].

Варто виокремити ШІ алгоритми динамічного ціноутворення, які посприяли успіху таких відомих компаній, як Uber and Lyft, адже ця технологія розв'язує проблеми як індустрій, так і споживачів.

Зміст динамічного ціноутворення. Безпосередньо кажучи, динамічне ціноутворення функціонує відповідно до деяких основних економічних принципів. Якщо відносна пропозиція стає дефіцитною, а попит високим, то існує очевидна потреба в підвищенні загальної ціни, щоб відповідати кривим попиту/пропозиції. Оскільки всі підприємства потребують постійного доходу, динамічне ціноутворення має ідеальний сенс, особливо в довгостроковій перспективі.

Динамічне ціноутворення просто забезпечує постійне постачання необхідних речей (чи то фізичний продукт, чи виклик на обслуговування) завдяки системі на основі стимулів.

Метод динамічного ціноутворення також з успіхом використовується в паливній галузі.

Сфери застосування ШІ зараз найрізноманітніші і часом дуже несподівані. ШІ застосовується в таких сферах, як, наприклад:

- оборонна та військова справа (управління стратегічним озброєнням);
- освіта (аналіз поведінки учнів);
- бізнес (виявлення "вузьких місць", рекрутинг, складання прогнозів);
- боротьба з шахрайством (виявлення підозрілої активності);
- електроенергетика (прогнозування попиту, обслуговування обладнання);
- виробнича сфера (оптимізація виробництва);
- банківська справа (управління ризиками, прогнозування, чат-боти в мобільних банківських додатках);
- транспорт (оптимізація управління автомобільним транспортом, розширення засобів круїз-контролю, автопілот);
- логістика (покращення продуктивності, зниження простой);
- виробництво (контроль виробничих процесів, їх оптимізація, діагностика обладнання, інформація про поломки, профілактичні заходи, автоматизація);
- торгівля (аналіз купівельної активності й ефективності маркетингових стратегій, управління закупівлями, розробка персоналізованих програм лояльності, глибока аналітика);
- ринок предметів і послуг розкошів (алгоритми, що передбачають наші культурні інтереси);
- держуправління (комп'ютерний зір для розпізнавання номерів та облич);
- сфера ЖКГ (прогнозування технічного стану будівлі, витрат ресурсів, системи "розумний будинок");

- криміналістика (алгоритми розпізнавання людей);
- судова система (винесення рішень без урахування емоційної складової);
- спорт (спортивні прогнози);
- медицина (ведення документації, діагностика);
- сфера інформаційної безпеки (технології боротьби з шахрайством, аналіз старих загроз і попередження нових, відомості для створення загальної бази даних);
- аналіз поведінки громадян;
- розвиток культури тощо.

Наразі ШІ може генералізувати повноцінний контент.

Тепер ШІ розвинувся настільки, що журнал *Stylist* опублікував три автоматично згенеровані статті, створені за допомогою алгоритму *Articoolo*. Китайський суд навіть вирішив захищати статті, створені ШІ, авторським правом. Технології ШІ розвиваються з різкою швидкістю. В одному з останніх досліджень вивчалось, скільки часу потрібно для навчання моделі ШІ і пов'язані з цим витрати.

Одна з передових технологій, які використовуються для вдосконалення технологій ШІ, має назву Генеративні змагальні мережі – *Generative Adversarial Networks (GANs)*. Її суть полягає в тому, що створюються дві технології з протилежними цілями, які протиставляють одна одній з метою, щоб вони вдосконалювались в процесі. Доктор Лі наводить як приклад дві технології: одна з них створена, щоб виявляти підробні новини, а інша, щоб такі новини створювати [3].

Також важливо згадати, як пливає розвиток таких технологій, як DAO і блокчейн. DAO – децентралізована автономна організація (англ. *decentralized autonomous organization*) – технологія, яка дозволяє по-справжньому децентралізувати та розподіляти рішення та дії. Суть у тому, що кожен може зареєструвати проект, запустивши DAO, який дозволяє зробити внески з будь-якої точки світу. DAO схожий на платформу із відкритим кодом, але в цій новій парадигмі всі – програмні інженери, дизайнери, маркетологи, бухгалтери та навіть стратеги – зможуть згуртуватися навколо ідеї та сприяти її розвитку. Коли люди працюють над цими відкритими проектами, DAO фіксує свій внесок у публічний блокчейн. Ці внески накопичуються для формування репутації, яка визначає норму винагороди за майбутніми проектами.

Уже зараз Amazon випустив програмну бібліотеку *AutoGluon*, що дозволяє створювати ШІ-моделі всього трьома строками коду.

Як бачимо, технології ШІ розвиваються надшвидко. Відомий експерт в області ШІ Лі Кайфу зазначає: "У наступні 5–10 років він (ШІ) стане частиною будь-якого бізнесу: компанії будуть використовувати його так само широко, як зараз інтернет і аналітику великих даних. У більш віддаленій перспективі, через 30–40 років, ШІ змінить усі галузі економіки і суть майже кожної професії. Зокрема, потреби людей залишаться тими самими: нам потрібно спілкуватися, розважатися, нам потрібні сім'я і друзі. Але згадаймо історію: коли електрика перетворилося на повсякденність, головною розвагою стало кіно, а не опера або театр, як було раніше. З поширенням інтернету кінотеатри потроху спорожніли, а люди стали проводити час в YouTube. Завдяки ШІ всі наші основні потреби будуть задовольнятися набагато краще, оскільки програми навчаються розуміти, чого ми по-справжньому хочемо. Зараз ми вже не можемо уявити, як люди жили без електрики. Точно так само через 30–40 років буде сприйматися ШІ. У цьому сенсі штучний інтелект – новий струм" [4].

Існує й інша позиція. 40 % європейських стартапів, що займаються розробками у сфері штучного інтелекту,

насправді не використовують його. Такого висновку дійшли аналітики венчурної компанії *MMC Ventures* на основі опублікованого в березні 2019 року опитування 2800 стартапів в 13 країнах ЄС.

Деякі початківці-розробники технологій використовують модне словосполучення "штучний інтелект" для залучення уваги до себе і своїх продуктів, щоб отримати більше фінансування. Згідно з оцінками *MMC*, компанії, які заявляють роботу над ШІ-рішеннями, залучають у середньому на 15–50 % більше інвестицій.

При цьому не завжди самі стартапи заявляють про використання штучного інтелекту, зазначає *Forbes*. Деякі аналітичні сайти приписують компаніям приставку "ШІ", а в звіті *MMC* не уточнюється відсоток компаній, які цілеспрямовано вводять в обман своїх клієнтів та інвесторів, кажучи про застосування штучного інтелекту.

"У 40 % випадків ми не змогли знайти доказів використання штучного інтелекту", – заявив журналу *Forbes* директор з досліджень *MMC* Девід Кельнар (*David Kelnar*) [5].

За його словами, стартапи, які "люди сприймають і вважають ШІ-компаніями, такими, ймовірно, не є. Сектор ШІ – це "миляна бульбашка", яка скоро може лопнути".

Проте у зв'язку з останніми подіями, важливо згадати наслідки пандемії. Поширення коронавірусу COVID-19 призведе до вибухового зростання витрат на штучний інтелект у світі, вважають аналітики *IDC*, які озвучили свій прогноз 9 квітня 2020 року.

За словами експертів, після спалаху COVID-19 багато галузей, такі як транспорт і споживчі послуги, повинні будуть зменшити свої інвестиції в технології. "З іншого боку, штучний інтелект – це та технологія, яка може відіграти важливу роль, допомагаючи компаніям і суспільству долати великомасштабні проблеми, зумовлені карантинними обмеженнями, і розв'язувати їх, – каже старший аналітик напрямку *IDC Customer Insights & Analysis* Андреа Мінонно (*Andrea Minonne*). – У всіх галузях державного сектору буде відчуватися прискорення інвестицій в ШІ. Лікарні розглядають ШІ як засіб прискорення діагностики і тестування на COVID-19 і надання автоматизованих дистанційних консультацій пацієнтам, які перебувають в ізоляції. Водночас уряди будуть використовувати ШІ для оцінки відповідності вимогам до соціальної дистанції".

У дослідженні наголошується, що після коронавірусної пандемії розгорнуті в хмарній інфраструктурі ШІ-рішення набудуть великого поширення, показавши, що компанії вважають розгортання розумних технологій у хмарі буде більш ефективним і гнучким процесом.

У *IDC* провели опитування представників понад 180 компаній в Європі, і 16 % респондентів заявили, що бачать в автоматизації за допомогою штучного інтелекту і нових технологій засіб для мінімізації наслідків пандемії. Брак співробітників і збої в ланцюжку поставок приведуть до необхідності автоматизації всіх виробничих процесів.

Аналітик *IDC Customer Insights & Analysis* Петро Войтісек (*Petr Vojtisek*) додав, що штучний інтелект здатний відіграти важливу роль для компаній у реагуванні на кризу з COVID-19 найближчим часом, оскільки ці технології забезпечують автоматизацію процесів і допомагають знизити використання людської праці [6].

Ринок ШІ розвивається швидко як ніколи, за останні 5 років він зріс майже в 20 разів, з такими темпами зростання можна очікувати, що обсяг ринку збільшиться до 2022 року до 52 млрд або ще в 4 рази порівняно з 2017 р. Найбільш активно ШІ технології застосовують Китай та США.

ШІ автоматизує завдання, що вимагають людського пізнання, такі як виявлення шахрайства та графіки технічного обслуговування літаків, автомобілів та інших фізичних активів. Це дає можливість збільшити кількість важливих людських рішень у всьому: від нагляду за капітальними проектами до утримання клієнтів і стратегії виходу на ринок для нових продуктів.

Зараз швидкість розвитку обчислювальної потужності ШІ випереджає закон Мура, а це означає, що швидкість процесора подвоюється кожні 18 місяців, а отже, розробники можуть очікувати подвоєння продуктивності ШІ-додатків у ті самі строки за тієї самої вартості обладнання.

Кількість сфер застосування ШІ-технологій збільшується з кожним днем. Серед них застосування штучного інтелекту в оборонній та військовій справі, в освіті, у бізнесі, у боротьбі з шахрайством, в електроенергетиці, у виробничій сфері, у банках (управління ризиками, прогнозування, чат-боти в мобільних банківських додатках), у транспорті, у логістиці, у виробництві (контроль виробничих процесів, їх оптимізація, діагностика обладнання, інформація про поломки, профілактичні заходи, автоматизація), у торгівлі (аналіз купівельної активності й ефективності маркетингових стратегій, управління закупівлями, розробка персоналізованих програм лояльності, глибока аналітика), на ринку предметів і послуг розкошів, у держуправлінні, у ЖКГ, у криміналістиці, у судовій системі, у спорті, у медицині (ведення документації, діагностика), у сфері інформаційної безпеки (технології боротьби з шахрайством, аналіз старих загроз і попередження нових, відомості для створення загальної бази даних), для аналізу поведінки громадян, у розвитку культури тощо.

В Україні існує багато компаній, що займаються ШІ: це і продуктові компанії, і аутсорсери на кшталт SoftServe, і аутстаф-компанії. У нас доволі сильні позиції у Східній Європі.

Насправді сьогодні ми більшою мірою використовуємо так званий "слабкий штучний інтелект", який виконує вузькоспеціалізовані завдання, що є дуже далеким від наукової фантастики.

Клієнти українських компаній – переважно замовники з Західної Європи та США, а масштабність замовлень залежить від фінансової спроможності та фантазії клієнта.

Data Science UA працює над тим, щоб Україна стала більш знаною в царині нових технологій, але поки що, на жаль, для великого бізнесу ми – маленька нестабільна частинка світу. Україна точно не відстає від Іспанії чи Франції, але США та Китай зараз ідуть попереду всіх. У багатьох іноземних компаній в Україні є R&D-центри, яскравим прикладом є Ring Ukraine. Data Science UA формує спільноту Data Science в Україні. Вони допомагають наймати спеціалістів, які працюють у сфері штучного інтелекту, проводять корпоративне навчання та менторство. Також Data Science UA консультують компанії щодо впровадження технологій аналізу та обробки даних і безпосередньо впроваджують їх.

Усе більше і більше постачальників пропонують різні рішення ШІ для бізнесу. За даними Clutch, 28 українських компаній постачають рішення для штучного інтелекту порівняно з 226 постачальниками по всьому світу.

LinkedIn показує, що в Україні більше ніж 2000 розробників програмного забезпечення, що спеціалізуються на штучному інтелекті. Спільнота інженерів ШІ в Україні зростає з кожним роком. В Україні відбувається багато конференцій, присвячених штучному інтелекту і машинному навчанню, таких як AI & Big Data Day, AI Ukraine – Міжнародна конференція з питань штуч-

ного інтелекту, BotCamp Kyiv тощо. Їх зростаюча кількість показує інтерес до технологій і зростання спільноти розробників ШІ.

Згідно з дослідженням лондонського агентства, наша країна стала одним з лідерів у сфері штучного інтелекту за межами Кремнієвої Долини. "Зараз ІТ для країни є третьою галуззю, третім сектором щодо експорту. І чим успішнішим буде розвиток ІТ-ринку, тим успішніше розвиватиметься національний валовий продукт".

В Україні багато аутсорсу, це пояснюється дешевою робочою силою, а високі заробітні плати в ІТ створили конкуренцію, яка відфільтровує середовище і відточує крутих спеціалістів. У нас майже щотижня проходять різні мітапи та хакатони, є свої зірки, а відповідно, і багато компаній, які працюють у цій сфері.

Потенціал України колосальний. Найбільш популярними та перспективними для застосування ШІ-технологій галузями зараз є виробництво, державне муніципальне управління та ЖКГ.

Що стосується права, в Україні майже немає законів, які регулюють або обмежують ШІ. З одного боку, це дає необмежену свободу дій, але з іншого – може мати і не дуже хороші наслідки. Наприклад, в Україні немає закону, який захищав би авторське право контенту, створеного ШІ. Або, якщо виникає помилка і з якихось причин діяльність ШІ призводить до проблем, хто повинен нести відповідальність? В Україні ШІ не визнається як окремий суб'єкт, тому відповідальність понесе його власник.

"Чинне законодавство України пов'язує авторство й створення об'єктів права інтелектуальної власності тільки з людиною, тож у правовому полі комп'ютери, програми та інші форми вираження штучного інтелекту не є авторами й винахідниками. Така ситуація склалася, зокрема, і тому, що штучний інтелект не розглядають як окремий суб'єкт".

Штучний інтелект – це не альтернатива, а необхідність. Україна наразі на тому етапі, коли ще немає готових рішень на всі порушені питання. Проте важливо усвідомлювати, що право не настільки динамічне, щоб повністю встигати за технологічним розвитком. Водночас способи вирішення дискусійних питань у цій сфері можуть мати універсальну відповідь, а відтак застосування протестованих рішень може стати виходом із цієї проблеми.

Якщо ж говорити про більш насущні проблеми, то одна з них полягає в тому, що в Україні штучний інтелект ще не став "трендом". Обізнаність щодо технологій ШІ дуже низька, а актуальні проблеми великої кількості бізнесів – це виживання, пошук ринків збуту або навіть пошук коштів на комп'ютеризацію. Багато людей через необізнаність або надмірну консервативність просто бояться застосовувати технології ШІ, ринок чинить опір структурним змінам, але такий пункт, як інтеграція технологій ШІ, ще не скоро буде прийнято урядом як напрям майбутнього розвитку.

Бюрократизація великих компаній та держмуніципального сектору також цьому не сприяє. Ще одна з проблем – це те, що в Україні зовсім мала кількість підприємств правильно збирає дані, а без бази даних або з даними, що неналежно структуровані, ШІ не зможе вдосконалюватися та робити якісні висновки.

Аналітичне агентство Deep Knowledge Analytics лондонського інвестиційного фонду Deep Knowledge Ventures, яке спеціалізується на ІТ, блокчейні та технологічних трендах, опублікувало дослідження щодо ринку ШІ в Східній Європі. Виявилось, що Україна – у трійці лідерів і посідає почесне друге місце. Однак і тут є проблема – не вистачає кадрів, а система освіти не справляється.

Ще одна з основних проблем в інтеграції ШІ в українське підприємництво – це брак технологій. Рішення на рівні світових стандартів є в Україні, але більшість українських бізнесів ще не готова повною мірою до їх впровадження. Українська держава та освіта не приділяють цьому уваги.

Так само як не приділяють уваги тим можливостям, що технології ШІ можуть чинити тиск на соціум і його звичні процеси – посилити безробіття, необ'єктивну концентрацію економічної могутності, поглибити розмежування доступних різним верствам населення ресурсів, змістити алгоритми впливу в політикумі. І проблема полягає в тому, що занадто мало урядів країн, що розвиваються, приділяють цим ризикам серйозну увагу, тому що в їхньому розумінні ці перспективи занадто віддалені.

Наприклад, за даними аналітичного журналу Clutch на момент 24.04.2020 р. з 30 найкращих компаній-розробників ШІ-технологій шість українські, що становить 1/5, або 20 %, а саме Chatbots.Studio (спеціалізуються на створенні чат-ботів та RPA – англ. *Robotic process automation* – форма технології автоматизації бізнес-процесів – застосовуючи технології ШІ), Softengi (розробка програмних забезпечень на основі технологій ШІ), Zfort Group (мобільні та веб-розробки з використанням технологій ШІ), Intellias (англ. *Intelligent software engineering* – поєднання технологій програмної інженерії та ШІ), R&D teams for AI-Based Startups (розробка рішень заснованих на використанні технологій ШІ для стартапів, реінжиніринг бізнес-процесів підприємств з використанням технологій ШІ, розробка венчурних сервісів для стартапів) та Unicsoft (розробка програмного забезпечення з використанням технологій ШІ та блокчейну) [7].

Також серед українських компаній, що засновані на використанні ШІ, можна згадати Grammarly (онлайн-сервіс на основі ШІ для написання текстів англійською мовою), AltexSoft (розробка програмного забезпечення для оптимізації логістичних систем виробництва за допомогою ШІ), OSA Hybrid Platform (сервіс на базі ШІ та Big Data для FMCG ритейлу), Quantu Mobile (розробка рішень, заснованих на використанні технологій ШІ для стартапів, реінжиніринг бізнес-процесів підприємств з використанням технологій ШІ), ELEKS (розробка програмного забезпечення і консалтинг на основі алгоритмів ШІ), YouScan (аналіз текста і зображень з метою виявлення закономірностей, які можна використовувати в маркетингу), AI Helps (компанія розробляє CRM системи для малого і середнього бізнесу, запускає стартап Supplio-CRM для оптимізації роботи постачальників косметики з салонами краси), AI Factoty (розробка комп'ютерного бачення і технологій віртуальної і доповненої реальності з акцентом на розпізнавання, аналіз та обробку зображень і відео, наразі викуплений Snapchat – Snap Inc), People.ai (аналітичний сервіс, що дозволяє бізнесам підвищувати продуктивність продажів за рахунок аналізу праці робітників), Let's Enhance: фото на мільйон (онлайн-сервіс обробки та масштабування зображення), Captain Growth: онлайн-маркетолог (надає послуги аналізу маркетингових даних), Skillroads (складає резюме згідно з вимогами певного роботодавця), Altris.ai: гострий зір (медична платформа, що використовує ШІ для діагностування проблем із зором), 3DLOOK: домашня примірка (демонструє, як та чи інша річ сидітиме на фігурі) та багато інших.

На сьогодні Україна є одним із глобальних джерел інновацій після Кремнієвої долини у сфері ШІ і пов'язаних із ним технологій. Ми отримуємо найбільшу кількість міжнародних грантів на розробку ШІ, перемаємо в конкурсах і отримуємо значні інвестиції [8].

Україна – один з провідних постачальників технологій ШІ в Східній Європі та у світі. Зараз ІТ для країни є третьою галуззю, третім сектором з експорту. І логічно, що чим успішніше буде розвиток ІТ-ринку, тим успішніше розвиватиметься національний валовий продукт. Якщо говорити про світові тенденції, то український ринок розвивається синхронно, тобто має найбільше інноваторів у тих сферах, які мають найбільшу популярність у світі.

Отже, Україна вже є, а може стати ще кращим, експортером технологій ШІ. Україна є ідеальною локацією для інновацій і має достатні шанси стати унікальним місцем для розумних рішень у сфері штучного інтелекту та належного його функціонування.

Проте для цього країні спочатку треба розв'язати низку проблем, таких як необізнаність виробників і споживачів, недовіра людей, бюрократизація крупних компаній, відсутність належно структурованих даних, розмите законодавство тощо. Щоб змінити сприйняття технологій ШІ людьми, потрібні дуже суттєві зміни, особливо в політиці, що здійснюється урядом.

Також той факт, що серед 30 найкращих компаній-постачальників ШІ-технологій шість українські, говорить сам за себе. Україна має великий потенціал для розвитку у сфері технологій штучного інтелекту, проте цей сектор потребує налагодження і просування в маси.

Термін "штучний інтелект" з'явився в 1956 році, але справжньої популярності технологія ШІ досягла лише сьогодні на тлі збільшення обсягів даних, удосконалення алгоритмів, оптимізації обчислювальних потужностей і засобів зберігання даних. Зараз до ШІ зараховують відповідні програмні системи й алгоритми, які можуть виконувати будь-які завдання подібно до людського розуму, поведінка яких орієнтована на певну мету.

Впровадження ШІ вимагає істотної зміни бізнес-процесів, а нові рішення, що використовують технології ШІ, можуть привести до створення нових бізнес-процесів, які відкривають нові можливості бізнесу: приплив клієнтів, підвищення прибутку, посилення лояльності тощо.

Ринок ШІ розвивається швидко, як ніколи, за останні 5 років він зріс майже в 20 раз, з такими темпами зростання можна очікувати, що обсяг ринку збільшиться до 2022 року до 52 млрд або ще в 4 рази порівняно з 2017 р. Найбільш активно ШІ-технології застосовують Китай та США. Зараз Україна – один із провідних постачальників технологій ШІ у Східній Європі та в світі. ІТ для країни є третім сектором у сфері експорту, тому країна повинна бути зацікавленою в розвитку цієї сфери. Проте для цього країні спочатку треба розв'язати низку проблем, які вимагають зміни виробничої політики країни.

ШІ вже почав впливати на економіку всього світу, тому зараз дуже важливим є підтримувати розвиток цієї сфери, адже одним із прогнозів є збільшення розриву між бідними і багатими людьми/країнами. І від того, хто перший знайде на ринок технологій ШІ, залежить більше, ніж може здаватися на перший погляд.

Протягом останніх кількох років технології штучного інтелекту (далі – AI) щільно вкоренилися в усіх видах бізнесу й стали фактично ключовою тенденцією поточного часу. Сьогодні, звертаючись до інновацій, ми вже говоримо не просто про експериментальні методики та спроби використовувати нові підходи до виконання бізнес-завдань, а про реальні можливості, які продемонстрували високу ефективність на практиці.

Ще донедавна інвестувати в AI могли собі дозволити тільки великі корпорації, але ситуація змінюється на очах. Швидке зростання популярності високотехно-

логічних рішень дедалі активніше залучає до процесу їх впровадження стартапи, невеликі й молоді компанії в усьому світі.

Згідно з дослідженням Price Waterhouse Coopers (PwC), до 2030 року потенційний внесок у світову економіку від застосування технологій AI може становити майже 16 трлн дол. і, з урахуванням сучасних тенденцій, лідирувати в гонці інноваційних впроваджень будуть Китай і Північна Америка, претендуючи майже на 70 % загального прибутку у найближчі 10–12 років [9].

Водночас, згідно з опитуванням CTR Gartner, у 2018 році, тільки 4 % опитаних компаній у США, Азії і деяких країнах Західної Європи мають глобальну стратегію та конкретну концепцію інвестування, розгортання й впровадження технологій штучного інтелекту у свою діяльність. Решта компаній – як великі, так і малопримітні гравці ринку – перебувають або на різних стадіях планування, не маючи чіткого бачення застосування інновацій, або в пошуку відповідних "інструментів", або взагалі поки не готові до інновацій з різних причин.

Проте, підкреслюючи актуальність і важливість використання технологій штучного інтелекту з метою ефективного виконання низки цільових бізнес-завдань, експерти акцентують увагу на найефективніших AI-інструментах, уже випробуваних багатьма компаніями.

Про це сперечаються найвидатніші вчені та розробники. Винахідник Ілон Маск, фізик Стівен Гокінг, голова корпорації "Майкрософт" Білл Гейтс застерігають від розробки штучного інтелекту, але інші вчені і відомі особистості, такі як Марк Цукерберг, програміст і засновник мережі Фейсбук, навпаки, бачать користь для всього людства в застосуванні штучного інтелекту. Тим часом, відомий робот-гуманоїд Софія, створена на основі штучного інтелекту, навчається, жартує і дає інтерв'ю, у яких виражає бажання мати родину, як у людей [10].

Минулого року робот Софія в інтерв'ю заявила, що знищить людство, хоча потім розробники зізнались, що це був жарт. Робот Софія і ці жарти про захоплення світу були гарним піар-ходом, унаслідок якого її розробники отримали величезну кількість уваги у свій бік. Утім, багато відомих та поважних учених і винахідників досі ще вважають, що штучний інтелект є загрозою для людей.

Марк Цукерберг переконаний, що штучний інтелект, навпаки, допоможе людству впоратися з багатьма проблемами: люди зможуть отримувати більш якісне лікування, діагностування захворювань, знизити кількість ДТП (що є наразі найбільшою причиною смертності людей) тощо.

Можливості штучного інтелекту:

- збільшення продуктивності бізнесу за рахунок повсюдної автоматизації базових бізнес-процесів (включаючи використання роботів і автономних транспортних систем);
- збільшення попиту на продукти та послуги компаній за рахунок їх персоналізації та індивідуального підходу до кожного клієнта. У цьому допоможе використання AI-асистентів і аналітичних програм;
- автоматизація процесів фільтрації аудиторії онлайн, вибірка потенційних клієнтів;
- автоматизація процесів оформлення заявок, замовлень і продажів;
- контроль безпеки та впровадження смарт-системи автентифікації.

На думку PwC, у найближчі 5–10 років лідером з використання у бізнесі штучного інтелекту буде Китай. Істотним потенціалом володіє і Північна Америка. Західна Європа ж поки що повзе у хвості. Зростання інтересу до інноваційних розробок з боку світових інвесторів останніми роками дає хорошу перспективу на роз-

ростання тенденції масового застосування AI у базових галузях. Тож для IT-галузі України це дає колосальні шанси. Найбільшу користь від технологій AI, за даними аналітиків, отримають сфери фінансових послуг, роздрібною торгівлі, медицини та автопрому [11].

Персоналізація підвищує привабливість товарів і послуг, залучаючи додаткову споживчу аудиторію і зміцнюючи вже наявну. Зростання споживання означає збільшення кількості даних, а це забезпечує більше інсайтів і більше можливостей для поліпшення продукту. Вивчивши переваги своїх клієнтів і запропонувавши їм індивідуальний підхід, бізнес здатний наростити свою частку на ринку.

Проте більшість організацій досі вважають за краще встановлювати певні межі для впровадження деяких технологічних рішень і навіть створюють окремі підрозділи для їх адаптації, тоді як AI вимагає того, щоб із ним взаємодіяли в межах "командної гри" – це дозволяє не просто заощаджувати бюджет на нововведення, але й краще зрозуміти принцип роботи технології.

Штучний інтелект перестав бути фантастикою і почав з'являтися в торгових залах роздрібних магазинів, підглядаючи, що користується попитом, щоб допомогти скоригувати асортимент.

Лідер американського рітейлу Walmart використовує робота Bossa Nova, який три рази на день на чотирьох колесах зі швидкістю 0,5 км на годину проїжджає всі відділення великих супермаркетів Walmart і виконує роботу мерчандайзерів, скануючи полиці з товарами. Поки клієнти здійснюють покупки, Bossa Nova по заданому маршруту перевіряє всі полиці магазину, відправляючи на склад інформацію про вже скуплені продукти і неправильні ціни. Робот оснащений датчиками безпеки, щоб розпізнавати об'єкти і самостійно уникати зіткнення з людьми і візками [12].

Роботи на 50 % швидше виконують роботу мерчандайзерів, тому що персонал проводить масштабні перевірки всіх полиць тільки два рази на тиждень, а робот – тричі на день. Завдяки цьому складські робочі набагато швидше поповнюють порожні полиці, а магазини змогли перерозподілити сили персоналу. Як зазначають у компанії, завдання роботів – не скоротити кількість співробітників, а надати працівникам більше часу для безпосередньої роботи з клієнтами.

Іншим піонером впровадження штучного інтелекту є компанія Amazon. На початку 2018 року світовий гігант електронної комерції Amazon відкрив свій перший безпілотний магазин Amazon Go.

Усі торгові відділи Amazon Go обладнані високотехнологічними камерами із системою автоматичної ідентифікації об'єктів RFID. Головна мета камер – визначити, які позиції користуються найбільшим попитом, які товари покупці найчастіше повертають на полиці та інше. Крім того, камери Amazon Go розпізнають обличчя, визначають ріст людини, вагу, колір шкіри та інші фізичні характеристики. AI на основі всіх отриманих даних визначає найбільш популярні товари в конкретних групах споживачів і пропонує варіанти зміни цінової політики. Усю цю роботу автоматизовано виконує комп'ютер без участі людини.

Єдиної відповіді на запитання, чим опікується штучний інтелект (ШІ), не існує. Майже кожен автор, який пише книгу про штучний інтелект, відштовхується від якогось визначення, та розглядає в його світлі досягнення цієї науки. Зазвичай ці визначення зводяться до таких:

- штучний інтелект вивчає методи мислення завдань, які потребують людського розуміння. Отже, ідеться про те, щоби навчити ШІ розв'язувати тести інтелекту. Це передбачає розвиток способів розв'язан-

ня задач за аналогією методів дедукції та індукції, накопичення базових знань і вміння їх використовувати;

- штучний інтелект вивчає методи розв'язання задач, для яких не існує способів розв'язання або вони не коректні (через обмеження в часі, пам'яті тощо). Завдяки такому визначенню інтелектуальні алгоритми часто використовуються для розв'язання NP-повних задач, наприклад, задачі комівояжера;

- штучний інтелект займається моделюванням людської вищої нервової діяльності.

- штучний інтелект – це системи, які можуть оперувати зі знаннями, а найголовніше – навчатися. Насамперед ідеться про те, щоби визнати клас експертних систем (назва походить від того, що вони спроможні замінити "на посту" людей-експертів) інтелектуальними системами;

- останній підхід, що почав розвиватися з 1990-х років, називається агентно-орієнтованим підходом. Цей підхід зосереджує увагу на тих методах і алгоритмах, які допоможуть інтелектуальному агенту виживати в довкіллі під час виконання свого завдання. Тому тут значно краще вивчаються алгоритми пошуку і прийняття рішення [13].

Експерти НАТО у своїй діяльності оперують спорідненими тлумаченнями штучного інтелекту:

- "спроможність, що надається алгоритмами оптимального або неоптимального вибору з широкого простору можливостей, для досягнення цілей шляхом застосування стратегій, які можуть спиратися на навчання або адаптацію до навколишнього середовища";

- "системи, які створені людиною і діють у фізичному або цифровому світі, ураховують складну мету і обирають найкращі дії (відповідно до заздалегідь визначених параметрів), які необхідно виконати для досягнення поставленої мети на основі сприйняття свого середовища, інтерпретації зібраних структурованих або неструктурованих даних та обґрунтування знань, отриманих з цих даних".

Непопулярні підходи. Найзагальніший підхід полягає в тому, що штучний інтелект матиме змогу поводити себе як людський за звичних умов. Ця ідея є узагальненим підходом тесту Тюрінга, який стверджує, що машина стане розумною тоді, коли буде спроможна підтримувати діалог з людиною, а та не зможе зрозуміти, що розмовляє з машиною (діалог ведеться переписуванням) [14].

Письменники-фантасти часто пропонують ще один підхід: штучний інтелект виникає тоді, коли машина буде відчувати і творити. Наприклад, хазяїн Ендрю Мартіна з "Двохсотлітньої людини" Айзека Азімова починає ставитись до нього, як до людини, тоді, коли той створив іграшку за власним проектом. А Дейта із "Зоряного шляху", що спроможний до спілкування та навчання, мріє володіти емоціями та інтуїцією.

Підходи до вивчення. Існують різні методи створення систем штучного інтелекту. У наш час можна виділити чотири досить різних методи:

1. Логічний підхід. Основою для вивчення логічного підходу слугує алгебра логіки. Кожен програміст знайомий з нею з того часу, коли він вивчав оператор IF. Свого подальшого розвитку алгебра логіки отримала у вигляді числення предикатів, у якому вона розширена за рахунок введення предметних символів, відношень між ними. Крім цього, кожна така машина має блок генерації цілі, і система виводу намагається довести цю ціль як теорему. Якщо ціль досягнута, то послідовність використаних правил дозволить отримати ланцюжок дій, необхідних для реалізації поставленої цілі (таку систему ще називають експертною системою). Потужність

такої системи визначається можливостями генератора цілей і машинного доведення теорем. Для досягнення кращої виразності логічний підхід використовує новий напрям, його назва – нечітка логіка. Головною відмінністю цього напрямку є те, що істинність вислову може приймати, крім значень "так"/"ні" (1/0), ще й проміжні значення – "не знаю" (0,5), "пацієнт радше живий, ніж мертвий" (0,75), "пацієнт радше мертвий, ніж живий" (0,25). Такий підхід подібніший до мислення людини, оскільки вона рідко відповідає "так" або "ні".

2. Під структурним підходом ми розуміємо спроби побудувати ШІ шляхом моделювання структури людського мозку. Однією з перших таких спроб був перцептрон Френка Розенблатта. Головною моделюючою структурною одиницею в перцептроні (як і в більшості інших варіантів моделювання мозку) є нейрон. Пізніше виникли й інші моделі, відоміші під назвою "нейронні мережі" (НМ) і їх реалізації – нейрокомп'ютери. Ці моделі відрізняються за будовою окремих нейронів, за топологією зв'язків між ними й алгоритмами навчання. Серед найвідоміших на початку 2000-х років варіантів НМ можна назвати НМ зі зворотним поширенням помилок, сітки Кохонена, сітки Гопфільда, стохастичні нейрони сітки. У ширшому розумінні цей підхід відомий як конекціонізм. Відмінності між логічним і структурним підходом не настільки принципові, як це здається на перший погляд. Алгоритми спрощення і вербалізації нейронних мереж перетворюють моделі структурного підходу на явні логічні моделі. З іншого боку, ще 1943 року Воррен Маккалох і Волтер Піттс показали, що нейронна сітка може реалізувати будь-яку функцію алгебри логіки.

3. Еволюційний підхід. Під час побудови системи ШІ за цим методом основну увагу зосереджують на побудові початкової моделі і правилах, за якими вона може змінюватися (еволюціонувати). Причому модель може бути створена за найрізноманітнішими методами, це може бути і НМ, і набір логічних правил, і будь-яка інша модель. Після цього ми вмикаємо комп'ютер і він на основі перевірки моделей відбирає найкращі з них, і за цими моделями за найрізноманітнішими правилами генеруються нові моделі. Серед еволюційних алгоритмів класичним вважається генетичний алгоритм.

4. Імітаційний підхід. Цей підхід є класичним для кібернетики з одним із її базових понять – "чорний ящик". Об'єкт, поведінка якого імітується, саме і являє собою "чорний ящик". Для нас не важливо, які моделі в нього всередині і як він діє, головне, щоби наша модель в аналогічних ситуаціях поведила себе без змін. Таким чином тут моделюється інша властивість людини – здатність копіювати те, що роблять інші, без поділу на елементарні операції і формального описання дій. Часто ця властивість економить багато часу об'єктові, особливо на початку його життя [15].

У межах гібридних інтелектуальних систем намагаються об'єднати ці напрями. Експертні правила висновків можуть генеруватися нейронними мережами, а побіжні правила отримують за допомогою статистичного вивчення. Перспективний новий підхід, який ще називають підсиленням інтелекту, розглядає досягнення ШІ у процесі еволюційної розробки як поточний ефект підсилення людського інтелекту технологіями.

Напрями досліджень. Як наукова дисципліна ШІ має кілька основних напрямів:

- машинне мислення (англ. *machine reasoning*, охоплює процеси планування, представлення знань і міркування, пошук та оптимізацію);

- машинне навчання (умовно поділяється на глибоке навчання (англ. *deep learning*) і навчання з підкріпленням (англ. *reinforcement learning*)),

• робототехніка (включає в себе управління, ситуаційне сприйняття, датчики і приводи, а також інтеграцію усіх інших методів в кібер-фізичні системи).

Якщо проаналізувати історію ШІ, можна виділити такий обширний напрям як моделювання міркувань (англ. *Model-based reasoning*). Багато років розвиток науки ШІ просувався саме таким шляхом, і зараз це одна з найрозвиненіших областей в сучасному ШІ. Моделювання міркувань має на увазі створення символічних систем, на вході яких поставлена деяка задача, а на виході очікується її розв'язок. Як правило, запропонована задача уже формалізована, тобто переведена на математичну форму, але або не має алгоритму розв'язання, або цей алгоритм занадто складний, трудомісткий тощо. У цей напрям входять: доведення теорем, прийняття рішень і теорія ігор, планування і диспетчеризація, прогнозування [16].

Таким чином, на перший план виходить інженерія знань, яка об'єднує завдання отримання знань з простої інформації, їх систематизацію і використання. Досягнення в цій області зачіпають майже всі інші напрями дослідження ШІ. Тут також необхідно відзначити два важливі "піднапрями". Перший з них – *машинне навчання* – стосується процесу *самостійного* отримання знань інтелектуальною системою під час її роботи. Другу пов'язано зі створенням *експертних систем* – програм, які використовують спеціалізовані бази знань для отримання достовірних висновків щодо довільної проблеми.

Великі і цікаві досягнення є у сфері моделювання біологічних систем. Сюди можна зарахувати кілька незалежних напрямів. Нейронні мережі використовуються для розв'язання нечітких і складних проблем, таких як розпізнавання геометричних фігур чи кластеризація об'єктів. *Генетичний підхід* заснований на ідеї, що деякий алгоритм може стати ефективнішим, якщо відбере найкращі характеристики в інших алгоритмів ("батьків"). Відносно новий підхід, де ставиться завдання створення автономної програми – агента, котрий співпрацює з довкіллям, називається *агентний підхід*. А якщо належним чином примусити велику кількість "не дуже інтелектуальних" агентів співпрацювати разом, то можна отримати "*мурашиний інтелект*".

Завдання розпізнавання об'єктів уже частково розв'язуються в межах інших напрямів. Сюди належать розпізнавання символів, рукописного тексту, мови, аналіз текстів. Особливо слід згадати *комп'ютерне бачення*, яке пов'язане з машинним навчанням та робототехнікою [17].

Робототехніка і штучний інтелект часто поєднуються одне з одним. Об'єднання цих двох наук, створення інтелектуальних роботів, можна вважати ще одним напрямом ШІ.

Окремо тримається машинна творчість (англ. *Computational creativity*) через те, що природа людської творчості ще менше вивчена, ніж природа інтелекту. А проте ця область існує, і тут стоять проблеми написання комп'ютером музики, літературних творів (часто – віршів і казок), художнє мистецтво.

Нарешті, існує безліч програм штучного інтелекту, кожна з яких утворює майже самостійний напрям. Як приклади можна навести програмування інтелекту в комп'ютерних іграх, нелінійному керуванні, інтелектуальні системи безпеки. Зокрема, у 2018 році дослідники з Корнуельського університету зробили те, що зможе кардинально змінити процес розробки нових відеоігор. Вони створили пару нейронних мереж, що змагаються (породжувальних змагальних мереж), і навчили їх на прикладі найпершої гри-шутера, DOOM-а. У процесі навчання нейронні мережі визначили основні принципи побудови

рівнів цієї гри і після цього вони стали здатні генерувати нові рівні без найменшої допомоги з боку людей.

Не важко бачити, що більшість сфер дослідження перетинаються. Це властиво для будь-якої науки. Але в штучному інтелекті взаємозв'язок між, задавалося б, різними напрямками, виражено дуже сильно, і це пов'язано з філософською суперечкою про сильний і слабкий ШІ.

Дослідження в галузі планування почалися зі спроби сконструювати робота, який виконував би свої завдання з деякою мірою гнучкості і здатністю реагувати на навколишній світ. Планування припускає, що робот повинен уміти виконувати деякі елементарні дії. Він намагається знайти послідовність таких дій, за допомогою якої можна виконати більш складне завдання, наприклад, рухатися кімнатою, заповненою перешкодами. Одним із методів планування є метод ієрархічної декомпозиції [18].

Планування через низку причин є складним завданням, чималу роль у цьому відіграє розмір простору можливих послідовностей кроків. Навіть дуже простий робот здатний породити величезну кількість різних комбінацій елементарних рухів. Дослідження у галузі планування сьогодні вийшли за межі робототехніки, тепер вони включають також координацію складних систем завдань і цілей. Сучасні планувальники застосовуються як в агентських середовищах, так і для керування прискорювачами часток.

Машинне навчання – це розділ штучного інтелекту, що має за основу побудову та дослідження систем, які можуть самостійно навчатись з даних. Наприклад, система машинного навчання може бути натренована на електронних повідомленнях для розрізнення спаму і прийнятних повідомлень. Після навчання вона може бути використана для класифікації нових повідомлень електронної пошти на спам та не-спам. В основі машинного навчання розглядаються уявлення та узагальнення. Представлення даних і функцій оцінки цих даних є частиною всіх систем машинного навчання, наприклад, у наведеному вище прикладі повідомлення електронною поштою ми можемо уявити лист як набір англійських слів, просто відмовившись від порядку слів. Узагальнення є властивістю, яку система буде застосовувати добре на невидимих примірниках даних; умови, за яких це може бути гарантовано, є ключовим об'єктом вивчення в полі обчислювальної теорії навчання. Існує широкий спектр завдань машинного навчання та успішних застосувань. Оптичне розпізнавання символів, у яких друковані символи розпізнаються автоматично та ґрунтуються на попередніх прикладах, є класичним підходом техніки машинного навчання. 1959 року Артур Самуїл визначив машинне навчання як "Поле дослідження, яке дає комп'ютерам можливість навчатися, не будучи явно запрограмованими" [19].

Обробка природної мови – загальний напрям штучного інтелекту та лінгвістики. Він вивчає проблеми комп'ютерного аналізу та синтезу природної мови. Стосовно штучного інтелекту аналіз означає розуміння мови, а синтез – генерацію розумного тексту. Розв'язання цих проблем буде означати створення зручнішої форми взаємодії комп'ютера та людини.

Розуміння природної мови іноді вважають AI-повною задачею, тому що розпізнавання живої мови потребує величезних знань системи про довкілля та можливості взаємодіяти з ним. Саме означення змісту слова "розуміти" – одне з головних завдань штучного інтелекту. На початку 2000-х років значну роль у вирішенні задач з обробки природномовних даних відіграють онтології, наприклад, WordNet, UWN.

Машинний зір – це застосування комп'ютерного зору в промисловості та виробництві. Тоді як комп'ютерний зір – це загальний набір методів, що дозволяють комп'ютерам бачити, сферою інтересу машинного зору як інженерного напряму є цифрові пристрої введення/виведення та комп'ютерні мережі, призначені для контролю виробничого обладнання, такого як роботи-маніпулятори чи апарати для вилучення бракованої продукції. Машинний зір є підрозділом інженерії, пов'язаним з обчислювальною технікою, оптикою, машинобудуванням і промисловою автоматизацією. Одним із найпоширеніших застосувань машинного зору є інспекція промислових товарів, таких як напівпровідникові чипи, автомобілі, продукти харчування та ліки. Люди, що працюють на складальних лініях, оглядають частини продукції і роблять висновки про якість виконання. Системи машинного зору для цієї мети використовують цифрові та інтелектуальні камери, а також програмне забезпечення обробки зображення для виконання аналогічних перевірок [20].

Комерційні пакети програм для машинного зору і пакети програм з відкритим вихідним кодом зазвичай включають у себе низку методів обробки зображень, таких як:

- *лічильник пікселів*: підраховує кількість світлих або темних пікселів;
- *бінаризація*: перетворює зображення в сірих тонах в бінарне (білі та чорні пікселі);
- *сегментація*: використовується для пошуку і/або підрахунку деталей, як:
  - ✓ *пошук і аналіз блобів*: перевірка зображення на окремі блоби пов'язаних пікселів (наприклад, чорної діри на сірому об'єкті) у вигляді опорної точки зображення. Ці блоби часто являють собою цілі для обробки, захоплення або виробничого браку;
  - ✓ *надійне розпізнавання за шаблонами*: пошук за шаблоном об'єкта, який може бути повернутий, частково прихований іншим об'єктом або відрізняється за розміром;
- *зчитування штрих-кодів*: декодування 1D- і 2D-кодів, розроблених для зчитування або сканування машинами;
  - *оптичне розпізнавання символів*: автоматизоване читання тексту, наприклад, серійних номерів;
  - *вимірювання*: вимірювання розмірів об'єктів в дюймах або міліметрах;
  - *знаходження країв*: пошук країв об'єктів;
  - *зіставлення шаблонів*: пошук, підбір, і/або підрахунок конкретних моделей.

Здебільшого системи машинного зору використовують послідовне поєднання цих методів обробки для виконання повного інспектування. Наприклад, система, яка зчитує штрих-код, може також перевірити поверхню на наявність подряпин або пошкодження та виміряти довжину і ширину компонентів, що обробляються.

Моделі мозку. Кінцевою метою досліджень з питань "штучного інтелекту" є розкриття таємниць мислення та створення моделі мозку. Принципова можливість моделювання інтелектуальних процесів впливає з основного гносеологічного результату кібернетики, який полягає в тому, що будь-яку функцію мозку, будь-яку розумову діяльність, описану мовою з суворо однозначною семантикою за допомогою скінченної кількості слів зазвичай можна передати електронній цифровій обчислювальній машині (ЕЦОМ). Сучасні ж наукові уявлення про природу мозку дають підстави вважати, що найістотніші за-

кономірності мозку визначаються скінченною (хоч, може, і надзвичайно великою) системою правил [21].

Штучний інтелект – технічна (в усіх сучасних випадках спроб практичної реалізації – комп'ютерна) система, що має певні ознаки інтелекту, тобто здатна:

- розпізнавати та розуміти;
- знаходити спосіб досягнення результату та приймати рішення;
- учитися.

У практичному плані наявність лише неповних знань про мозок, про його функціонування не заважає будувати його наближені інформаційні моделі, моделювати на ЕЦОМ найскладніші процеси мислення, у тому числі й творчі.

Висновки. Хоч проблема "штучного інтелекту" тісно пов'язана з потребами практики, однак тут немає єдиного загального практичного завдання, яке однозначно визначало би розвиток теорії, проте є багато завдань, які є частковими, вузькими. Тому проблема "штучного інтелекту" – це фактично цілий комплекс проблем, які характеризуються різним ступенем загальності, абстрактності, складності й розробленості, і кожній з яких властиві свої принципові й практичні труднощі. Це такі проблеми, як розпізнавання образів, навчання й самонавчання, евристичне програмування, створення загальної теорії самоорганізованих систем, побудова фізичної моделі нейрона тощо, багато з яких мають велике самостійне значення. Для всіх цих напрямів одержано важливі результати як практичного, так і теоретичного характеру, продовжуються інтенсивні дослідження. Оскільки крім нечисленних оптимістів майже ніхто не намагається саме "виготовити" інтелект, аналогічний людському, то йдеться про створення системи, яка буде здатна реалізувати певні моделі інтелекту.

Впровадження штучного інтелекту в бізнесі є незворотнім процесом. У найближчі роки ми станемо свідками широкої популяризації цієї технологічної галузі і будемо користуватися її плодами у звичному режимі, приблизно так, як ми звикли користуватися звичайними електричними побутовими приладами. Використання AI у бізнесі дає низку переваг, і той, хто першим почне інвестувати в цю галузь, зможе зняти вершки. У 2020 р. стали казати, що якщо бізнес не присутній в інтернеті, то він – мертвий. Приблизно таку саму думку я маю і щодо AI: "той бізнес, що не буде використовувати штучний інтелект у 2030 році – буде мертвим". Утім, усе ще залишається відкритим питання безпечності використання новітніх технологій. Є багато переживань стосовно того, що масове використання надпотужних комп'ютерів зі штучним інтелектом призведе до знищення людської цивілізації.

Список використаної літератури

1. Artificial Intelligence everywhere [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.pwc.com/gx/en/issues/data-and-analytics/artificial-intelligence.html>.
2. Brynjolfsson Erik. What Can Machine Learning Do? Workforce Implications / Erik Brynjolfsson, Tom Mitchell // Science. – 2017. – № 358(6370). – P. 1530–1534.
3. Didur I. Dynamic pricing algorithms on Uber and Lyft [Electronic resource] / Ivan Didur. – Mode of access : <https://datarootlabs.com/blog/uber-lift-gett-surge-pricing-algorithms>.
4. Estonia accelerates artificial intelligence development [Electronic resource]. – Mode of access : <https://e-estonia.com/estonia-accelerates-artificial-intelligence/>.
5. Ethical AI: Tensions and trade-offs [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.digitalpulse.pwc.com.au/ethical-artificial-intelligence-tensions-trade-offs/>.
6. G20 Ministerial Statement on Trade and Digital Economy [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.mofa.go.jp/files/000486596.pdf>.
7. Hovy E. Collaboratively built semi-structured content and Artificial Intelligence: The story so far [Electronic resource] / E. Hovy, R. Navigli,

S. Ponzetto. – Mode of access : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0004370212001245>

8. *Wooldridge Michael*. An Introduction to MultiAgent Systems / Michael Wooldridge. – New York : John Wiley & Sons, 2002. – 484 с.

9. *Johnson K. CB* Insights: AI startup funding hit new high of \$26.6 billion in 2019 [Electronic resource] / Khari Johnson. – Mode of access : <https://venturebeat.com/2020/01/22/cb-insights-ai-startup-funding-hit-new-high-of-26-6-billion-in-2019/>.

10. *Kai-Fu Lee*. AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order / Kai-Fu Lee // The New York Times, USA Today, And Wall Street Journal Bestseller. – 2018. – 275 с.

11. *Parmy O.* Nearly Half Of All 'AI Startups' Are Cashing In On Hype [Electronic resource] / Olson Parmy. – Mode of access : <https://www.forbes.com/sites/parmyolson/2019/03/04/nearly-half-of-all-ai-startups-are-cashing-in-on-hype/#32e78d08d022>.

12. Psychometric theories [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.britannica.com/science/human-intelligence-psychology/Psychometric-theories>.

13. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence [Electronic resource]. – Mode of access : <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>.

14. Revenues from the artificial intelligence (AI) software market worldwide from 2018 to 2025 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.statista.com/statistics/607716/worldwide-artificial-intelligence-market-revenues/>.

15. *Saran C.* Stanford University finds that AI is outpacing Moore's Law [Electronic resource] / Cliff Saran. – Mode of access :

<https://www.computerweekly.com/news/252475371/Stanford-University-finds-that-AI-is-outpacing-Moores-Law>.

16. *Sebastian A.* DeepMind in talks with National Grid to reduce UK energy use by 10 % [Electronic resource] / Anthony Sebastian. – Mode of access : <https://arstechnica.com/information-technology/2017/03/deepmind-national-grid-machine-learning/>.

17. Spending in Artificial Intelligence to Accelerate Across the Public Sector Due to Automation and Social Distancing Compliance Needs in Response to COVID-19, says IDC [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prEUR146205720>.

18. The History of Artificial Intelligence [Electronic resource] / C. Smith, B. McGuire, T. Huang, G. Yang. – Mode of access : <https://courses.cs.washington.edu/courses/csep590/06au/projects/history-ai.pdf>.

19. Three governance considerations to unlock the potential of AI [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.digitalpulse.pwc.com.au/ai-governance-considerations/>.

20. Top Trends on the Gartner Hype Cycle for Artificial Intelligence, 2019. [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/top-trends-on-the-gartner-hype-cycle-for-artificial-intelligence-2019/>.

21. Understanding the Potential of Artificial Intelligence [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.strategy-business.com/article/Understanding-the-Potential-of-Artificial-Intelligence?gko=c3fb6>.

Надійшла до редколегії 12.01.20

Д. Кушерець, д-р юрид. наук, проф.

Університет сучасних знань, Київ, Україна,

М. Хмара, канд. екон. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Проанализированы предпосылки возникновения искусственного интеллекта, рассмотрены мировые практики его применения в жизнедеятельности общества. Приведены примеры стратегий успешного использования технологий искусственного интеллекта в образовательной среде стран Ближнего Востока, США, Китае, Индии, Японии, Германии, Канаде. Обоснована необходимость создания единых стандартов разработки алгоритмов искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательная среда, робототехника, цифровизация, нейронные сети, машинное обучение.

D. Kusherets, Dr of Law, Prof.

University of modern Knowledge, Kyiv, Ukraine,

M. Khmara, Ph.D., Associate Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article analyzes the preconditions for the emergence of artificial intelligence, considers the world practices of its implementation in society. Examples of strategies for successful use of artificial intelligence technologies in the educational environment of the Middle East, USA, China, India, Japan, Germany, Canada are given. The necessity of creation of uniform standards of development of algorithms of artificial intelligence is substantiated.

Keywords: artificial intelligence, educational environment, robotics, digitalization, neural networks, machine learning.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 347.218: 347.233

O. Vygovskyy, Dr of Legal Sciences, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL REGIME OF PROPERTY OF STATE JOINT-STOCK COMPANIES IN UKRAINE: PROBLEM OF DETERMINATION AND IMPLEMENTATION

Problematic issues of determining the legal regime of property of state joint-stock companies, including those created in the process of corporatization of state-owned enterprises, are considered in this article. The specific features of the legal regime of property of this category of companies are analyzed, taking into account the specifics of their legal status and the participation of the state in the process of foundation and management of such companies. The author made the analytical generalization of the existing doctrinal approaches to determination of the legal regime of such property, legislative regulation in this area, non-uniform and inconsistent case law on the legal regime of property of state joint-stock companies. It is suggested to consider the property of such companies as exclusively state property, and the state joint-stock company is vested with only limited powers related to the use of such property within the framework of its statutory activities. Changing the legal regime of such property and its transfer to private ownership is possible due to the privatization procedures, and not as a result of transfer of such property by the state to the charter capital of a state joint stock company or corporatization of a state enterprise.

Keywords: state joint-stock company, property, state ownership, corporatization, privatization, powers of the owner.

State joint-stock companies are different in many aspects as compared to ordinary joint-stock companies. Their legal status, establishment, operation and corporate governance have intrinsic specific features being unique for this type of companies. This fact is recognized by the Law of Ukraine "On Joint-Stock Companies" dated 17 September 2008 which stipulates in Article 1(2) that activities of state joint-stock companies and state holding companies in which the sole founder and shareholder is the state represented by the authorized state authorities are governed by this Law, taking into account specific features envisaged by special laws. These specific features relate, in particular, to legal regime of the property used by state joint-stock companies in their operation. However, issues of the property legal relations in which these companies participate have not yet been governed by special legislative acts, leaving room for doctrinal debate and inconsistent court practice in this area. In view of this context our present research of these issues is timely and significant for the purposes of filling the loopholes in the current legislation and law enforcement practice related to state joint-stock companies.

The Ukrainian legal doctrine lacks uniformity in determination of legal regime of property of such companies. These issues have been considered, in particular, by O. Chernenko, Yu. M. Dzera, D.I. Pohribnyi, I.A. Selivanova, V.V. Vasylieva, A.M. Zakharchenko and other legal scholars. However, there is still a divergence of attitudes towards allocation of the property used by state joint-stock companies to the state ownership or private ownership of these companies.

The objective of this article is to explore the legal issues pertaining to property used by state joint-stock companies wholly-owned by the state and to determine its legal regime based on intrinsic features of such companies and taking into consideration current legislative regulation and court practice in Ukraine.

In order to attain this objective we should consider legal status of state joint-stock companies and legal background of their establishment. Many companies belonging to this category were created within the process of transformation of state enterprises, known as corporatization, pursuant to the Decree of the President of Ukraine № 210/93 "On Corporatization of Enterprises" dated 15 June 1993. Corporatization, as the process of transformation and change of the form of management of state-owned enterprises, should be distinguished from privatization, which provides for the change of ownership and control over the shares of state-owned entities to the benefit of private investors. The ulti-

mate objective of the corporatization was the creation of open joint-stock companies in which the charter capital was divided by shares wholly-owned by the state [5, p. 208]. Corporatization allowed the Ukrainian state to retain control over an enterprise, while improving its system of management and its overall market positioning. However, this transformation changed only the legal form of state enterprises, introducing no amendments to legal regime of their property that remained controlled by the state. In our view, the regime of property rights of the entities emerged as a result of corporatization can be seen as an exception to the general rule established by Article 115(1) of the *Civil Code of Ukraine* dated 16 January 2003, according to which a commercial entity is the owner of the property transferred to it by the shareholders of the entity into ownership as a contribution to the charter capital. Contrary to this general rule, the state as the shareholder of an entity created by virtue of corporatization remains the owner of the property that was assigned to such entity.

There is no uniform approach in the Ukrainian legal doctrine to understanding of the legal regime of property of the state joint-stock companies. Two opposite approaches exist in the academic community of Ukraine concerning determination of the owner of the property transferred to the state joint-stock companies in which 100 percent of the shares are owned by the state. The proponents of the first approach presume full application of the general provisions regarding legal entities (including commercial entities) to all companies created with the participation of the state and recognition of all property transferred to the charter capital of a commercial entity as its private property (so-called 'civilist approach').

In particular, I. A. Selivanova believes that joint-stock companies that are entities of the state sector of economy should also be recognized as the owners of the property [8, p. 48]. She further indicates that there is no reasonable ground for the fact that the current legislation does not recognize joint-stock companies with the participation of the state, unlike joint-stock companies without such participation, as the owner of the property [6, p. 74]. Meanwhile, she admits that open joint-stock companies created by the state can be recognized by the legislation as both the owners of the property transferred to their charter funds and entities possessing this property on the basis of the right of economic authority [7, p. 219]. O. Chernenko underlines that any property transferred by the state as a participant to a state joint-stock company shall be included into its charter capital and becomes the property of a company. The

state retains corporate rights, while the joint-stock company acquires the rights of the owner [1, p. 130]. V. V. Vasylieva specifies that joint-stock companies created by means of corporatization acquire all transferred property of an enterprise into ownership [10, p. 169]. D. I. Pohribnyi asserts that the common feature of corporatization and privatization is that in these processes, on the one hand, the state's right of ownership in respect of the property of state enterprises terminates, but, on the other hand, the state acquires the relevant corporate rights [4, p. 6]. However, even legal scholars supporting such views ultimately admit that specific features of the legal regime of property of such companies are not determined on the legislative level [11, p. 162], and this causes the need to take into account, when establishing the legal regime of property of state joint-stock companies, the rules of special laws (if available) and rules of local acts, since they may contain provisions related to such legal regime [1, p. 133].

Another approach is based on the position that the state joint-stock companies have specific features in respect of their establishment and that the property transferred to the companies in which 100 percent of the shares are owned by the state is the state property. No change of the legal regime of the state property occurs due to the transfer of this property to the charter capital of a state joint-stock company. As it was observed in the legal doctrine, a change of the entity's corporate form does not automatically lead to a change of the legal regime of the property owned by such legal entity [9, p. 436]. The change of the state ownership can take place only when the state loses its ownership rights to the property, e.g. by the mechanism of privatization. The creation of an open joint-stock company by the state and the transfer of the state property to the charter capital of this company do not constitute alienation of the property into private ownership. Therefore, under Ukrainian law, making a contribution to the charter capital of a corporatized entity (joint-stock company) cannot be considered as the ground for changing the form of ownership of the state property [2, p. 60]. It was stressed in the legal doctrine that the state property assigned to a corporatized state commercial enterprise based on the right of economic authority will be operated by the newly-created joint-stock company on the basis of the right of economic authority until its privatization is completed [2, p. 61]. Therefore, it can be concluded that corporatization transformed state enterprises into open joint-stock companies with new corporate names, new organizational structures and new systems of management, but the assets of these companies remained the state property. In essence, the state retained the right of ownership of both the shares of the joint-stock companies created by means of corporatization and the property used by such companies to carry out their activities [3, p. 66].

The Ministry of Justice of Ukraine in Clause 1.3 of its Letter No. 19-32/2 "Clarification of the Procedure for Registration of Rights of Ownership to the Objects of Real Estate Depending on Forms of Ownership" dated 11 January 2007 also observed that joint-stock companies, in which the founder and sole shareholder is the state represented by the bodies of executive power, have a special legal regime of property, compared with other commercial entities established not within the procedure of corporatization. In particular, state property transferred to the charter fund of state joint-stock companies, created by means of corporatization, remained under state ownership and its alienation was only possible by the privatization bodies in accordance with the privatization procedures determined by law. Based on the foregoing, the Ministry of Justice of Ukraine explained that the owner of the state property

transferred to the charter fund of a state joint-stock company is the state, represented by the Cabinet of Ministers of Ukraine (or any other body of executive power which was the founder of such a company).

There are legislative grounds for consideration of the property of such companies as the state property assigned to these companies on the basis of the right of economic authority. Following Article 13 of the Law of Ukraine "On Privatization of State and Communal Property" dated 18 January 2018, methods of privatization of property are the sale of properties under public or community ownership through auction, including an auction with conditions; an auction without conditions; an auction with step-by-step reduction of the opening price followed by submission of price offers; an auction with reduction of the opening price; an auction that involves reviewing price offers; and buyout of objects of privatization. This is the exhaustive list of methods of transfer of property into private ownership. Equally, the Law of Ukraine "On Management of Objects of State Ownership" dated 21 September 2006 does not provide for acquisition of the right of ownership by a state joint-stock company in respect of contributions transferred to its charter capital. Article 6(13) of the Law of Ukraine "On Holding Companies in Ukraine" dated 15 March 2006 directly stipulates that shareholdings or other property transferred to the charter capital of a state holding company remain in the state ownership and are assigned to it on the basis of the right of economic authority. Overall, the Ukrainian legislation does not contain provisions which would allow the state authorities to alienate the state property from the state ownership by making contribution to the charter capital of a state joint-stock company.

Article 145(2) of the *Commercial Code of Ukraine* dated 16 January 2003 provides that change of the legal regime of the property of a commercial entity is made on the basis of the resolution of the owner(s) of the property within the procedure established by this Code and other laws. In case of corporatization or transfer of property into the charter capital of a state joint-stock company there is no such separate resolution about transfer of the property into the ownership of a newly-formed joint-stock company. In essence, there must be a direct intention (express willingness) of a founder to transfer this property into the ownership of the newly-established entity. Following Article 145(3) and (4) of the *Commercial Code of Ukraine*, legal regime of the property of a commercial entity based on the state ownership can be changed through privatization of the property of the state enterprise or by leasing the integral property complex of the enterprise. The Code does not provide for such a change through transfer of the property to the charter capital of another entity. This corresponds with Article 345(1) of the *Civil Code of Ukraine* dated 16 January 2003, under which an individual or legal entity may acquire the right of ownership in case of privatization of the state property and communal property. This Code equally does not provide for another ground for acquisition of the state property into the ownership of a private person, apart from privatization. Therefore, privatization and lease of the integral property complex of the enterprise are the only methods of change of legal regime of the property from the state ownership into private ownership. Such change can take place only upon completion of the privatization procedure.

It should be admitted that the Ukrainian court practice in this area is non-uniform and rather inconsistent. In particular, the panel of judges of the Cassation Administrative Court in its *Ruling on Submission of the Case for Consideration by the Grand Chamber of the Supreme Court* dated 15 March 2019 (case No. 804/15369/13-a) acknowledged that "as of now, there are no clear legislative provisions

and likewise there is no legal conclusion of the Supreme Court of Ukraine concerning determination of the legal regime of property of joint-stock companies in which 100% of shares are owned by the state. Then this legal problem may arise in indefinite number of cases". In their *Dissent Opinion* dated 26 March 2019 in the case No. 804/15369/13-a the judges of the Supreme Court noted that the court practice on this issue is non-uniform and provided examples of contradictory court decisions taken on different cases in which the judges made completely opposite conclusions regarding legal regime of the property transferred to the charter capital of such companies (in particular, this *Dissent Opinion* refers to one case in which the company was recognized as the owner of this property, and two cases in which the state was held to remain the owner).

In fact, there are numerous judicial cases, in which high judicial authorities of Ukraine uphold the view that legal regime of property upon its transfer to the charter capital of a state joint-stock company remains unchanged, and this property should be qualified as the state property. Majority of these cases relate to the disputes arising in respect of registration of ownership rights to items of property (usually real estate) contributed to the charter capital of a state joint-stock company, in favour of such company. The courts continually and emphatically held that this property remains in the state ownership, and any registration of private title to it is illegal.

For example, in the *Resolution of the Supreme Court* dated 5 July 2018 in the case No. 915/826/16 the court indicated that the state represented by the Cabinet of Ministers of Ukraine changed the legal form of the state enterprise to public joint-stock company and determined the amount of its charter capital, but the property which formed the charter capital, including the contestable complex of non-residential premises, was not transferred to its ownership. The transfer and acceptance act executed in respect of the integral property complex transferred to the state enterprise contained no statement on transfer of the contestable property into private ownership of this enterprise. In a similar case settled by the *Resolution of the Supreme Court* dated 6 November 2018 in the case No. 925/473/17 the court stressed that, since the Cabinet of Ministers of Ukraine did not take decision on the change of legal regime of the contestable property, then no change of form of ownership from public to private took place.

In another similar case settled by the *Resolution of the Supreme Court* dated 8 May 2018 in the case No. 925/875/17 the court concluded that until completion of privatization within the established procedure this property shall remain the object of state ownership. The court rejected allegations of the company that change of the form of ownership from state into private ownership took place within the procedure of reorganization by transformation of the state enterprise into public joint-stock company during which the state of Ukraine exchanged one object of state ownership into another, namely that it transferred the property into charter capital of public joint-stock company and obtained the corporate rights to 100% shares of the company, while the company obtained the right of ownership to the transferred property.

The High Commercial Court of Ukraine in its *Resolution* dated 2 March 2006 in the case No. 3/90пд-05 indicated that an open joint-stock company created within the process of corporatization changes its legal form, but does not

change the sector of economy. Alienation of property belonging to the state sector of economy can be made solely within the procedure established by laws, in particular, through its privatization. In this case the High Commercial Court of Ukraine established that transfer to the charter capital of the state joint-stock company of the shares of corporatized enterprises was the form of transfer by the state of its authorities on management of property.

In view of this analysis of the current legislation of Ukraine, court practice and legal doctrine, it may be submitted that the property used by state joint-stock companies in their economic activity will remain in the domain of the state ownership until completion of the privatization procedure. Mere transfer of this property into the charter capital of these companies by the state does not entail *ipso facto* change of its legal regime.

Conclusion. There are reasonable grounds to believe that the state property transferred to the charter capital of a state joint-stock company remains in the state ownership. Mere transfer of property to the charter capital of such entity cannot be considered as the legal ground for change of the form of ownership from the state ownership into the private ownership. Likewise, legal regime of the state property cannot be changed as a result of mere transformation of the state enterprise, in particular, within the process of corporatization. Transfer to the charter capital is the form of transfer by the state of its authorities on management of property, and such transfer does not evidence automatic acquisition of property rights by the joint-stock company. A joint-stock company created on the basis of the property of a state enterprise acquires the right of ownership to the property transferred by the state to its charter capital only through privatization and upon completion of its procedure. Until privatization this property shall remain the object of state ownership.

References

1. Chernenko O. *Legal Regime of Property of State Joint-Stock Companies* // *Pidpriemnytstvo, Hospodarstvo i Pravo*, 2019, Vol. 12, pp. 130-134.
2. Dzera Yu. M., *Peculiarities of Legal Regime of the Property Transferred by the State to the Charter Fund (Capital) of a Joint-Stock Company as a Result of Corporatization of a State Unitary Enterprise* // *Yurydychna Ukraina*, 2010, Vol. 4, pp. 59-63.
3. Ivanov S.O., Snitsar I.V. *Peculiarities of Civil Legal Status of Joint-Stock Companies with State Corporate Rights* // *Yurydychni Naukovi Elektronnyi Zhurnal*, 2015, Vol. 2, pp. 65-69.
4. Pohribnyi D.I. *Corporate Rights of State: Concept, Grounds of Arising, Mechanism of Implementation* / Extended Abstract of Dissertation for Obtaining Scientific Degree of Candidate of Legal Sciences under speciality 12.00.04 – Commercial Law; Law of Commercial Procedure. – Kharkiv, 2008.
5. Ponomarenko K.A. *Corporatization of Modern Enterprises as Inalienable Process of Globalization of Modern Economy* // *Kultura narodov Prichernomoria*, Simpheropil, 2012, No.232, pp. 208-210.
6. Selivanova I.A. *Legal Grounds for Use of State Property in Commercial Activity* // *Pravo ta innovatsii*, 2014, Vol. 4, pp. 72-79.
7. Selivanova I.A. *On Sub-Types of Joint-Stock Companies Created with Participation of State* // *Universytetski naukovi zapysky*, 2007, Vol. 2, pp. 214-219.
8. Selivanova I.A. *Problems of Legal Status of Joint-Stock Companies in Which the State is Shareholder* // *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 2009, Vol. 9, pp. 44-48.
9. Vasylieva V.A. et al. (eds), *Corporate Law of Ukraine: Problems of Theory and Practice: a Monograph*. – Ivano-Frankivsk: Suprun V.P., 2017.
10. Vasylieva V.V. *Privatization and Corporatization: Difference Between Processes and Legal Consequences* // *Pryvatne Pravo i Pidpriemnytstvo*, 2018, Vol. 18, pp. 166-169.
11. Zakharchenko A.M. *Concept and Composition of Commercial Entities of the State Sector of Economy* // *Ekonomika i Pravo*, 2012, Vol. 2, pp. 160-166.

О. Вигovskyй, д-р юрид. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА ДЕРЖАВНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Розглядаються проблемні питання визначення правового режиму майна державних акціонерних товариств, зокрема тих, які було створено в процесі корпоратизації державних підприємств. Аналізуються особливості правового режиму майна цієї категорії товариств з огляду на специфіку їхнього правового статусу і участь держави в процесі заснування та управління такими товариствами. Зроблено аналітичне узагальнення наявних доктринальних підходів щодо визначення правового режиму такого майна, досліджено законодавче регулювання у цій сфері та узагальнено неоднорідну й непослідовну судову практику стосовно правового режиму майна державних акціонерних товариств. Пропонується вважати майно таких товариств виключно державною власністю, при цьому державне акціонерне товариство наділене обмеженими повноваженнями, пов'язаними з використанням такого майна в межах його статутної діяльності. Зміна правового режиму такого майна та його перехід у приватну власність можливі через застосування приватизаційних процедур, а не в результаті внесення такого майна державою до статутного капіталу державного акціонерного товариства чи корпоратизації державного підприємства.

Ключові слова: державне акціонерне товариство, майно, державна власність, корпоратизація, приватизація, повноваження власника.

А. Выговский, д-р юрид. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ИМУЩЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ

Рассматриваются проблемные вопросы определения правового режима имущества государственных акционерных обществ, в том числе тех, которые были созданы в процессе корпоратизации государственных предприятий. Анализируются особенности правового режима имущества данной категории обществ с учетом специфики их правового статуса и участия государства в процессе создания и управления такими обществами. Сделано аналитическое обобщение существующих доктринальных подходов касательно определения правового режима такого имущества, исследовано законодательное регулирование в этой сфере и обобщена неоднородная и непоследовательная судебная практика касательно правового режима имущества государственных акционерных обществ. Предлагается считать имущество таких обществ исключительно государственной собственностью, при этом государственное акционерное общество наделено ограниченными полномочиями, связанными с использованием такого имущества в рамках его уставной деятельности. Изменение правового режима такого имущества и его переход в частную собственность возможны вследствие применения приватизационных процедур, а не в результате внесения такого имущества государством в уставный капитал государственного акционерного общества или корпоратизации государственного предприятия.

Ключевые слова: государственное акционерное общество, имущество, государственная собственность, корпоратизация, приватизация, полномочия собственника.

УДК 340.13 (043.3)

В. Бак, канд. юрид. наук,
О. Слюсаренко, магістр права
Університет сучасних знань, Київ, Україна

РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОФШОРНИХ ЮРИСДИКЦІЙ

У світі існує значна кількість країн і територій, які надають податкові пільги аж до повного звільнення від податків зареєстрованим там компаніям, що використовуються в міжнародному бізнесі. Такі країни і території зазвичай називають офшорними зонами або міжнародними офшорними центрами. Завдяки розвитку міжнародного економічного співробітництва та лібералізації зовнішньоекономічних відносин використовувати офшори мають можливість платники податків практично всіх країн світу.

Ключові слова: офшорні зони, фінансові центри, офшорні компанії, офшорні центри, офшорний банк.

Постановка проблеми. Сучасну світову економіку важко уявити без функціонування офшорного бізнесу. Підприємці більшості країн використовують офшорні центри для максимізації прибутку, зменшення податків і захисту власного капіталу, переходячи до тіньового сектору, уповільнюючи економічний розвиток країни, створюючи перепони для трансформаційних процесів, котрі спрямовані на покращення добробуту держави. Українські підприємці не є винятком і вважаються одними з лідерів за кількістю створених офшорних компаній, діяльність яких негативно впливає на державний бюджет та економічне зростання. Економічні трансформації, що відбуваються на сучасному етапі в Україні, націлені на створення ринкової економіки, боротьбу з тіньовим сектором і всебічну співпрацю з Європейським Союзом. Тому ключовими проблемами держави є розширення зовнішньоекономічної діяльності, залучення інвесторів і запобігання порушення чи уникнення податкових зобов'язань для заощадження чи збільшення рентабельності виробничої або фінансової діяльності. Офшорний бізнес безпосередньо впливає на процеси економічного розвитку країн, адже використання офшорних компаній у міжнародній інвес-

тиційній та зовнішньоторговельної діяльності досить поширене серед підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з особливостей на сучасному етапі економічного розвитку в умовах глобалізації є функціонування офшорних зон, тобто таких фінансових центрів (або так званих податкових гаваней), які створюють для бізнесменів сприятливий валютно-фінансовий і фіскальний режим, а також високий рівень банківської та комерційної таємниці. Проте важливо зазначити, що сьогодні термін "офшорна зона" не має чіткого загальнозв'язаного визначення, тому кожна країна самостійно визначає, які країни та території вважати офшорними зонами. В Україні повний список офшорних зон приведений у "Переліку офшорних зон", затвердженому Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2011 р. № 143-р [4].

Самі по собі офшори не є чимось поганим, адже це зона, де на законних підставах компаніям надають певні бонуси. Серед їхніх позитивних боків слід назвати:

- створення сприятливих інвестиційних умов, що є наслідком підвищення кількості та розмірів інвестиційних вкладів;

• зменшення податкового тиску, за рахунок чого активізується соціально-економічна діяльність цих країн у світовій економіці;

- зниження інвестиційного ризику та забезпечення права власності, що сприяє більш стабільному розвитку;
- сплата необхідних зборів до державного бюджету під час реєстрації офшорного підприємства;
- стимулювання конкурентоспроможності підприємств, надання їм можливості створювати стратегії розвитку, які є більш гнучкими порівняно з конкурентами;
- зміцнення міжнародних стосунків;
- можливість виступати полігоном для застосування провідних управлінських технологій з-за кордону, передусім інформаційних, у сфері банківської справи та засобів зв'язку [14].

Серед негативних напрямів діяльності офшорних зон визначаємо:

- уникнення оподаткування, наслідком чого є недобросовісна податкова конкуренція (згідно з підрахунками експертів британської організації "Oxfam" щорічні втрати бюджету від недоотримання податків у країнах, що розвиваються, становляють 124 млрд дол. США [13]);
- дестабілізація економіки, оскільки офшорні зони в перспективі акумулюють великі обсяги капіталу, а особливо спекулятивного (згідно з оцінками експертів сума коштів, що щороку переводиться в офшорні зони з країн, що розвиваються, сягає 800 млрд євро [13]);
- створення сприятливих умов для відтоку капіталу;
- зростання тінізації економіки та стимулювання "відмивання" коштів, одержаних злочинним шляхом (згідно з оцінкою МВФ, масштаби "відмивання" доходів кримінального походження сягають 2–5 % світового ВВП);
- вплив на соціальний стан у державах-донорах, що пов'язане з ухиленням від сплати податків;
- невинувато великі обсяги вкладання коштів в організацію офшорної юрисдикції порівняно із закордонними інвестиціями, оскільки досить часто офшорні центри слугують для нього лише транзитною базою;
- намагання компаніями користуватися внутрішнім ринком в офшорній зоні для демпінгу товарів, які не відповідають міжнародним стандартам;
- велика похибка під час створення економічних прогнозів; сприяння підвищенню рівня безробіття в країнах-донорах.

Сама діяльність офшорної зони, як зазначають науковці, здійснюється за допомогою складного механізму організації її функціонування, до складу якого входять такі елементи:

- економічний (інструмент державного оподаткування, регулювання, інвестиційно-інноваційний засіб);
- фінансовий (спосіб формування та перерозподілу коштів, грошових потоків);
- правовий (система законодавчих норм, які створені та застосовуються для регулювання функціонування офшорних юрисдикцій);
- інституційний (засіб взаємозв'язків інституцій під час офшорної діяльності);
- організаційний (система підходів, котра застосовується для організації функціонування офшорної юрисдикції);
- інформаційний (система інформаційно-комунікаційного забезпечення функціонування офшорних центрів) [12].

Як показують дослідження, офшори використовують бізнесмени практично в усіх видах діяльності та в усіх країнах. Зрозуміло, що Україна не є винятком. Ба біль-

ше – наші підприємці перебувають серед лідерів за кількістю створених офшорних компаній, а тривала економічна криза лише загострює проблему оптимізації податків і бізнесу та підвищує популярність офшорів.

Нині в світі існує значна кількість країн і територій, які надають податкові пільги аж до повного звільнення від податків зареєстрованим там компаніям, що використовуються в міжнародному бізнесі. Такі країни і території зазвичай називають офшорними зонами або міжнародними офшорними центрами. Завдяки розвитку міжнародного економічного співробітництва та лібералізації зовнішньоекономічних відносин використовувати офшори мають можливість платники податків практично всіх країн світу [11].

Офшорні компанії мають певні характеристики:

- звільнення від сплати податків, як особистих, так і корпоративних, а також сплата щорічного фіксованого збору;
- конфіденційність стосовно права власності та управління (не передбачено державних реєстрів директорів та акціонерів);
- нескладне управління і адміністрування (потрібно сплачувати тільки фіксовану суму на рік); відсутність вимог до фінансової звітності;
- широкі можливості для бізнесу (можливість здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність за умови, що бізнес не підлягає вимогам з ліцензування);
- швидкий процес реєстрації і запуску компанії [12].

Кількість офшорів сьогодні вимірюється десятками: до 30% країн світу мають ті чи інші ознаки офшорів. Деякі країни не вважаються офшорами, проте під їхньою юрисдикцією можуть бути території (зони), що мають явні ознаки офшорів.

Окремим видом діяльності в офшорних зонах можна назвати офшорну фінансову діяльність. Така діяльність являє собою надання фінансових послуг банками або іншими фінансовими установами нерезидентам. Ці послуги включають в себе різноманітні операції з боргового фінансування, залучення депозитів, довірчого управління коштами клієнтів тощо.

У структурі глобального фінансового ринку можна виокремити такі види фінансових центрів:

- міжнародні фінансові центри, що пропонують повний перелік різноманітних фінансових послуг, мають розвинені системи інформаційного, технічного і юридичного забезпечення міжнародних операцій, базуються на потужних національних економіках. До цієї категорії належать, зокрема, Нью-Йорк, Лондон, Токіо;
- регіональні фінансові центри, що відрізняються від центрів попередньої категорії, по-перше, обслуговуванням переважно фінансових потоків певного регіону та забезпеченням його взаємозв'язків з глобальним фінансовим ринком; а, по-друге, відносно малим обсягом власної економіки. Типовими прикладами тут можуть бути Гонконг і Сінгапур у Південно-Східній Азії, Люксембург і Ліхтенштейн у Європі;
- офшорні фінансові центри. Ця група фінансових центрів пропонує лише обмежений перелік послуг, що в багатьох випадках полягає лише в можливостях утворення під їхньою юрисдикцією фінансових установ – центрів концентрації прибутку, що користуються повним звільненням від оподаткування та безпрецедентною ліберальністю нагляду за їхньою діяльністю. Більшість офшорних фінансових центрів Карибського басейну та Тихоокеанського регіону належать саме до цієї категорії [3].

Практика створення банків в офшорних територіях стала популярною після Другої світової війни. Основ-

ними причинами, що зумовили підвищення інтересу до офшорних банківських центрів, варто вважати введення валютних обмежень і валютного контролю, жорсткість правил банківської діяльності і високі ставки податків на доходи банків у розвинених країнах і таких, що розвиваються. У сучасних умовах практично жодне велике міжнародне банківське об'єднання не може обійтися без створення або філії, або дочірнього банку в зонах із пільговим оподаткуванням. Валютні обмеження і валютний контроль у тих або інших формах існують практично в усіх розвинених країнах, що скорочує можливості з розширення сфери послуг, що надають національним клієнтам, а також обмежує можливості банків в участі у міжнародних фінансових операціях.

У країнах Західної Європи найбільшого поширення валютні обмеження набули в 50–60-ті роки минулого століття. Обмеження на валютні операції клієнтів призводили до того, що ці операції почали здійснювати за кордоном. Поступове скасування валютних обмежень у розвинених країнах сприяло зниженню значення цього чинника, однак він продовжує залишатися серед основних у зв'язку з тим, що потенційна небезпека повернення до валютних обмежень для резидентів залишається в багатьох країнах [9].

Наприклад, у Франції з приходом до влади уряду соціалістів валютний контроль і валютні обмеження було відновлено в значних масштабах. Особливе значення валютний контроль і валютні обмеження як чинник, що стимулює перенесення частини банківських операцій за межі сфери дії національних юрисдикцій, має у країнах, які розвиваються, і тих, що вважалися соціалістичними країнах Східної Європи і колишнього СРСР. Зв'язок нестабільності внутрішнього економічного становища і численних заборон заохочують відтік капіталів із цих країн. Побоючись конфіскаційних заходів із боку держави за порушення правил валютних операцій, багато учасників економічної діяльності прагнуть розмістити свої капітали в банках тих країн, які не дозволяють допустити санкції таким порушникам.

Жорсткість правил здійснення банківської діяльності є загальною тенденцією і для розвинених, і для країн, що розвиваються. До цього чинника належать завищені вимоги до мінімального статутного капіталу банків і кредитних установ, жорсткі умови одержання ліцензії на банківську діяльність, високі стандарти з розкриття інформації, додаткові вимоги до банків, що залучають внески фізичних осіб, обмеження на інвестиційну діяльність, заборони на здійснення певних операцій, на установу дочірніх підприємств в окремих сферах економіки. Банки змушені надавати великий обсяг звітності в багатьох країнах. Практично в усіх країнах існує обов'язковість аудиторського підтвердження податкової і спеціальної банківської звітності. Регулювання центральними банками діяльності кредитних установ нерідко має форми, що обмежують самостійність комерційних банків з ухвалення економічних рішень, а система обов'язкових нормативів часто передбачає алогічні тверді санкції. Обов'язкові відрахування, які мають здійснювати банківські установи в різні спеціальні фонди, істотно обмежують їхні кредитні й інвестиційні можливості, знижують рентабельність їхніх операцій. Створення офшорного банку дозволяє повністю або частково розв'язувати вищезазначені проблеми. Податковий чинник, безумовно, є основним для перенесення частини банківських операцій в офшорні центри. При виборі конкретного місця для створення банку особливу увагу варто приділяти не тільки режиму оподаткування самої

кредитної установи, але і тим податковим умовам, що існують для клієнтів цього банку [11].

Основні переваги банків, заснованих в офшорних зонах, такі:

- доступ на міжнародні ринки із залучення і розміщення коштів, минаючи обмеження, встановлені національним законодавством;
- пільговий режим оподаткування прибутку створює можливість акумуляції ресурсів і наступного їх розподілу відповідно до мети і завдань засновників;
- кредити, надавані офшорним банкам, активно використовують для мінімізації оподаткування в країнах із високими ставками податку на прибуток;
- відсотки, що нараховують, і ті, що виплачують за депозитами в банках, зареєстрованих в офшорних зонах, не підлягають обкладанню податками "біля джерела";
- на ці банки не поширюють валютні обмеження в тих випадках, коли їхня діяльність здійснюється за межами країни реєстрації;
- є можливість істотної економії коштів при створенні такого банку і підтримки його поточної діяльності [1].

Особливий додатковий сенс створення банку в офшорній зоні існує в тих випадках, коли значну частину фінансових операцій у межах будь-якої міжнародної фінансово-промислової групи здійснюють через офшорні центри. У цьому разі банк, який реєструють на офшорній території, може здійснювати обслуговування підприємств своєї групи. Усі банки і кредитні установи, яких реєструють на офшорних територіях, можна розділити на три категорії залежно від цілей створення:

- повноцінні банківські установи, які створюють для надання повного комплексу послуг незалежним клієнтам;
  - банки для проведення операцій переважно всередині однієї фінансово-промислової групи (кептивні банківські установи);
  - банківські установи для проведення окремих видів операцій або управління активами засновника.
- Вибір конкретного місця для створення офшорного банку завжди варто здійснювати з урахуванням його мети і завдань. Банківські установи для виконання обмежених функцій у податкозберігаючій схемі зазвичай створюють у тих країнах, які мають сприятливі умови угод про запобігання подвійному оподаткуванню доходів із тими країнами, у яких передбачено одержання доходу. Банки, що призначаються для реальних операцій і послуг незалежним клієнтам, заснують у країнах із мінімальним рівнем оподаткування і відсутністю норм валютного регулювання, створюють тільки для цілей мінімізації податкових зобов'язань засновників, реєструють у тих країнах, що одночасно відповідають таким умовам;
- доходи нерезидентів не обкладають податками;
  - відсутнє оподаткування джерел доходу, що розподіляють;
  - немає валютних обмежень на операції банків з особливим статусом (офшорних банків);
  - витрати з реєстрації і поточного обслуговування банку є прийнятними;
  - існує можливість проведення широкого кола операцій через повноцінні банківські установи [5].

Окремі офшорні центри не є незалежними країнами, вони можуть входити до складу держави, що уклала спеціальну угоду із цією країною, резидентом якої є потенційний засновник банку, про співпрацю у сфері оподаткування і взаємному наданні інформації, а особ-

ливий статус конкретної самокерованої території не буде істотною перешкодою для розголошення конкретної інформації. Переважна більшість офшорних територій далеко розташовані від міжнародних фінансових центрів і не мають достатньо розвинутої інфраструктури для того, щоб створювати умови для проведення певних операцій. Зокрема, може бути відсутній достатньо кваліфікований спеціальний персонал, необхідні офісні площі тощо. Спеціальними вимогами засновників можуть бути наявність зрозумілої системи чинного цивільного законодавства, можливості для створення класичного трасту, офісу, залучення персоналу, придбання об'єктів нерухомості. З огляду на це з'явилися офшорні центри, що спеціалізуються на створенні сприятливих умов для банківської діяльності, тобто спеціальні банківські офшори.

Умови діяльності в таких центрах можуть істотно відрізнятися, тому особливу увагу варто звернути на ті правові підстави, відповідно до яких заснований банк звільняють від оподаткування, або на підставі яких він одержує свій пільговий статус. Наприклад, Кайманові о-ви є класичним офшором – тут повністю відсутня система оподаткування доходів. Це, зокрема, виключає можливість застосування штрафних податкових санкцій у тих випадках, коли заснований банк вийде за встановлені провила при здійсненні своєї діяльності. О-ви Джерсі і Гернси – це території, що застосовують пільгові податкові режими для обкладання доходів нерезидентів у тих випадках, коли їхню діяльність здійснюють за межами відповідних територій [8].

Якщо буде доведено, що підприємство, зареєстроване в такій офшорній зоні, одержало доходи із джерел на цій території, то ці доходи будуть підлягати оподаткуванню за встановленими загальними правилами. Слід зазначити, що максимальна ставка податку на доходи резидентів – фізичних осіб на о. Джерсі становить 20 %, таку саму ставку застосовують щодо прибутку юридичних осіб резидентів на Кіпрі, тобто у країні із загальним високим рівнем оподаткування, особливі податкові статуси здобувають підприємства й організації, зареєстровані у спеціальному порядку. Порушення, аналогічне розглянутому вище, на Кіпрі може бути пов'язане із втратою підприємством свого особливого статусу, що відповідно може спричинити штрафні санкції, передбачені загальними нормами податкового законодавства країни [2].

Істотно можуть відрізнятися обов'язкові умови, виконання яких необхідне для одержання ліцензії на банківську діяльність. Спеціальні офшорні банківські зони зазвичай дають можливість одержати ліцензії різних типів, при цьому кожному типу ліцензії відповідають певні умови, проте повні або необмежені ліцензії може одержати тільки банк, заснований іноземним банком, що має солідну репутацію. Ліцензію для проведення обмеженого кола операцій із клієнтами-юридичними особами вони можуть отримати в тих випадках, коли засновниками банку не є іноземні банки. Повна або необмежена ліцензія в одних офшорних центрах дозволяє власнику здійснювати діяльність і на самій офшорній території, а в інших країнах одержання ліцензії такого типу дозволяє ведення повноцінної банківської діяльності, але тільки щодо клієнтів-нерезидентів або компаній з особливим статусом – звільнених від податків компаній. Загальним правилом практично для всіх офшорних банківських центрів є жорсткіші умови ліцензування і реєстрації банків порівняно з компаніями в інших галузях економіки. Наприклад, на засновані банки можуть не поширюватися загальні можливості з емісії акцій на подавця, для них значно ширший обсяг обов'язкової інформації, що нада-

ють для реєстрації й одержання ліцензії. У багатьох офшорних банківських центрах для банків передбачено одночасну процедуру реєстрації й одержання ліцензії і часто спочатку не можна одержати ліцензію типу повної або розширеної. Для одержання таких ліцензій можуть встановлювати обов'язковий строк функціонування банку з обмеженою ліцензією [13].

Обсяг обов'язкової звітності офшорних банків ширший від аналогічної звітності, яку надають звичайні офшорні компанії. Можуть бути встановлені правила надання не тільки щорічної, але і щоквартальної, а в деяких банківських центрах і щомісячної фінансової звітності банків, тобто, чим ширші можливості засновного банку зі здійснення різних операцій, тим жорсткіша вимога до звітності. Зокрема, обов'язковою умовою для видачі ліцензії, що дозволяє відкривати фізичним особам депозитні рахунки, є надання регулярної фінансової звітності, підтвердженої незалежним ліцензованим аудитором. У багатьох офшорних банківських центрів допускають не тільки створення банків з особливим статусом, але і відкриття філій іноземних банків. У зв'язку з тим, що філія не є самостійною юридичною особою, податкові наслідки при здійсненні певних операцій можуть бути іншими. У деяких випадках можна використовувати поєднання пільгового оподаткування доходу в офшорному центрі з тими можливостями, що надають угоди про запобігання подвійному оподаткуванню доходів і майна, укладені тією країною, у якій зареєстровано кредитну установу, що відкрила свою філію. Вимоги й обмеження на діяльність філій іноземних банків на території окремого банківського офшорного центра можуть також різнитися: в окремих офшорних центрах встановлено обов'язкову вимогу з надання підтвердження того, що законодавство країни реєстрації засновника не забороняє своїм резидентам створювати філії за межами країни [6].

Офшорні банківські центри розрізняють також і за умовами вимог про мінімальний статутний капітал банку або кредитної установи. Для одержання ліцензії, що дає власнику право здійснювати ширший спектр послуг, завжди потрібен більший розмір статутного капіталу, а величина статутного капіталу визначає розміри як реєстраційних податків і зборів, так і щорічних обов'язкових відрахувань (у формі податку або збору).

Для цілей мінімізації податкових зобов'язань за допомогою засновного банку можуть бути використані і класичні офшорні території, і високорозвинені країни – провідні світові та регіональні фінансові центри. Справді, створення банку в західноєвропейській країні буде набагато дорожчим, ніж на острові в Тихому або Атлантичному океанах. Однак, навіть незважаючи на високий рівень реєстраційних витрат, досить значні видатки з підтримки діяльності кредитної установи, вибір країни із жорсткими спеціальними вимогами і високим рівнем оподаткування може бути виправданим у зв'язку з тим, що такі країни широко практикують угоди про запобігання подвійному оподаткуванню як на двосторонній, так і на багатосторонній основі [15].

Класичні офшорні центри досить рідко надають можливість використовувати переваги угод про запобігання подвійному оподаткуванню доходів. У тих випадках, коли такі угоди існують, особливу увагу слід звернути на питання щодо поширення конкретної норми угоди на банк зі спеціальним податковим статусом (офшорні банки, звільнені від оподаткування банки, банки, зареєстровані у вільній економічній зоні). Угода про запобігання подвійному оподаткуванню доходів може бути укладена із країною, у яку входить автономна територіальна одиниця з особливим статусом (колонія, протек-

торат, заморська територія, залежна територія тощо). У цьому разі одні конкретні норми угоди загалом застосовані до підприємств, що зареєстровані на території з особливим статусом, а застосування інших норм може бути вилучене як у самій угоді, так і в будь-якому додатковому документі (угоді про внесення змін і доповнень, протоколи до угоди, в обміні листами між уповноваженими особами). Неможевість застосування конкретної норми угоди може випливати з положень національного законодавства метрополії прямо або опосередковано. Крім того, заборона будь-якого виду пільгового режиму згідно з угодою про запобігання подвійному оподаткуванню, може не згадуватися в законодавчих актах або інших міжнародних угодах країни джерела доходу [7].

Нарешті, банківські офшорні центри істотно різняться за своєю репутацією. Висока репутація тієї країни або території, у якій передбачено реєстрацію банку, особливе значення має у тих випадках, коли планують здійснення реальних операцій із залученням фінансових коштів третіх осіб. Такою офшорною територією, зокрема, є Кайманові о-ви. З погляду корпоративної структури, банк – це звичайна корпорація, що одержала банківську ліцензію. Саме корпорація, тому що банки у формі товариств уже майже ніхто не створює – цьому перешкоджає властива товариствам необмежена відповідальність засновників.

Офшорний банк може емітувати чеки (в іноземній валюті), за допомогою яких в Україні можна організувати схему законного одержання готівкової валюти і гривень. Він може відкрити в українському банку кореспондентський рахунок (привілей, що недоступний простим компаніям), за допомогою якого, крім особливих фінансових операцій, можна швидко організувати платежі (офшорний банк матиме коррахунок у вашому банку й інших банках, у т. ч. іноземних, з якими здійснюють розрахунки).

Якщо бізнес зосереджено в одній-двох країнах, але він пов'язаний з операціями на великі суми, то офшорний банк теж може виявитися корисним. На базі офшорного банку можна організувати надання для клієнтів в Україні унікальної послуги: видача кредитів під заставу грошей, експортованих раніше за кордон. Ви одержуєте можливість працювати на капіталі, який вивезли, при цьому не заявляючи його як свій в Україні і не сплачуючи податків за його "повернення". Становий депозит розміщують в офшорному банку, де гарантують його повну конфіденційність.

Частина валютних кредитів, які невігодно давати від імені українського банку через нормативи, коефіцієнти тощо, можна надати клієнтам українського банку через офшорний банк. При одержанні від позичальника відсотків це заощаджує до 40 % прибутку (якщо кредит надати від українського банку, то від 20 до 40 % прибутку банку від отриманих відсотків іде на податки; якщо кредит від офшорного банку, то позичальник просто отримує 15 % із суми відсотків, а в деяких випадках не робить і цього – якщо вміло використовувати договір про запобігання подвійному оподаткуванню).

Офшорний банк (за методиками, що використовують на практиці) може виявитися дуже корисним під час роботи за такими схемами:

- безготівкова гривня на рахунку українського підприємства – готівкова гривня зазначеній особі в Україні;
- безготівкова гривня на рахунку українського підприємства;
- безготівкову валюту зараховують на будь-який іноземний рахунок;

- безготівкова гривня на рахунку українського підприємства;

- готівкова валюта зазначеній особі в Україні;

- безготівкова гривня на рахунку українського підприємства – безготівкову гривню зараховують на будь-який рахунок у гривнях;

- готівкову гривню акцептують в Україні – безготівкову гривню зараховують на будь-який рахунок у гривнях;

- безготівкова валюта на рахунку українського підприємства-готівкову валюту видають зазначеній особі в Україні;

- готівкову валюту акцептують в Україні – безготівкову валюту зараховують на будь-який іноземний рахунок [10].

Для деяких зі згаданих операцій офшорний банк просто необхідний, для інших досить звичайної офшорної компанії, однак офшорний банк додасть операціям більшої гнучкості. Якщо необхідно мати іноземний рахунок для себе або для своєї офшорної компанії для конфіденційних міжнародних розрахунків, то можна відкрити рахунки безпосередньо в офшорному банку. Технічно гроші перебуватимуть на одному із коррахунків в іноземному банку й усі платежі на користь третіх осіб банк буде здійснювати, оперуючи залишком на коррахунку, за необхідності від свого імені, що важливо, якщо необхідно зберегти конфіденційність платежу. Крім цього, офшорний банк може відкривати номерні, кодовані рахунки, рахунки із псевдонімом тощо.

Офшорний банк може відкривати рахунки і здійснювати операції у гривні й інших валютах СНД – досягається повна аналогія прибалтійським банкам, тільки без традиційних мінусів прибалтійського банкінгу. Офшорний банк є дуже зручним інструментом для розробки нових послуг для клієнтів українського банку, як, наприклад, пластиківі картки, гра на міжнародному ринку Forex (валютний дилінг), акредитиви, підтвержені першокласними банками на Заході тощо. Таким чином, офшорні банки можна використовувати для дуже широкого спектра фінансових операцій.

Процес загальної глобалізації міжнародного бізнесу, що спостерігається у світовому господарстві останніми роками, супроводжується постійним зростанням ролі офшорного сектору, який став невід'ємною складовою сучасної світової економіки. Офшори надають необмежену можливість доступу на міжнародні фінансові та інвестиційні ринки. Водночас використання офшорних схем із кримінальною та злочинною метою несе потенційну загрозу для всієї світової спільноти.

Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму" передбачено, що обов'язковому фінансовому моніторингу підлягають фінансові операції, що мають ознаки переказу грошових ресурсів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що зарахована Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон.

Слід зазначити, що в деяких державах не вживається термін "офшор", але при цьому вони мають лояльне податкове законодавство, це – Кіпр, Гібралтар, Гонконг, Люксембург, Ліхтенштейн, Уругвай та інші.

Міжнародному співтовариству доведеться створювати законодавчу базу, яка дозволить контролювати фінансові операції, що набувають глобальних масштабів, а також запобігати можливості використання офшорних зон нерезидентами для ухилення від вико-

нання законів своєї держави. Законодавством має передбачатися застосування жорсткіших заходів щодо моніторингу та контролю офшорного фінансового сектору, запровадження проти країн і компаній спеціальних штрафів і серйозних санкцій у випадках порушення встановлених правових норм щодо боротьби з незаконними фінансовими операціями з відмивання грошей і кримінальних прибутків [1].

Від держав, включених до чорного списку, слід вимагати проведення масштабних реформ правової і контролюючої систем регулювання фінансового сектору. Визначальною для успішного вирішення цього питання буде ефективність співпраці міжнародних фінансових організацій і політичних кіл країн. Багато країн приділяють велику увагу роз'яснювальній роботі і не тільки щодо створення у населення негативного ставлення до офшорного бізнесу, але й стосовно формування неприйняття обману держави шляхом несплати податків навіть у тих випадках, коли це роблять видатні спортсмени або діячі мистецтва. Треба відзначити успішність цієї роботи, у результаті якої в розвинутих країнах серйозні компанії і бізнесмени не підписують контрактів з офшорними компаніями.

Якщо українській компанії офшор потрібен для мінімізації податків, вигадувати нічого не потрібно – зазвичай у таких випадках використовують традиційну схему. Лазівка проста: досить відкрити фірму в будь-якій юрисдикції, не обов'язково офшорній (наприклад, американській). Для того щоб "відмивання грошей" не викликало ніяких підозр, робиться фейковий договір, який видає ці фінансові потоки за витрати на будь-які послуги – наприклад, рекламу або маркетинг.

Варто підкреслити, що право виводити гроші в ту чи іншу країну мають не всі банки. Розумні бізнесмени враховують і цей факт. Простий приклад – Бермуди. Це частина території Великої Британії. Колись ця юрисдикція вважалася небагополучною. А зараз європейські банки спокійно виводять гроші на ці острови. Вони їх визнають "нормальною" юрисдикцією. Хоча це – класичний офшор.

В Україні розвиток нормативної бази в регулюванні офшорного бізнесу посідає особливе місце, оскільки саме офшорні юрисдикції виступають основними суб'єктами інвестування в економіку країни. Реформи в сфері економіки, які проводяться в останні роки в Україні, дали можливість виходити на світову арену компаніям з різними формами власності, що, у свою чергу, спричинило підвищення ефективності роботи самих компаній, але створило деякі проблеми державі. Це виражається передусім у зменшенні податків у казну держави.

Для України важливо те, що офшорні компанії дозволяють отримати доступ до дешевих кредитів, уникнути рейдерських захоплень, корупційно-адміністративних дій з боку чиновників, недосконалість української судової системи і захистити право власності. Україна співпрацює з великою кількістю офшорних зон, зокрема з Британськими залежними територіями, Бахрейном, Андоррою, Монако, Багамськими Островами, Каймановими Островами, Пуерто-Ріко, Ліберією, Самоа та багатьма іншими. Проте наявні офшорні зони зараз перебувають у досить скрутному становищі, адже держави, не маючи важелів впливу на них, користуються політичним тиском, мотивуючи його побоюваннями закритості банківської інформації і "відмивання" грошей, отриманих незаконними шляхами [5].

Україна належить до десяти країн із найскладнішими податковими системами. Податкове навантаження на економіку в Україні залишилося на рівні 44 %, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи, які входять до

ЄС, – 30 %. Тому офшорна зона – це один зі способів полегшити ведення бізнесу та легально зменшити податкове навантаження для резидентів, а також створити привабливий клімат для інвесторів. Україна як держава, яка ще не приєдналась до ЄС, може зайняти нішу офшорної зони з укр. вигідним географічним положенням і широкими зв'язками з азійськими ринками, які активно розвиваються.

Україна має ресурси, розвинуту інфраструктуру, трудовий потенціал тощо. Тому створення сприятливих умов для ведення бізнесу дасть можливість звернути на себе увагу інвесторів, відповідно, наблизить країну до капіталу та дозволить у майбутньому стати потужним центром розподілення світових фінансових потоків. За рахунок інвестиційних коштів буде поповнюватися державний бюджет, банківська система отримає достатню кількість іноземної виручки, покращиться геополітичний імідж України, загалом буде забезпечено розвиток регіону (безпосередньо офшорної зони) та, відповідно, і всієї країни.

Основною мотивацією є те, що, роблячи великий крок назустріч іноземному бізнесу, держава може покращити власний інвестиційний клімат, підкреслюючи демократичні традиції ратифікацією міжнародних актів. З іншого боку, беручи досить серйозну відповідальність на себе, починаючи важкий і тривалий процес створення працюючої офшорної зони, держава буде продовжувати реформувати податкову систему, акцентуючи увагу на податковому адмініструванні.

Сьогодні в Україні ще не сформована нормативно-правова база створення, функціонування та юридичного оформлення офшорних зон. Така відсутність законодавчої регламентації та правова невизначеність офшорної діяльності не дозволяють говорити про створення в Україні ефективного механізму функціонування офшорного бізнесу.

Країни-члени ОЕСР обмінюються між собою досвідом боротьби з нелегальною практикою податкових зловживань, а також надають одна одній матеріали і документи з цієї проблеми. Але, незважаючи на ці зусилля, вони відчують труднощі, коли справа доходить до вираження згоди на прийняття спільних директив, спрямованих на запобігання ухиленню і втечі оподаткування. Це пов'язано, поряд з іншим, із серйозною проблемою дотримання національного суверенітету, з одного боку, а з іншого – із суто формальними труднощами з лінгвістичного питання у зв'язку з необхідністю використання, як мінімум, 15 мов, включаючи фінську і японську.

Тому конвенція ОЕСР про адміністративну взаємодопомогу з проблем оподаткування (Convention on Mutual Administrative Assistance in Tax Matters) не одержала надто активного визнання з боку країн, які її підписали. Деякі з них виступили згодом проти цього документа, зокрема такі держави, як Велика Британія, Австралія, Люксембург, Німеччина і Швейцарія.

У свою чергу, США прийняли тільки ту частину угоди, яка стосується обміну інформацією, тоді як Норвегія і Швеція підписали документ у цілому.

Водночас Швейцарське співтовариство охорони інвесторів висловилося за створення міжнародної поліції, яка буде займатися боротьбою із уникненням оподаткування Інтерфінполу (Interfinpol), фіскального аналога Інтерполу.

Конвенція про адміністративну взаємодопомогу з проблем оподаткування зазнає критики з таких причин:

- вона надає доступ різним державам до джерел інформації ще до початку слідства і порушення кримінальної справи;

- вона передбачає обмін інформацією, залишаючи в невіданні платників податків, позбавляючи їх таким чином можливості подання пояснень;

- вона допускає можливість зловживання відносно зібраних даних, а також конфіденційності торгових угод;

- вона має багатонаціональний характер, хоча окремі держави не досягли гармонізації податкового законодавства.

Заради справедливості необхідно зазначити, що міжнародних організацій, які займаються боротьбою з ухиленням від сплати податків, не так уже й багато. З них можна згадати групу чотирьох (Франція, Німеччина, США й Англія), а також Співтовариство Податкових Адміністраторів країн Тихого океану (Австралія, Японія, Канада, а також США). Крім того, укладено двосторонню угоду між американською Службою внутрішнього доходу й англійськими податковими органами. Ця угода передбачає взаємний доступ до інформації кожної з цих двох країн. Згодом її було розширено залученням до її учасників Франції, Німеччини і Норвегії. Німеччина зайшла в цьому напрямі настільки далеко, що призначила в США свого податкового аташе. Його завданням стало спостереження за змінами у функціонуванні американської податкової системи, а також надання допомоги в реалізації постанов податкової угоди, укладеної між США і Німеччиною.

Прикладом тісного співробітництва двох держав у галузі стягнення податків є США і Канада. Тут практикується бухгалтерський контроль над платниками податків, які одночасно одержують прибуток у цих двох країнах. У зростаючій кількості заведених справ американська Служба внутрішнього доходу здійснює тиск на американські і канадські банки з метою одержання доступу до рахунків клієнтів, які користуються послугами офшорних центрів. Тиск США поширюється і на інші країни, такі як Швейцарія, Велика Британія, Гонконг.

Висновки. Зважаючи всі плюси та мінуси глобальної деофшоризації, можна сказати, що вона буде мати позитивний вплив на ведення зовнішньоекономічної діяльності. Запровадження однакових і чесних економічних умов сприятиме залученню інвестицій в країни, незважаючи на те, чи мають вони пільгові умови для оподаткування, чи ні. Наразі світова спільнота рухається курсом на забезпечення притоку капіталу рівномірно в світові економіки, що, звичайно, створюватиме реальні передумови для розвитку зовнішньоекономічних відносин. Для світових бізнесів з'явиться більше можливостей для вибору юрисдикції здійснення своєї зовнішньоекономічної діяльності.

V. Бак, канд. юрид. наук,
А. Слюсаренко, магістр права
Університет современных знаний, Киев, Украина

РЕГУЛИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОФШОРНЫХ ЮРИСДИКЦИЙ

В мире существует значительное количество стран и территорий, предоставляющих налоговые льготы вплоть до полного освобождения от налогов зарегистрированным там компаниям, используемых в международном бизнесе. Такие страны и территории обычно называют офшорными зонами или международными офшорными центрами. Благодаря развитию международного экономического сотрудничества и либерализации внешнеэкономических отношений использовать офшоры имеют возможность налогоплательщики практически всех стран мира.

Ключевые слова: офшорные зоны, финансовые центры, офшорные компании, офшорные центры, офшорный банк.

V. Buck, Candid. of Law,
O. Slyusarenko, Master of Law
University of modern Knowledge, Kyiv, Ukraine

REGULATION OF THE FUNCTIONING OF OFFSHORE JURISDICTIONS

There are a large number of countries and territories in the world that provide tax benefits up to full tax exemption to companies registered there that are used in international business. Such countries and territories are commonly referred to as offshore zones or international offshore centers. Due to the development of international economic cooperation and liberalization of foreign economic relations, taxpayers of almost all countries of the world have the opportunity to use offshore.

Keywords: offshore zones, financial centers, offshore companies, offshore centers, offshore bank.

Для України в таких умовах надважливим завданням є трансформація використання офшорів, не як зон утримування прибутку, капіталів та прав власності на активи, а перехід їх в українську юрисдикцію, використовуючи при цьому офшори, як філіали, або як трамплін, що націлений на завоювання висококонкурентних закордонних ринків. При такому підході українські бізнес-структури повноцінно інтегруються в глобалізоване конкурентне середовище, а Україна, як держава отримує суттєві фінансово-інвестиційні потоки, покращить соціально-економічне становище, пришвидшить своє зростання та наблизиться до стандартів країн ЄС.

Список використаної літератури

1. *Базилевич В.* Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – № 8. – С. 36–44.
2. *Беднарчук Г.* Особливості придбання товарів в офшорних зонах / Г. Беднарчук // Дебет-Кредит. – 2015. – № 8 – С. 43–44.
3. *Біркоський Д.* Застосування офшорних компаній в Україні / Д. Біркоський. – Харків : Ранок, 2017. – 165 с.
4. *Бозуленко О. К.* Роль офшорної фінансової діяльності у світовій фінансовій системі / О. К. Бозуленко // Економіст. – 2017. – № 1. – С. 51–53.
5. *Бугаєнко А. В.* Офшорні юрисдикції як ідеальне середовище для легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом / А. В. Бугаєнко // Економічна наука. – 2016. – № 10. – С. 78–80.
6. *Галкін І.* Як вдосконалити законодавство України? / І. Галкін // Право України. – 2014. – № 3. – С. 70–75.
7. *Дяконова І.* Діяльність офшорних зон у міжнародних фінансових відносинах: значення та регулювання / І. Дяконова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2014. – Вип. 38. – С. 14–20.
8. *Катасонов В.* "Чорні діри" світової фінансової системи [Електронний ресурс] / В. Катасонов // Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку "Україна фінансова". – Режим доступу у: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/204.htm.
9. *Москаленко Н.* Проблеми, зумовлені функціонуванням офшорних юрисдикцій, та шляхи їх розв'язання / Н. Москаленко // Гроші, фінанси і кредит. – 2013. – № 10. – С. 117–121.
10. Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання : аналітична доповідь / Т. А. Тишук, А. М. Павлова, Д. О. Махортих, О. В. Іванов. – К. : НІСД, 2013. – 39 с.
11. *Deloitte Corporate Tax Rates 2017* [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Tax/dttl-tax-corporate-tax-rates.pdf>.
12. *Paying Taxes* // World Bank Group and PwC. – 2017 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2017.pdf>.
13. *Harmful Tax Competition. An Emerging Global Issue.* – Paris : OECD, 2014. – P. 309.
14. *Towards Global Tax Cooperation. Progress in Identifying Harmful Tax Practices.* – Paris : OECD, 2015. – P. 298.
15. Принципи функціонування міжнародних офшорних зон та розкриття механізму участі компаній в офшорних зонах (схематично). Українські підприємства в офшорних зонах (приклад) та українське й міжнародне регулювання проблеми відмивання капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/178015/>

Надійшла до редколегії 03.01.20

УДК 347.191.11

В. Балдинюк, канд. юрид. наук
Університет сучасних знань, Київ, Україна

ІСТОРИЧНИЙ ОПИС ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ОБХОДУ ЗАКОНУ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ У ВНУТРІШНЬОМУ СУДОЧИНСТВІ

Сучасна судова система національного судочинства різних країн має свої особливості у підходах до вирішення питання обходу закону в міжнародному приватному праві залежно від юрисдикції та історичного розвитку формування поняття обходу закону в міжнародному приватному праві. Зважаючи на те, що до кодифікацій положення про обхід закону в міжнародному приватному праві включені відносно недавно, історичне описання вирішення (формування поняття) обходу закону в судових рішеннях і розгляд сучасних кодифікацій поєднані. Судові рішення визначають обхід закону як обхід внутрішнього матеріального права чи як обхід іноземного права; тут також постає і питання про регулятивну частину судового рішення: недійсність акту, що вчинений в обхід закону, чи недійсність його наслідків. Відсутність або наявність положення про обхід закону в законодавстві не знімає актуальності проблеми про обхід закону, яка виникає перед суддею при вирішенні судових спорів; питання ще більше поглиблюється в тих рапорядках, де взагалі немає положень про обхід закону.

У статті досліджено формування поняття обходу закону у внутрішньому судочинстві різних країн на прикладах показових судових рішень та здійснено відповідні висновки, які, по-суті, побутують у сучасній судовій практиці. Висвітлено підходи законодавців різних країн до вирішення обходу закону в міжнародному приватному праві.

Ключові слова: обхід закону, поняття обходу закону в міжнародному приватному праві, історія формування поняття обходу закону, історія міжнародного приватного права, міжнародне приватне право, судова практика, кодифікації в міжнародному приватному праві, положення про обхід закону, законодавство про обхід закону, сучасні кодифікації, закон про міжнародне приватне право.

Постановка проблеми. Сучасна загальна практика національного судочинства щодо обходу закону в міжнародному приватному праві має свої особливості у підходах до вирішення цього питання залежно від юрисдикції, що показує історія вирішення цього питання на прикладах показових судових рішень. Із певної кількості судових рішень, що їх уперше було згруповано Вартином, відомо, що якщо зміна національності направлена тільки на уникнення особистого закону, що забороняє розлучення, то таке розлучення, що відбулося на "новій батьківщині", не повинно визнаватися на "минулій батьківщині". Без сумніву, є незаконним, зазначає Вартин, прийняття (обхід закону породжує недійсність угоди). Такою є мова французьких судових рішень, те, що містило і рішення касаційного суду Франції у справі принцеси Бофремонт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нездійсненню підлягають не тільки правові наслідки, яких особа прагнула досягти шляхом створення штучного прикриття, а і акт у цілому. Наприклад, якщо особа змінює громадянство для того, щоб полегшити процедуру розлучення, недійсним оголошується не тільки акт розлучення, а і учинений для цього акт зміни громадянства.

Такого принципу дотримується і бельгійське судочинство, де показовим є рішення касаційного суду Бельгії від 8 березня 1963 року. Судова юриспруденція, наприклад, вважає, що коли подружжя уклали шлюбний контракт в Англії, в обхід бельгійського закону, з єдиною метою уникнути наслідків заперечень матері або батька чи їх обох, і за прикриття такого факту від розголосу, то таке одруження тягне його невизнання. Укладення неповнолітніми шлюбу за кордоном через те, що згідно з іноземним законом згода батьків не обов'язкова, вважається нікчемним. Та сама ситуація, породжена штучним вибором юрисдикції в питанні, що стосується розірвання шлюбу та таке ж юридичне вирішення цієї ситуації констатується недійсністю або,

більш загально, недійсністю виправдовувальних документів іноземного судівства в Бельгії.

Судова практика Франції стоїть на позиції, що акт, визнаний недійсним за своєю ціллю, яка є незаконною, не може породжувати якихось наслідків. Крім того, згідно з позицією деяких авторів, юриспруденція не заперечувала б значення шахрайського акту, вона (юриспруденція) була б в опозиції тільки з тими з наслідків, які їх автори намагалися досягнути всупереч заборонним приписам французького закону. Таким чином, у справі Бофремонт касаційний суд не оголосив нікчемною натуралізацію в Німеччині, він тільки не прийняв результату у Франції від їхнього розлучення. Як констатує рішення касаційного суду, намір порушити французький закон є достатнім для визнання недійсним акту. І досить далеко від того, щоб дозволити породження будь яких інших результатів такої натуралізації, окрім розлучення. Водночас Цивільна Палата ясно оголосила, що принцеса Бофремонт залишалася французькою; це означає, що цей акт не має значення в очах французького судді, хоч якою була би позиція німецького закону: чи цей акт правильний чи ні? Це рішення Касаційного суду, на думку французької доктрини, логічно ґрунтоване, з одного боку, має перевагу з уникнення ускладнень натуралізації, що породжує тільки упереджені результати. З іншого боку, таке вирішення питання встановлює менш пристосовану санкцію, бо загалом сторони не мають ніякого бажання досягнути інших результатів натуралізації; це не відповідало б їхній волі, реальності, ускладнювався б зміст санкції.

Якщо обхід закону замість реалізації у вигляді натуралізації впливає з переміщення майна чи упередженого вибору місця укладення угоди, то не відкидають і матеріального факту. Якщо є обхід закону, то переміщення майна не відведе його з-під регулювання французького закону, якого сторони і прагнуть уникнути, але якщо це майно ушкоджено за кордоном третьою особою, відповідальність особи, що нанесла шкоду, не буде вирішуватися також за французьким правом, навіть під приводом, що майно фіктивно "покинуло" Францію. Французький суддя керується актом волевиявлення, що є незаконним; якщо наводити до прикладу такий юридичний акт, як натуралізація, то остання визнається недійсною та не тягне ніяких наслідків, однак, якщо незаконне волевиявлення проявляється через акт матеріальний, відкидання наслідків

юридичних, що зазвичай визнаються за матеріальними актами, не перешкоджає тому, щоб такі наслідки існували та породжували те, що виникає і без відносин, що містять незаконне волевиявлення.

Французькі судді зазвичай застосовують санкції до спроб обійти саме французький закон. Щодо посилання на обхід закону громадянкою Італії, чоловік якої натуралізувався у Франції для розірвання шлюбу, то Касаційний суд схвалює те, що судді не звертають на це уваги на підставі того, що не належить до компетенції суддів критикувати адміністративні акти, якими є акти натуралізації.

Таку позицію французьких суддів піддають критиці французькі вчені. Повна відмова від застосування санкцій до обходу іноземного закону здається надмірною, вважає Henri Batiffol. Обхід закону іноземного може видаватися як обхід закону французького в його конфліктних постановах, який надає компетенцію французькому матеріальному праву. З іншого боку, порушувати матеріальні норми, яким французький закон надає рівноцінної компетенції в очах французьких суддів, що, між тим, визнається обов'язковим в їх полі застосування, здається хоча б найменше заперечним добрим традиціям (моралі). Іншими словами, обхід закону іноземного являє собою передусім обхід – те, що повинно було б бути достатнім в теорії права для уникнення будь-якої норми. Щоравда, найчастіше французька юриспруденція анулює контракти, укладені в обхід закону іноземного. Про це свідчить показове рішення Munzer від 7 січня 1964 року.

Фактично судові інстанції все ж таки почали визнавати проблему обходу іноземного закону, коли обхід компетентного іноземного закону здійснюється на користь іншого іноземного закону [3]. Паралельно у традиційній французькій юриспруденції, що забороняла обхід французького закону, береться до уваги також і обхід іноземного суду. Французька доктрина виявляє прихильність до такої еволюції, власне, як і німецькі науковці, які не проводять різниці між обходом закону іноземного і обходом закону суду.

Якщо укладання договору про вибір права має за мету обійти норми, що містяться в законодавстві інших країн, німецький судовий орган оцінює вибір закону відповідно до загальних критеріїв цивільного права, зокрема, відповідно до статті 138 Німецького цивільного уложення. Договір, що спрямований на порушення норми права, має розглядатися як недійсний через те, що він заперечує "добрий мораль".

Німецький суд використовував цей принцип для того, щоб відмовити в позові щодо договору про здійснення контрабанди [4]. Однак слід зазначити, що підставою цих міркувань було моральне засудження такого явища, як контрабанда в Німеччині, тому немає впевненості, що намір сторін трактувався б по-іншому, якщо дії з контрабанди не видавалися аморальними в Німеччині. На підтвердження непевності позицій німецьких суддів наведемо показове рішення від 3 жовтня 1923 року. У цій справі німецький суддя не мав "моральної" зацікавленості в схваленні або в несхваленні контрабандних угод. Згідно зі справою, що розглядалася в Рейхсгеріхті, у 1820 році в Петрограді одна особа продала іншій вексель із платою в Нью-Йорку; для того, щоб обійти заборону подібних угод, встановлену в радянському законодавстві, сторони вказали дату укладення "заднім числом" – 15 вересня 1917 року. Рейхсгеріхт вирішив, що сторони мали намір залишити країну Радянського Союзу незабаром після складання векселя і що їхня воля була направлена на те, щоб не підкорятися радянському праву, а тому і порушення ра-

дянського закону, на думку суду, не мало значення. У рішення від 1 червень 1930 року Рейхсгеріхт визнав угоду, укладену в Радянському Союзі в порушення законів останнього, недійсною [1].

Інший підхід практикується в англійській правовій системі. Доктрина та практика, негативно ставлячись до обходу закону, підійшла з іншого боку. У судовому прецеденті у справі *Vita Food Products v. Unus Shipping Co. Ltd* (1939 рік) суддя вивів, якою має бути воля сторін, що бажають підкорити свої правовідносини іншому правопорядку, ніж той, на який вказує конфліктна норма. Він зазначив, для того, щоб був дійсний вибір закону, що регламентує договірні правовідносини, сторони мають реалізовувати автономію волі добросовісно (*bona fide*) та законно.

Важливо зазначити, що в англійському праві існує авторитетна думка на користь презумпції того, що законом, що характерний договору, є той закон, згідно з яким цей договір дійсний, а не той закон, за якого договір недійсний. Якщо сторони обумовили, щоб їхній договір регламентувався правом, за яким договір є дійсним, англійські судді схильні розглядати такий вибір "розумним", а не шукати мету ухилення [5].

В англійській практиці існує низка справ, де не визнавався вибір іноземного закону, що мав за мету обходу в цілому застосовуваних імперативних норм, які в протилежному випадку підлягали б застосуванню. Такі рішення базуються не на суб'єктивному вивченні наміру сторін, а на двох об'єктивних критеріях:

1. Англійські судді не визнають договір, якщо таке визнання може являти собою ворожий акт щодо дружньої країни. Прикладом може слугувати справа *Regazzoni v. K. C. Sethia, Ltd.* 1958 року, де розглядалася угода, яка порушувала індійський закон, що забороняв експорт в Південну Африку.

2. Англійський суд не може зобов'язати будь-яку сторону виконувати зобов'язання, що було б протиправним в місці його виконання. Згідно з цим критерієм було винесено рішення у справі *Ralli Bros. v. Compania Naviera Sota y Aznar* від 1920 року.

З викладеного вбачається, що в різних країнах суди вирішують питання обходу закону, виходячи з національних критеріїв, однак ураховуючи особливості міжнародних приватноправових відносин. Детальніше висновок викладаємо після огляду кодифікаційних процесів щодо обходу закону в міжнародному приватному праві.

Підхід національних законодавців до обходу закону в сучасних кодифікаціях здається неоднозначним.

Відповідно до статті 26 Цивільного кодексу Португалії визначено, що "застосування колізійної норми не повинно виправдовувати фактичних правових ситуацій, створених для того, щоб уникнути застосування закону, який за інших обставин був би належним".

Згідно зі статтею 159 Аргентинського цивільного кодексу, "договори, укладені за кордоном з метою обходу законів Аргентини, недійсні, навіть якщо вони дійсні за законом місця їх укладення".

Згідно з пунктом (1) параграфу 8 Закону Угорської народної Республіки "Про міжнародне приватне право" від 1987 року (зі змінами 1998 року), "не може застосовуватися іноземний закон, який прив'язувався би до іноземного елемента, що створений сторонами штучно або шляхом симуляції з метою обходу керівної норми права (штучна прив'язка)". Подібне положення містилося і в законодавстві колишньої Югославії.

Слід констатувати, що положення про обхід закону відсутні в досить прогресивних кодифікаціях міжнародного приватного права Австрії, Німеччини, Швейцарії.

Зокрема, у Німеччині відмова від положень про обхід закону відбулася під впливом відомого німецького вченого-юриста Вехтера (Waechter), який піддав жорсткій критиці теорії "обходу закону" та заперечував можливість існування в доктрині та практиці правового ефекту за діями, які спрямовані на створення штучної колізійної прив'язки до іноземного закону. [7]

Під час розробки Німецького цивільного уложення теорію "обходу закону" не включили до положень зазначеного акта, оскільки її було розцінено як дуже небезпечну для стабільності правового обороту. Пізніше склалася домінуюча позиція, що небажаному ефекту створення штучної колізійної прив'язки слід запобігти іншим способом, який і знайшов своє відображення в ст. 30 закону до НЦУ, так звана *Vorbehaltsklausel* або застереження про публічний порядок.

Та ж сама доля спіткала теорію "обходу закону" і під час розробки та прийняття німецького закону про міжнародне приватне право від 1986 року.

Незважаючи на те, що австрійська та швейцарська правові системи не містять спеціальних положень про обхід закону, вони мають певні положення, що враховують можливі ситуації, які відображають обхід закону. Зокрема, за параграфом 7 закону Австрії "Про міжнародне приватне право" 1978 року, "зміна минулим чином підстав, що мають вирішальне значення для підпорядкування певному правопорядку, не чинить впливу на факти, що вже сталися". Радше тут ідеться про обхід закону в колізійній його частині в разі інтертемпоральних колізій.

Колізійне право Швейцарії, приймаючи за основу автономії волі сторін, містить положення такої редакції: "Право, до якого відсилає цей Закон, як виняток, не застосовується, якщо за всіма ознаками очевидно, що сутність справи має з цим правом менший взаємозв'язку, ніж з будь-яким іншим" (пункт 1 статті 15 закону). Зазначене положення не застосовується, якщо існує автономія волі сторін.

У США питання про обхід закону вирішувалося зі змінним успіхом. Річ у тому, що через численні доктринальні положення і традиції в різних штатах теорія "обходу закону" посідала поважне місце, особливо з питань укладання та розірвання шлюбів. Наприклад, у США існував "Уніфікований закон про шлюби, які укладаються шляхом обходу закону" від 1912 року (*Uniform Marriage Evasion Act*); щоправда, діяв він лише в 5 штатах. У Зведенні законів США про колізійне право 1934 року (*Restatement of the Law of Conflicts of Laws First*) містилося положення про обхід закону доміліцію (ст. 129). Однак на сьогодні, теорія "обходу закону" не знаходить свого місця в письмових актах США; при цьому зазначений уніфікований закон утратив свою силу в 1943 році, а друга редакція Зведення законів США 1971 року також відмовляється від регламентування питання обходу закону [8].

Серед міжнародних джерел, що відкидають пряме регулювання обходу закону, можна назвати Гаазьку конвенцію про право, що застосовується до договорів про купівлю-продаж товарів 1986 року, Міжамериканську конвенцію про право, що застосовується до міжнародних контрактів та інші.

Законодавство України донедавна також не містило положень про обхід закону. Ситуація змінилася з прийняттям закону України "Про міжнародне приватне право". Відповідно до ст. 10 цього закону правочин та

інші дії учасників приватноправових відносин, спрямовані на підпорядкування цих відносин праву іншому, ніж те, що визначається згідно із цим Законом, в обхід його положень, є нікчемними. І далі, у випадку з'ясування обходу закону застосовується право, яке підлягає застосуванню відповідно до норм Закону України "Про міжнародне приватне право".

Висновки. Таким чином, як свідчать показові судові рішення, що вплинули на сучасні підходи (зокрема кодифікацію), внутрішня судова практика включає до поняття "обходу закону": 1) як створення певного обсягу відносин з метою застосування бажаної конфліктної норми (ідеться про обхід норм МПРП), так і здійснення дій з уникнення застосування імперативних приписів, що містяться у внутрішньому законодавстві (домінуючою позицією є та, що вказує на обхід закону саме в частині матеріального внутрішнього права); 2) може бути й обхід іноземного закону. Результатом розгляду питання про "обхід закону" є здебільшого: 1) прийняття судового рішення про невизнання результату, який отримує зацікавлена особа в разі здійснення "обходу закону; або 2) визнання недійсною самої дію, що спрямована на отримання бажаного результату під час обходу закону.

У свою чергу, сучасні національні кодифікації і міжнародні уніфікації з міжнародного приватного права здебільшого ігнорують питання про обхід закону та напевно таким чином перекладають улагодження проблеми обходу закону на суддів, паралельно "озброюючи" останніх традиційними механізмами обмежень зловживання правом на волевиявлення та захист соціальних, публічних, економічних тощо інтересів – імперативні норми, публічний порядок (у негативному значенні). Щоправда, не маючи спеціальних положень, деякі законодавці вводять норми, які враховують певні ситуації, що можуть виникнути при обході закону (Швейцарія, Австрія). На наш погляд, підхід, згідно з яким відкидається повністю внесення положення про обхід закону до законодавства, зумовлено тим, що законодавці сприймають традиційну теорію "обходу закону" – обхід матеріальних приписів правопорядку, не сприймаючи загальні масштаби проблеми обходу закону. У тому разі, коли розробники законодавчих актів зазначають, що обхід закону в міжнародному приватному праві існує в частині обходу в тому числі і норм міжнародного приватного права, питання про обхід закону вноситься до відповідних нормативних актів.

Список використаної літератури

1. Довгерт А. С. Договір у міжнародному приватному праві / А. С. Довгерт // Право України. – 2012. – № 9. – С. 226–235.
2. Довгерт А. С. Наука міжнародного приватного права в незалежній Україні (1991–2012) / А. С. Довгерт // Право України. – 2013. – № 7. – С. 12–25.
3. Довжук О. В. Правове регулювання міжнародних приватних трудових відносин на сучасному етапі (матеріально-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. В. Довжук. – К., 2006.
4. Довгерт А. С. Методологія міжнародного приватного права / А. С. Довгерт, О. О. Мережко // Приватне право. – 2013. – № 1. – С. 42–55.
5. Міжнародне приватне право: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Жушмана та І. А. Шуміло. – Х.: Право, 2012. – С. 11–24.
6. Степанюк А. А. Міжнародне приватне право: підруч. / А. А. Степанюк. – Х.: Кроссрууд, 2008. – С. 610.
7. Юлдашев О. Х. Міжнародне приватне право: теоретичні та прикладні аспекти / О. Х. Юлдашев. – К.: МАУП. – 2004. – 576 с.

Надійшла до редколегії 03.01.20

В. Балдинюк, канд. юрид. наук
Університет сучасних знань, Київ, Україна

ИСТОРИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЯ ОБХОДА ЗАКОНА В МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ ВО ВНУТРЕННЕМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Современная судебная система национального судопроизводства разных стран имеет свои особенности в подходах к решению вопроса обхода закона в международном частном праве в зависимости от юрисдикции и исторического развития формирования понятия обхода закона в международном частном праве. Учитывая, что в кодификации положение об обходе закона в международном частном праве включены относительно недавно, историческое описание решения (формирование понятия) обхода закона в судебных решениях и рассмотрение современных кодификаций объединены. Судебные решения определяют обход закона как обход внутреннего материального права или как обход иностранного права; здесь же возникает и вопрос о регулятивной части судебного решения: недействительность акта, совершенного в обход закона, или недействительность его последствий. Отсутствие или наличие положения об обходе закона в законодательстве не снимает актуальности проблемы об обходе закона, которая возникает перед судьей при решении судебных споров; вопрос еще больше углубляется в тех правопорядках, где вообще отсутствует положение об обходе закона.

Исследовано формирование понятия обхода закона во внутреннем судопроизводстве разных стран на примерах показательных судебных решений и осуществлены соответствующие выводы, которые, по сути, имеют место в современной судебной практике. Освещены подходы законодателей разных стран к решению обхода закона в международном частном праве.

Ключевые слова: обход закона, понятие обхода закона в международном частном праве, история формирования понятия обхода закона, история международного частного права, международное частное право, судебная практика, кодификации в международном частном праве, положения об обходе закона, законодательство об обходе закона, современные кодификации закона о международном частном праве.

V. Baldinyuk, Ph.D.
University of modern Knowledge, Kyiv, Ukraine

HISTORICAL DESCRIPTION OF THE FORMATION OF THE CONCEPT OF CIRCUMVENTION OF THE LAW IN PRIVATE INTERNATIONAL LAW IN DOMESTIC PROCEEDINGS

The modern judicial system of national justice of different countries has its own peculiarities in approaches to addressing the issue of circumvention in private international law, depending on the jurisdiction and historical development of the concept of circumvention in private international law. Given that the codifications of circumvention provisions in private international law have been included relatively recently, the historical description of the solution (formation of the concept) of circumvention in court decisions and the consideration of modern codifications are combined. Judicial decisions define the circumvention of the law as a circumvention of domestic substantive law or as a circumvention of foreign law; here also arises the question of the regulatory part of the court decision: the invalidity of the act committed at noon of the law, or the invalidity of its consequences. The absence or presence of a provision on circumvention of the law in the legislation does not remove the relevance of the problem of circumvention of the law, which arises before a judge in resolving court disputes; the issue is further deepened in those legal systems where there is no provision to circumvent the law. The formation of the concept of circumvention of the law in the internal justice of different countries on the examples of illustrative court decisions and the corresponding conclusions, which, in fact, take place in modern judicial practice. The approaches of legislators of different countries to the solution of circumvention of the law in private international law are highlighted.

Keywords: circumvention of the law, the concept of circumvention in private international law, the history of the formation of the concept of circumvention, the history of private international law, private international law, case law, codifications in private international law, provisions on circumvention, legislation on circumvention, modern codifications, the law on private international law.

РЕЦЕНЗІЇ

ГЕНЕЗИС І ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Румянцев А. П., Степанов О. П. Рецензія на видання: *Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини. Історія. Теорія. Політика : підручник. – К. : Либідь, 2019. – 960 с.*

Глобальні процеси цивілізаційного розвитку, інтенсивне впровадження у практику результатів сучасної науково-технологічної революції, соціально-політичні зрушення у загальнопланетарному масштабі формують підґрунтя становлення нового етапу генези міжнародних відносин як надзвичайно чутливого до постійно зростаючих суспільних викликів цілісного утворення. Однією із основних його складових є міжнародні економічні відносини, котрі стають невід'ємним фактором всебічного господарського розвитку країн світу, набувають нових форм функціонування на інтернаціональному рівні. Ґрунтовне дослідження історико-теоретичних витоків, генези, політичного спрямування, формування глобальних пріоритетів багатогранної диверсифікації міжнародних економічних відносин здійснено у виданому нещодавно фундаментальному підручнику відомого вченого економіста-міжнародника, д-ра екон. наук, професора, академіка Академії наук Вищої школи України Антона Сергійовича Філіпенка.

Актуальність видання зазначеної наукової праці полягає передусім у її всеохопному, системному розгляді міжнародних економічних відносин від часу їх зародження до наших днів та застосуванні сучасної методології для обґрунтування шляхів оптимізації їх дії і визначення стратегічних орієнтирів.

Чітка наскрізна логіка органічно пов'язаних трьох складових праці – історії, теорії та політики міжнародних економічних відносин – та структуризація матеріалу кожної з них заслуговує на схвалення і становить науково-методичний інтерес. Розгляд генези історії міжнародних економічних відносин, якому присвячена перша частина підручника, достатньо обґрунтовано розпочинається з дослідження відносин обміну, торговельних зв'язків у давніх цивілізаціях, зокрема в часи існування первіснообщинного ладу та в таких стародавніх цивілізаціях, як Месопотамія, Єгипет, Індія, Китай, суспільства американського континенту. Особливо в цьому зв'язку варто відзначити дослідження торговельних стосунків у народів доби Трипільської археологічної культури, що засвідчує існування в ті часи певних умов зародження міжнародних економічних відносин на теренах нашої держави. Такий підхід до викладення матеріалу дотримано і в наступних розділах цієї частини підручника, наприклад, під час розгляду особливостей розвитку міжнародної торгівлі в античному світі, господарських відносин країн у добу середньовіччя, індустріальної цивілізації. У роботі також розкриваються ці процеси, специфіка їх еволюції у періоди розквіту Скіфії, Київської Русі, Запорізької Січі.

Достатньо ґрунтовним є матеріал, де висвітлюються міжнародні економічні відносини в часи дезінтеграції світового господарства. Як основні напрями розвитку міжнародних економічних відносин у цей період виокремлено багатогранну специфіку світогосподарських зв'язків у сфері торгівлі, руху капіталу, міграції робочої сили, валютних стосунків, формування міждержавних економічних об'єднань тощо.

У другій частині підручника послідовно розглядаються теоретичні питання розвитку міжнародних економічних відносин. Застосовуючи системний підхід, з'ясовуються сутнісні риси методології міжнародних економічних відносин, їхня структура, функції, закономірності, простежується генетичний зв'язок теорій міжнародної торгівлі, висвітлюється механізм моделювання валютного курсу, оптимізації валютних зон, змістовної характеристики платіжного балансу. Важливе місце тут також відведено розгляду теорій розвитку міжнародного виробництва, іноземних інвестицій, багатонаціональних підприємств. Заслуговує на увагу теоретичний матеріал про моделювання та економічні ефекти міжнародної міграції робочої сили, теорії і моделі міжнародної економічної інтеграції, парадигму, типи та структурні рівні економічної глобалізації.

Завершальна частина підручника присвячена висвітленню питань формування та реалізації політики розвитку міжнародних економічних відносин. Визначальними тут слід вважати розгляд проблем методологічних вимірів міжнародної економічної політики, її системної характеристики і міжнародної координації, оптимізацію засобів та інструментів міжнародної торговельної політики. Серед пріоритетних складових політики розвитку міжнародних економічних відносин обґрунтовано визначено інвестиційну, міграційну, монетарну, інституційну й екологічну політику. Окремо необхідно відзначити аргументоване викладення матеріалу, присвяченого міжнародній політиці у сфері інтелектуальної власності та міжнародній політиці сприяння економічному розвитку. Важливим аспектом розгляду міжнародної економічної політики є її практична спрямованість. У цьому зв'язку досить вдало подано матеріал про роль багатосторонніх міждержавних організацій із питань торговельної політики, їхню інституційну структуру, механізм її функціонування та значення міжнародних фінансових інституцій у розвитку міжнародних економічних відносин.

Дослідження структурних рівнів міжнародної економічної політики деталізується, починаючи із зовнішньоекономічної політики фірми, економічної політики багатонаціональних підприємств, окремих держав світу, зокрема і України, регіональних та інтеграційних угруповань. Тут в органічному взаємозв'язку розглядаються питання теорії та генезису міжнародної економічної політики, принципи її здійснення, розроблення стратегії економічної політики на міжнародному рівні та у сфері діяльності міжнародних господарських об'єднань, проблеми досягнення виваженої участі нашої країни у світогосподарських зв'язках. Цілком логічною є заключна глава цієї наукової праці, де розкриваються особливості глобального регулювання міжнародних економічних відносин та обґрунтовуються перспективи його розвитку.

Окремо треба зазначити і конкретну методичну складову цього дослідження. Після кожного з 22 розділів сформульовано найбільш суттєві висновки, основні категоріальні, хронологічні, змістові визначення та перелік іноземної і вітчизняної літератури.

Оцінюючи загалом підручник А. С. Філіпенка "Міжнародні економічні відносини. Історія. Теорія. Політика", треба зазначити, що ця науково-методична праця є однією з перших у вітчизняній міжнародній, історичній, економічній, юридичній, політичній літературі, у якій системно досліджуються багатоаспектні напрями функціонування міжнарод-

них економічних відносин на різних етапах їх розвитку від прадавніх часів до сьогодення, та в подальшому перспективному періоді. Матеріал дослідження подається з урахуванням адресної аудиторії у доступній науковій формі та містить змістовні методичні поради. Виконана праця є, без сумніву, вагомим внеском у дослідження історії, теорії, методології і практики міжнародних економічних відносин та значно розсуває горизонти і сфери їх аналізу на національному, георегіональному та глобальному рівні.

А. П. Румянцев, д-р екон. наук, проф. (м. Київ), *О. П. Степанов, д-р екон. наук, проф.* (м. Київ)

ЯК ПЕРЕМОГТИ ПУТІНСЬКУ РОСІЮ

Бевзюк Є. В. Рецензія на науково-популярне видання: *Микола Дорошко. Неоголошені війни Росії проти України в ХХ – на початку ХХІ ст.: причини і наслідки / Микола Дорошко. – вид. 2-ге, стереотипне. – Київ : Ніка-Центр, 2020. – 192 с.*

Друге видання книги відомого українського дослідника історії України ХХ ст. професора Миколи Дорошка, що побачило світ у 2020 році, присвячене аналізу передумов, перебігу та результатів російсько-українських війн ХХ – першої чверті ХХІ ст. Ці війни автор дослідження визначає як неоголошені, адже три війни, що їх вела радянська Росія проти Української Народної Республіки в 1917–1921 роках, і остання, що розпочалася 2014 р. і триває донині, у російському політичному дискурсі не визначаються як міждержавні війни. Їх ідеологи більшовицького і путінського режимів кваліфікують як громадянські конфлікти в Україні. М. Дорошко, називаючи війну війною, підважує, таким чином, усталену думку не лише кремлівських пропагандистів, але й окремих їхніх симпатиків із середовища міжнародних експертів.

Поштовхом до перевидання книги, написаної в 2017 році, стало не лише прагнення її автора нагадати українському суспільству, що російсько-українська війна триває і влада в Кремлі не облишила планів відродження Російської імперії, але й військовий успіх Азербайджану – держави, що є стратегічним партнером України, який у війні з російським сателітом Вірменією не лише повернув суверенітет над більшістю окупованих азербайджанських територій, а й показав приклад Україні. Приклад можливості перемоги над російською зброєю за умови, як наголошує у передмові до другого видання його автор, "коли влада держави спирається на боєздатне військо, консолідоване спільною національною ідеєю суспільство і впливових міжнародних партнерів" (с. 5).

Головним здобутком книги М. Дорошка є, на наш погляд, науково аргументоване розвінчування низки міфів з історії українсько-російських відносин. По-перше, автор дослідження переконливо спростовує міф про "одвічну дружбу українського і російського народів", відстежуючи в хронологічній послідовності історію українсько-російських воєн напередодні й після Переяславсько-Московської угоди 1654 року, що визнавалася своєрідним Рубіконом, який не лише, як досі вважають в РФ, "возз'єднав Україну з Росією", але й поставив, мовляв, масну крапку в обопільній збройній боротьбі двох народів.

По-друге, М. Дорошко як відомий дослідник історії українсько-російських відносин періоду 1917–1921 рр. уже вкотре визначає нав'язаний більшовицькою Росією комуністичний тоталітарний режим у Наддніпрянській Україні як окупаційний і аргументовано доводить це. Зокрема, переконливим є висновок автора про експорт з Росії в Україну політичної системи радянської влади та її носіїв – компартійної номенклатури, делегованої російським більшовицьким керівництвом в Україну для утвердження в республіці московського окупаційного режиму.

Третім із міфів, що його розвінчує М. Дорошко, є твердження теперішньої російської влади про передання в 1954 р. Кримської області РРФСР до складу Української РСР як "щедрий подарунок" тодішнього лідера СРСР М. С. Хрущова. Визначивши реальний внесок України в розвиток території Кримського півострова, М. Дорошко доводить не лише безпідставність так званих "історичних претензій" Росії щодо Криму, але й наполягає на вирішальному внеску України у відродження зруйнованої під час Другої світової війни та внаслідок сталінської депортації кримських татар економіки півострова.

Крім спростування кремлівських міфів, автор акцентує увагу на тому, що вагомою підставою для новітнього втручання Москви у внутрішні справи України став проголошений керівництвом нашої держави зовнішньополітичний курс на інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур, що априорі було несумісним із прагненням Москви отримати на пострадянському просторі слабкі авторитарні політичні режими, що покійно йтимуть у фарватері політики Росії. Отже, цілком погоджуюсь з автором у тому, що політика зближення України із Заходом стала вирішальним чинником у розв'язанні агресії Росії проти України в 2014 р.

З'ясовуючи наслідки російської агресії проти України автор монографії дійшов висновку, що, підтримуючи так звану "п'яту колону" в Україні, Росія навчилася створювати і керувати й "зонами нестабільності", використовуючи для цього такі методи, як корупція, олігархічні зв'язки, агентура, інструментальне використання російськомовного населення цих держав і надання російського громадянства мешканцям конфліктних регіонів на кшталт Криму.

Як фаховий науковець-міжнародник професор М. Дорошко прагне спрогнозувати майбутнє російсько-українського конфлікту. Важливим у цьому контексті видається висновок автора, що дипломатична, юридична, економічна і військова підтримка міжнародного співтовариства Україні є неодмінною передумовою забезпечення її територіальної цілісності.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що книга Миколи Дорошка є вдалою спробою з'ясувати причини і наслідки агресії Росії проти України, а отже, вагомим внеском у сучасну політологію міжнародних відносин та історію російсько-українських воєн.

Бевзюк Є. В., д-р іст. наук, доц. (Ужгородський національний університет)

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 2 (52)

Редактор *Н. Казанцева*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та електронні носії не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 8,48. Наклад 300. Зам. № 220-9951.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ2.
Підписано до друку 03.03.20

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02